ખંડ ૯-૧૦ ની અનુક્રમણિકા.

[પૃષ્ઠ ૧ થી ૭૨૪ સુધીના લેખો ખંડ ૧ થી ૮ સુધીમાં વાંચો]

આભાર.

કેટલાક વર્ષ ઉપર શ્રીયુત હીરાલાલજી મીશરીલાલજી-પીપલોદા, શ્રીયુત ગોવર્ધન નેમચંદ-મારો અને શ્રીયુત હેમરાજ ડુંગરશી-કચ્છ વાયાઉ એ- દરેક તરફથી રૂ. ૨૫) ની મદદ ભેટના પુસ્તક માટે મળી હતી. હેનો ઉપયોગ આ પુસ્તક ભેટ તરીકે બહાર પાડવામાં વ્યય કરવામાં આવ્યો છે. માટે તે ગૃહસ્થોનો અત્રે આભાર માનવામાં આવે છે.

'જૈન સમાચાર' ઑફિસને ટકાવી રાખવામાં
કેટલેક પ્રસંગે કરેલી નિઃસ્વાર્થ સહાયતાઓ અને
ઉત્સાહપ્રેરક પત્રોદ્વારા ઉપકારી થઈ પડેલા
મ્હારા શુભેચ્છક મિત્રો
શ્રીયુત સૌભાગ્યમલ્લજી મુથા (ઈચ્છાવરનિવાસી)
તથા
શ્રીયુત ફુલચંદજી કોઠારી (ભોપાલનિવાસી)
એઓને
ત્હેમના મ્હારા પ્રત્યેના શુદ્ધ પ્રેમની નિશાની તરીકે
સમર્પિત!

જાહેર ખબર.

'જૈન સમાચાર' અઠવાડીક પત્રના પસંદ કરાયલા લેખો અત્યાર સુધીમાં જુદા જુદા ૧૦ ભાગમાં પુસ્તકાકારમાં બહાર પડી ચુક્યા છે.

બીજા એટલા જ ભાગ બહાર પાડવા ઇરાદો છે. તેમ જ 'જૈન હિતેચ્છુ' માસિકમાં ૧૪ વર્ષ દરમ્યાન જે કાંઇ કિંમતી લેખો આવી ગયા છે તે પણ "જૈન હિતેચ્છુ લેખ સંગ્રહ" નામના પુસ્તક તરીકે બહાર પાડવા ઇરાદો છે.

આ સર્વ પુસ્તકો 'જૈન હિતેચ્છુ'ના ગ્રાહકોને ભેટ તરીકે આપવામાં આવે તો તેથી જ્ઞાનનો પ્રચાર સારી રીતે થાય; પરંતુ એટલું બધું ખર્ચ કરવાની મ્હારી શક્તિ નથી. જો કોઈ મહાશય નીચેને શિરનામે પત્ર લખી કાંઇ પણ મદદ કરવા ઇચ્છા જણાવશે તો એક પછી એક ભાગ જલદી બહાર પાડવાની તજવીજ કરવામાં આવશે. ૨૦૦ પૃષ્ટનો ભાગ બહાર પાડવામાં છપામણી–કાગળ–પુંઠાં બંધામણ વગેરે ખર્ચ મળીને લગભગ રૂ. ૧૫૦) ખર્ચ થવા જાય છે. જૈન સમાચાર ગદ્યાવલિના ૧૧ થી ૨૦ ભાગનું સળંગ પુસ્તક બહાર પાડવામાં લગભગ રૂ. ૭૫૦) ખર્ચ થવા જાય. રકમનાં પ્રમાણમાં ટુકડે ટુકડે અગર આખું પુસ્તક ભેટ તરીકે આપવા માટે બહાર પાડી શકાશે.

આ મદદ માટે કોઇ રીતે આગ્રહ કરવામાં આવતો નથી; લખાણની કદર બુઝી શકે એવા અને જ્ઞાનપ્રચારની અગત્ય જાણનારા મહાશયોએ જ ઇચ્છા મુજબ પત્રવ્યવહાર કરવો. (યાદ રહેવું જોઇએ કે પુસ્તક રચામણ કે પ્રુફ સુધરામણ કે મહેનતની કાંઇ શી લેવામાં આવતી નથી. છપામણ ચાર્જ બીજાને જ અપાય છે તે, મુળ પૃષ્ટપરનું, પ્રેસનું નામઠામ ઉપરથી સમજાશે.

ઑફીસ–સારંગપુર–તળીઆની પોળ—અમદાવાદ.

ચક્રવર્તી રાજા બ્રહ્મદત્ત

અથવા

મિત્રપરીક્ષા.

પ્રકરણ ૧ લું.

મિત્રતાની મ્હેક.

પ્રીતિ સમો પાવક નહીં, કોઈ પ્રીતિ મ જોડો હો;
જો જોડો તો નિરવહો, અધવચ મ ત્રોડો હો—

—સ્વર્ગસ્થ શ્રી ખેડાજી સ્વામી.

ઓ મિત્રતા! મિત્રતા! આ નિઃસાર જગતના ઉત્તમોત્તમ પદાર્થોમાં કાંઇ કાંઈ સારનો અંશ રહ્યો હોય તો ત્હેને નીચોવી નીચોવી એકઠો કરી શું ત્હારામાં જ મુકાયો છે, કે શું ત્હને આકાશમાંથી નીચે મોકલવામાં આવી છે? બોલ, એમાંનું શું ખરૂં છે? કંટાળો આપે એવા હજારો બનાવ દરરોજ બનવા છતાં આ દુનિયામાં જીવવું ગમે છે તે ત્હારો જ પ્રતાપ છે; કે એ કંટાળો તું 'થાપડથાપ ભાણું' કરી ભૂલાવે છે. તું [illegible]માં આંસુ લુછનારી

માતા છે. તું અને લાડકોડથી ઉછેરનાર પિતા છે. માતા કે પિતા એ કાંઇ કોઇ પસંદ કરીને મેળવાતું નથી, કે જેથી હેમના ઉપર ઢીલા ઢીલા થઇ જવાં હેતું સ્વાભાવિક વળણ થાય; પણ તું તો હજારોની રાણીમાંથી ચુંટાયલી પત્નિ અને દેવી છે. સ્વયંવરથી હારૂં પાણિગ્રહણ થયું છે; એટલે, હારામાં માણસ ઘેલાઘેલા થઇ જાય એમાં શું આશ્ચર્ય ? ભાવિષ્યના ચક્રવર્તી બ્રહ્મદત્તની સાથે પ્રધાનપુત્ર વરધનુને જંગલમાં રખડાવનાર એ મિત્રતા ! કહે, હેં હેને એવું શું અહમ્મહમ્ સમજાવી દીધું હતું કે તે પોતાનાં લુટાઇ ગયેલાં ઘરબાર અને માતા-પિતાની પણ દરકાર ન કરતાં એકલમેકલા ભટકતા ફરતા બ્રહ્મદત્ત સાથે જંગલમાં ભુખ-ત્યાસ અને કાંટાના જખમ ખાવાનું પસંદ કરતો ! કહે, હેં હેને એવો કેવોક મોહાંધ બનાવી દીધો હતો કે બ્રહ્મદત્તને મારવા આવનાર રાક્ષસી દૂતોના હાથે તાડન પામતા છતાં હેણે હેને બ્રહ્મદત્ત બતાવ્યો જ નહિ ? અને કહે, કે બ્રહ્મદત્તના પિતા બ્રહ્મરાયને હેં શું જાદુ કર્યું હતું કે બ્રહ્મદત્તની બાલ્યાવસ્થામાં તે નરેશ વણારસીપતિ કંટકરાય, હસ્તિનાપુરપતિ કણુરૂદત્તરાય, અયોધ્યાપતિ દીર્ઘરાય અને અંગદેશાધિપતિ પુષ્પચૂડ એ ચાર રાજાઓની દોસ્તીમાં તલ્લીન થઇ જઇ હેમાંના એકેકને વારાફરતી પોતાની પાસેજ રાખતો !

પણ આપણે દેવી મિત્રતા સાથે હવામાં એવી વાતો કરવાને બદલે જરાવાર ગંભીર બની એ પાંચ પૈકી બે મિત્રો વચ્ચે હમણાં ચાલતી વાતો સાંભળીશું તો ઠીક પડશે.

"કેમ દીર્ઘરાયજી ! તમને તમારી રાજધાનીમાં ન જવા દેતાં અહીં રાખવામાં આવ્યા છે તેથી કંઇ જેવું તો નથી લાગતું ને ?" બ્રહ્મરાયે પૂછ્યું.

"એ શું બોલ્યા? મિત્ર! મ્હારી રાજધાની મ્હને યાદ પણ આવતી નથી. હમારા સ્નેહે મ્હારા હૃદયની કુલ જગા રોકી લેવાથી હવે બીજી કોઈ ચીજ—અરે ખુદ મ્હારી રાણી પણ ત્હાં અવકાશ પામતી નથી. પરન્તુ બ્રહ્મરાયજી! હમે ઠીક બોલ્યા; જો પ્રેમ એ કેદ જ હોય તો આ કેદ જ છે અને એવી કેદ હમને—મ્હને સામાન્ય જ છે."

"હા, દીર્ઘરાયજી! તેમજ છે. મ્હને હમણાં સુળનું દરદ વધતું જાય છે અને આજ સાંજ દેખું એવી મ્હને આશા નથી. તેમ છતાં મ્હારી વ્હાલી ચુલણી રાણી અને એકના એક કુમાર બ્રહ્મદત્તથી જુદા પડતાં મ્હને જેટલી પીડા થતી નથી તેટલી, હને! મ્હારા વ્હાલા મિત્ર! મ્હારા જીગર! હને છોડી જતાં થાય છે."

"મ્હારા આત્મન્! મિત્ર! એવું ન બોલો. હમે સો વરસ જીવો અને મ્હારૂં જીવન સાચવો. આ દરદ હમણાંજ સમી જશે. મ્હેં પ્રખ્યાતમાં પ્રખ્યાત વૈદ્ય હકીમોને તેડવા માણસ દોડાવ્યા છે. આમ નાહિમ્મત ન થાઓ."

"ખોટી આશામાં વખત ખોવાનું કામ નથી, દીર્ઘ! હવે મ્હારો આ દુનિયા સાથેનો સમ્બન્ધ પુરો થયો છે. વૈદ્યો અને હકીમો મ્હારો તુટવા નિમેલો દોરો રાખવા સમર્થ નથી. માટે તે તુટે તે પહેલાં જે કાંઈ જુજ વખત છે તે આડાઅવળા ફાંફા મારવામાં ગુમાવવો જોઈતો નથી. રાણી અને કુમારને ઝટ મ્હારી પાસે લાવો."

હુકમ થતાંની સાથેજ બન્નેને અંદર દાખલ કરવામાં આવ્યાં. સુંદર રાચરચીલાથી શણગારાયલું ભવ્ય દિવાનખાનું આ વખતે જાણે કે રડતું હોયની એવું દીસતું હતું. કંપીલપુર નગરીના રાજા બ્રહ્મરાયની માનીતી રાણી હમણાં એક શોકમાં રૂઠ પીસે મ્હોઢે આંસુ ઢાળતી હતી.

ત્હેનું હૃદય ડસડસી રહ્યું હતું,-પણ કદાચ તે ત્હેનું રૂદન છેવટનું જ હતું; કારણ કે પછી તે હૃદય રડવાનું ભૂલી જવા નિર્મેયલું હતું. કોમળ વયનો કુમાર બ્રહ્મદત્ત–ચૌદ સ્વપ્ન સાથે જન્મેલો આ ભવિષ્યનો ચક્રવર્તી, માતાને રડતી જોઇ અને પિતાને દુઃખી જોઇ ડુસકા ખાતો હતો. આહા, સ્નેહબંધન કેવું દુઃખદાયક છે! એજ રાણી અને એજ કુમાર હજારો દુકાળીઆંને મરતાં જોવા છતાં, હજારો સામંતોને ભાલાથી ભોંકાતા જોવા છતાં કદી રડતા નહિ અને હમણાં એક-માત્ર એકજ પુરૂષને મરતો જોઇ હૃદયભેદક રૂદન કરી રહ્યાં છે. ત્હેમણે તે એકમાં મ્હારાપણું માન્યું અને પેલા હજારોમાં પરાયાપણું જાણ્યું તેથી જ એક દુઃખકર્ત્તા થયો, જ્યારે હજારો ત્હેમને કાંઇ દુઃખનું ભાન કરાવી શકયાં નહિ.

રાણી અને કુમારને રડતાં જોઇ બ્રહ્મરાયે કહ્યું: "હિમત રાખો! વ્હાલી! ગભરાઓ નહિ, બાળકને હિમત આપો. એ મ્હારૂં સર્વસ્વ છે, એ મ્હારી આશા છે. નૈમિત્તિકે કહ્યું હતું કે ચૌદ સ્વપ્ન સાથે આવનાર આ કુમાર મહાપરાક્રમી પુરૂષ થશે-ચક્રવર્તી થશે. અને હું મરવા છતાં આકાશમાં રહ્યો રહ્યો એનાં પરાક્રમ જોઇ ખુશી થઇશ. વ્હાલી! ત્હમારે ગભરાવા જેવું કાંઇ નથી. કોઇ અમરપટો લાવ્યું નથી. આજ નહિ તો બે દિવસ પછી પણ મરવાનું તો હતુંજ. સુભાગ્યે આવો પ્રતાપી પુત્ર ત્હારે દીલાસો લેવા માટે છે, અને મ્હારા પરમ મિત્ર દીર્ઘરાયજી ત્હમને કોઇને કોઈ વાતે ઓછું આવવા નહિ દે."

"રાયજી!" હવે ત્હેણે દીર્ઘ તરફ ફરીને કહ્યું: "રાજપાટની ભલામણ હવે ત્હમને છે. કુમાર હજી ન્હાનો છે. પાંચ સાત વરસે ... રાજ્ય ચલાવવા યોગ્ય થાય ત્યાં સુધી ત્હમેજ અહીં રહી રાજ્ય ..."

"મિત્ર !" દીર્ઘ સજળ નેત્રે જવાબ આપ્યો. "ચાર મિત્રો પૈકી એક એક વરસે એક એક મિત્ર આપની સાથે રહે એવો આપણો વરસો થયાં ધારો છે, એ મુજબ આ વરસ મ્હારે અહીં આવવાનું થયું તે વખતે મ્હને સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ નહોતો કે આપની આ મુલાકાત છેવટની જ થશે. પણ ક્રૂર વિધાતાને જરા પણ વિચાર નથી. આપે પાંચ વરસ રાજ સાચવવા મ્હને ફરમાવ્યું, પણ મ્હારા કરતાં બીજા ત્રણ મિત્રો કાંઇ ઓછા સમર્થ નથી. માટે તેઓ પૈકી કોઇને સત્તા આપવા મ્હારી વિનંતિ છે. તેમ છતાં હું તો છું જ છું. હું ખબર-અંતર લેતો રહીશ. બ્રહ્મદત્ત મ્હારો જ પુત્ર છે અને આ રાજ્ય મ્હારૂં જ છે; માટે દાતને જીભની ભલામણની શી જરૂર ?"

"હમણાં બીજાઓને તેડાવવાનો વખત નથી. માટે હું ત્હમને જ રાજ્ય સોંપું છું. મિત્ર ! તે ત્હમારે જ જાળવવું પડશે. હવે વધારે ખેંચતાણ ન કરતાં કાંઇ ધર્મવાર્તા કરો કે જેથી મ્હારા આત્માનું કલ્યાણ થાય." ભાગ્યેજ્ઞ્ટયે અવાજે બ્રહ્મરાયે છેલ્લા શબ્દો હવામાં ફેંક્યા.

ધર્મવાર્તા તો શું પણ પ્રભુસ્મરણના થોડાક શબ્દો સાંભળતા-સાંભળતામાં બ્રહ્મરાયના આત્માએ આ ચાલીસ-પચાસ વરસથી પહેરેલું વસ્ત્ર છોડી તે જ ક્ષણે બીજા વસ્ત્રમાં પ્રવેશ કર્યો. મિત્રને સુપરત કરતી વખત ત્હેને કે મિત્રને ખ્યાલ પણ નહોતો કે "બ્રહ્મદત્ત મ્હારો જ પુત્ર છે અને આ રાજ્ય મ્હારૂં જ છે" એ શબ્દો કોઇ જૂદાજ અર્થમાં ખરા પડશે. અસ્થિર ભાવવાળા પદાર્થોથી ભરેલી આ દુનિયાના મનુષ્યોના મનના ભાવ પણ કેવા ઘડીએ ઘડીએ બદલાય છે !

પ્રકરણ ૨ જું.

એકાંત બુરી ચીજ છે.

વિદ્યા, વનિતા, નૃપ, લતા રે, ઉંચ નીચ ન ગણંત;
પાસ રહે તસ મિતથીરે, તુરત તીહાં લપટંત.

—સ્વર્ગસ્થ શ્રી ખેમજી સ્વામી.

અમરરાયના સ્વર્ગવાસથી મહેલમાં અને રાજ્યમાં સર્વત્ર ઉંડી દીલગીરી ફેલાઇ રહી હતી, તથાપિ શોક કરનારાં સર્વના શોકનો સરવાળો એકલી રાણી સુલક્ષણીનાં છાતીફાટ વિલાપથી ઘણો ઓછો થતો હતો; કારણ કે અમરરાયમાં તેણીએ પુરજનો માફક માત્ર રાજાજ ગુમાવ્યો ન હતો, ભાયાતો માફક સગો જ ગુમાવ્યો ન હતો, દીર્ઘરાયાદિ માફક મિત્રજ ગુમાવ્યો ન હતો, પણ તેથી પણ કાંઇક વધુ ગુમાવ્યું હતું; અમરરાયમાં તેણીએ પોતાના શિરનું છત્ર ગુમાવ્યું હતું, (તેથી પણ વિશેષ) પોતાનું યૌવન ગુમાવ્યું હતું, અરે (તેથી પણ વિશેષ) પોતાનું અંતઃકરણ અને આત્મા તેણી ગુમાવી બેઠી હતી. અને તેમ હતું તો પછી તે છાતીફાટ વિલાપ કરે ત્હેમાં શું આશ્ચર્ય જેવું છે? વરસો સુધી કિંમતી અલંકાર તુલ્ય સાચવેલા અને સુગંધી તેલોથી પોષેલા વાળને તે પીંખી નાખવા લાગી; કદળીપત્ર જેવી છાતી કે જે અત્યાર સુધી તો અતીવ કોમળ હતી ત્હેને કરકમળથી

કુટી નાખવા લાગી, જાણે કે એ પડદો તોડી અંદર સંતાડેલા બ્રહ્મદત્ત પરનો પ્રેમ તે દુનીઆને બતાવવા ઇચ્છતી ન હોય ! વિકસેલા કમળ જેવી આંખમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવરાવીને પોતાના બારીક વસ્ત્રો બીંજાવી છુપાવલી સુંદરતાને જાહેર કરવા લાગી; "હા નાથ ! હા યૌવનશણગાર ! હા પ્રાણ ! હા આત્મન્ !" એમ ઉદ્ગારો કહાડતી કહાડતી તે ખુલ્લી જમીનપર પછાડ ખાવા લાગી.

અંતઃપુરમાં એ વખતે હાજર રહેનારાં સર્વનાં હૃદય આ વિલાપ જોઇ ચીરાતાં હતાં, કંપિતાં હતાં; પણ એક એવું હૃદય ત્હાં હતું કે જે આ વિલાપમાં પણ સૌન્દર્ય જોતું હતું. "જે સ્ત્રી મરનાર ઉપર આટલો પ્રેમ બતાવે છે તે જીવતા સાથે પ્રેમ બાંધે તો ત્હેના તરફ કેટલી પ્રેમાળ થઇ શકે !" એવો ખ્યાલ એક હૃદયમાં હમણાં થયાં કરતો હતો. અને એ ખ્યાલના જન્મ સાથેજ એ હૃદયમાંથી બ્રહ્મદત્ત તરફનો પ્રેમ દેશનિકાલ પયો ! શું મ્હારે તે એક હૃદયનું નામ જણાવવું જ પડશે ? આકાશી ગુણ તરીકે ઓળખાવેલા મિત્રતાના ગુણને કલંક લગાડનાર દીર્ઘરાયનું નામ શું મ્હારે જાહેર કરવું જ પડશે ?

દીર્ઘરાયે એ ખ્યાલ હમણાં તો એટલી મજબુતાઇથી હૃદયમાં સાચવી રાખ્યો કે જેટલી મજબુતાઇથી આજ સુધી તે બ્રહ્મદત્તપરનો પ્રેમ સાચવી રાખતો હતો. અને હવે તે અનુકૂળ પ્રસંગની શોધમાં ફરવા લાગ્યો.

દિવસે દિવસે શોક ઓછો થતો ગયો; કારણ કે 'વખત એ શોક ભૂલાવનાર દેવ છે.' દિવસે દિવસે સૌ પોતપોતાના કામકાજમાં લક્ષ આપવા લાગ્યું. રાણીએ બ્રહ્મદત્તકુમારને સંભાળવાનું અને દીર્ઘરાયે રાજ્ય સંભાળવાનું કામ લક્ષપૂર્વક કરવા માંડયું. એ કામો બજાવવામાં દીર્ઘને રાણીની અને રાણીને દીર્ઘની સલાહ વારંવાર લેવી પડતી અને એથી અન્યોન્ય મુલાકાતના પ્રસંગો પણ મળવા લાગ્યા. પ્રથમ [illegible] માણસોની રૂબરૂમાં સલાહ પૂછતાં [illegible]

ચીન કરતાં તેઓ વખતના જવા સાથે વધારે ધૃષ્ટ થઈ એકાંતમાં પણ મળતાં અચકાવું ભૂલી ગયાં. એવા અનેક પ્રસંગોમાં જ્યારે જ્યારે રાણી શુદ્ધ હૃદયે પતિના સ્વર્ગવાસથી થયેલી પોતાની નિરાધાર સ્થિતિ માટે આંખમાં આંસુ આણતી ત્યારે ત્યારે દીર્ઘ તેના દુઃખમાં પોતે સંપૂર્ણ ભાગીઓ છે એમ ગળગળે વદને કહેતો. આમ પ્રથમ મૈત્રી સજ્જડ થઈ અને એક પુરુષ અને એક સ્ત્રી વચ્ચેની મૈત્રી, સ્ત્રી વિનાના પુરુષ અને પુરુષ વિનાની સ્ત્રીની મૈત્રી, એકાંતમાં કામ પાડતાં ભિન્ન જાતિનાં મિત્રોની મૈત્રી બીજા શામાં પરિણમે, સિવાય કે વ્યભિચાર ?

હાય અફસોસ કે જે સ્ત્રી થોડાજ દિવસ ઉપર પ્રાણનાથ માટે ગાંડીઘેલી થઈ જતી, જે ત્હેના વિયોગ માટે ઝુરી મરતી તેજ સ્ત્રી હમણાં તેજ પતિના મિત્ર સાથે હૃદય જોડી શકે છે ! અદ્ભુત શક્તિવાળી સ્ત્રી ! તુટી ગયેલું હૃદય ફરી જોડવાની ત્હારી શરીરવિદ્યાના જ્ઞાનની પણ અવધિ છે ! પતિ મરવા છતાં પતિ ઉભો કરવાની ત્હારી સજીવની વિદ્યા ચમત્કારી છે ! ખારી ઝેર બનેલી આ દુનિયાને પાછી મંગળરૂપ–આનંદરૂપ બનાવનારી ત્હારી શીઘ્રસૂરીને પણ ધન્ય છે !

પુરુષ ! પાંચ–પંદર વર્ષો તું જે બાળાને પરણ્યો હતો અને જ્હેને 'મ્હારું કોમળ ગુલાબ' કહી તું હર્ષઘેલો થઈ પુનઃ પુનઃ હૃદયદાન દેતો તે ગુલાબ ચીમળાઈ ગયા પછી કે તદ્દન મરી ગયા પછી જો તું બીજા ગુલાબમાં ચિત્ત ચોડી શકતો હો તો ત્હારી પણ અલૌકિક જ શક્તિ છે ! ખુલ્લા શબ્દમાં કહું તો, સ્ત્રીની જુવાની ખરબાદ થવાથી વ્યભિચારમાં ચિત્ત લગાડનારા અને સ્ત્રીના મૃત્યુ બાદ બીજી સ્ત્રી કરનારા પુરુષો પણ ચુલણીથી કોઈ રીતે ઓછા ભ્રષ્ટ નથી. ચુલણીને ધિક્કારનારા પુરુષો ! તમને તમારું હૃદય બે વાર વેચવાની શી સત્તા છે ? બાપ કદી બે થઈ શકે છે ? ધર્મ કદી બે પળાય છે ?

પતિ પણ જો એ ન થઇ શકતા હોય તો બે સ્ત્રીને હૃદય આપવાનો ત્હમારો ઢોંગ શું ઓછો તિરસ્કારને પાત્ર છે?

પણ આજે ક્‌હાં છે પ્રેમ! ક્‌હાં છે સાચું લગ્ન? ' સ્વાર્થની મારામારી ' માં સ્વર્ગીય પ્રેમ ક્‌હાંથી હોય? ધંતુરામાં ગુલાબની સુગંધની આશા શી? ચુલણી–પૂર્વ ભવની કોઇ અધમા–હમણાં કોઇ સુકૃત્યનું કીરણ આડું આવી જવાથી રાણી બની હતી, પણ અંતે તે ધંતુરો જ હતો. એણે પોત પ્રકાશ્યું! બ્રહ્મરાયે ત્હેને ગુલાબ સમજવામાં જેટલી ભૂલ કરી હતી એટલીજ ભૂલ દીર્ઘરાયને ગુલાબ સમાન ગણવામાં પણ કરી હતી. આબાદીના સમયમાં મિત્ર અને સ્ત્રીની તે કસોટી કરી શકયો ન હતો; પણ સંકટનો સમય ત્હેમનું પોત ખુલ્લું કર્યાં વગર કેમ રહે? દીર્ઘ અને ચુલણી દંપતી તરીકે રહેવા લાગ્યાં. ધીમે ધીમે એ વાત વાયરે ઉડી અને સર્વત્ર ત્હેની બદબો ફેલાઇ. ન્હાના મ્હોટા તમામ લોક જાણી ગયા કે દીર્ઘ અને રાણી સ્વચ્છંદી થયાં છે, પણ રાજ્યપતિને કોણ કાંઇ કહી શકે?

જો કે રાજારાણીને કાંઇ કહેવાની હિમ્મત કોઇ ધરતું નહિ, તો પણ દરેક પુરૂષ આ બનાવ ઉપરથી શિખામણ લેતો કે, જો કદાપિ દૈવયોગે સ્ત્રી પહેલાં પોતાને આ દુનિયા છોડવી પડે તો બ્રહ્મરાયની પેઠે સ્ત્રીને પરાધીન બનાવવી નહિ; પોતાની દોલત ભલે સ્ત્રી કે બાળક પુત્ર ઉડાડી મુકે, ભલે તેઓ સ્વચ્છંદી નીકળે, ત્હેમનાં નશીબ ત્હેમની પાસે છે; પણ પોતે જાતે સ્ત્રીને પરપુરૂષની ઓશીયાળી બનાવી, ત્હેની મુલાકાતો લેવા–ત્હેના ઓરડામાં કાલાવાલા કરતી જવા ફરજ પડે એવું કદી ન કરવું; કારણ કે 'રક્ષક જ ભક્ષક થાય' એવો આ જમાનો છે.

પ્રકરણ ૩ જું.

બે લેણદારઃ કર્ત્તવ્ય અને મૈત્રી.

Breasts that with sympathising ardour glowed;
And holy friendship, such as Theseus vowed.
—Ovid.

"નારીની મતિ પાનીએ, એ કહેવત છે અને સાચી કહેવત છે, જો કે 'નિશ્ચય' થી એમ કહેવાય નહિ. સ્વભાવથી જ નીચી દૃષ્ટિ, ત્હેમાં વળી કામાતુરપણું અને એકાંતની જોગવાઇઓ ઉમેરાય તથા, તેં સર્વની ટોચે, કોઇ કહી શકે નહિ એવી સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાનો મુગટ હોય, ત્હાં પછી કયું અઘટિત કામ ન થાય! રક્ષક ઉઠીને ભક્ષક થાય ત્હાં પછી કયું અયોગ્ય કામ ન સંભવે! જગતની લાજની ઓસરી બાંધી સમુદ્રમાં ફેંકી દેનારાઓ કયું કુકર્મ કરતાં અચકાય?"

આવા વિચારો એક વૃદ્ધ મગજમાં હમણાં ઘોળાયા કરતા હતા. એક વિશાળ પણ સાદા દિવાનખાનામાં બેઠેલા તે વૃદ્ધ પુરૂષના કપાળમાં ચિંતાની કરચલીઓ અને વિચારના લીટા સ્પષ્ટ દેખાતા હતા. પણ તે દેખનાર ત્હાં કોઇ ન હતું. ઘડીમાં તે પુરૂષ કપાળે હાથ રાખી નિસાસો મુકતો અને ઘડીમાં કાંઇ બચવાનો રસ્તો જડી આવ્યો હોય તેમ હેતું કરચલીઓવાળું મ્હોં ખીલતું.

"બ્રહ્મરાયજી ગયા. દીર્ઘ ગજબ કર્યો. રાજ્ય ધીમે ધીમે ડૂબવા તરફ છે. શત્રુઓ આ અધાધુધીનો લાભ લેવા તલપી રહ્યા છે. અને દુષ્ટ રાણી—અફસોસ એ અધમાને 'રાણી' કહેવી પડે છે—પોતાને એકની એક આડખીલ રૂપ બ્રહ્મદત્ત કુમારનું કાસળ કાઢવાના માટે ધાતી સંભળાય છે. હે પ્રભો! મ્હારે એકલાએ હવે રાજ્યને શી રીતે જાળવવું અને કુમારના શરીરની રક્ષા શી રીતે કરવી? દીવાનપદ લેતાં તો ઘણું મીઠું લાગ્યું હતું. તે વખત મ્હને સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ ન હતો કે એ પદને અંગે આવી જોખમદારી સમાયલી હશે. 'પદ્દી મ્હને મઝાહ રૂપ ભાસતી તે હવે કર્ત્તવ્યરૂપ જણાય છે; અને 'કર્તવ્ય' એ લેણદાર આકરો છે—ક્ષણ પણ ધીરજ ખમે તેવો નથી."

"ત્હારે તે આકરા લેણદારનું દેવું ઝટ પતાવો, પિતાજી!" એક અવાજે એકાંતમાં ભંગાણ પાડ્યું. "તમે 'દીવાન' તરીકેનું કર્ત્તવ્ય બજાવવા માટે 'રાજ્ય રક્ષણ' કરો અને તમારો પુત્ર 'મિત્ર' તરીકેનું કર્ત્તવ્ય બજાવવા માટે 'કુમાર રક્ષણ' કરશે. પછી ગભરાવા જેવું શું છે? સેંકડો રાજ્યદ્વારી કોયડા ઉકેલનાર એવા આપ આવી નિર્માલ્ય વાતમાં વિચાર શું કરો છો! બ્રહ્મરાય નરેશની બહાદુરી અને ધનુપ્રધાનની પ્રવિણતા કહાણી રૂપ થઈ પડી છે તે શું આવા અણીના વખતે ગભરાવા માટે જ કે? પિતાજી! ઉઠો, હિંમત ધરો અને રાજ્યની વ્યવસ્થા તથા શત્રુઓ ઉપર સ્હેં પાડવાનું કામ આરંભો. અને હું મ્હારા મિત્રનું રક્ષણ કેવા સાચા દીલથી કરૂં છું તે જોજો."

ડોસાની નિરાશા હજી દૂર થઈ નહિઃ તે બોલ્યોઃ "પણ બેટા! રાજ્યરક્ષણથી કુમારરક્ષણનું કામ ઘણું વિકટ છે અને રાજ્યરક્ષણનું

કામ કરનાર કરતાં કુમારરક્ષણનું કામ કરનાર પણ નહાનો માણસ હમણાં નીમાય છે! તે ન્હાનાને વળી મ્હોટાની મારફ સામંત આદિની સ્હાય પણ નથી."

"તેથી શું? પિતાજી! મૈત્રી આ મ્હારો મ્હોટો મદદગાર સામંત છે. મ્હારૂં ઉગર અભંગ કુમારમય જ હોય એના હિત અને એના સુખ માટે જે કાંઇ કરવું જોઇએ તે સર્વ કરવા મ્હારી શક્તિ ન હોવા છતાં મૈત્રી જ તે શક્તિ ઉછીતી આપશે. હૃદય, મગજ કરતાં પણ વધારે જોરાવર છે."

"ભાઇ, તું હજી સમજતો નથી. દુધની ભલામણ બીલાડીને કરાઇ છે; ખજાનાની ભલામણ ચોરને કરાઇ છે; શીલની ભલામણ લંપટને કરાઇ છે; ત્હાં હવે તું અને હું શું કરી શકવાના હતા?"

"તો પણ પિતાજી! આપણે "બધું" કરી શકીશું. ત્હમે તમારા મરહુમ રાજા તરફનું કર્તવ્ય બજાવો અને હું મ્હારા મિત્ર તરફ મૈત્રી બજાવું; પછી એ બે શક્તિઓ જ આપણા બન્નેના હાથ દ્વારા સર્વ કામ કરી લેશે. કેવી રીતે તે શક્તિઓ રસ્તો કહાડશે તે હું હમણાં કેમ કહી શકું? કારણકે રસ્તો કહાડવાનું કામ મ્હારૂં નહિ પણ તે શક્તિનું છે."

શક્તિનું નામ સાંભળી બુઢો ટટાર થયો: "શક્તિ! હા શક્તિ! આવ, પ્રવેશ કર. આ ત્હારા "ભક્તોમાં! અમારા રાજ્ય અને રાજાની આબરનું રક્ષણ કરવાની અમારામાં શક્તિ મુક. અમે ખુશીથી ત્હારા હાથ-પગ અને હથિઆર થઇશું. તું ત્હેમાં વિદ્યુત્ રૂપે પ્રવેશ કર. અમે ભલે ત્હારી જ્વાલના પ્રતાપે બાગી-તુટી જઇએ ત્હેની ફિકર

નહિ તું ત્હારું 'મિશન' બરાબર બજાવજે—'હથીઆર' ની દયા ખાતી ના !"

"અને અમને નિમકહરામ થવા દેતી ના" પ્રધાનપુત્રે ઉભા થઇને ઉમેર્યું.

પ્રધાન હવે પુર આવેશમાં આવી ગયો: "જગતની શક્તિ ! માયા ! કુદરત ! તું જે હો તે. અમારામાં પ્રવેશ કર અને ત્હાં જ 'ઘર' કર ! મ્હારો દેશ દુ:ખી થાય તે મ્હને કદી સહન કરવા ન દઇશ."

"અને મ્હારો મિત્ર દુ:ખી થાય એ જોઇ રહેવાનું હીચકારાપણું મ્હારામાં કદી દાખલ થવા ન દઇશ ! હું આજથી સૌગન લઉં છું કે બ્રહ્મદત્ત કુમારના રક્ષણાર્થે જંગલમાં ભટકવું પડશે તો તે મ્હારે મન વિવાહ મ્હાલવા જેવું ગણીશ; ત્હેને માટે ભુખ–તરસ વેઠવી પડશે તો તે સ્વાદિષ્ટ ભોજન આરોગવા બરાબર ગણીશ; ત્હેની સહીસલામતી માટે હરકોઇ મુશીબત હું આનંદથી સહન કરીશ."

બસ, નિશ્ચય થઇ ગયો. વ્રત લેવાઇ ચુક્યું. કોનું વ્રત કેટલું વધારે કઠીન હતું ત્હેનો નિર્ણય કરવાનું કામ ભલે વાચક જ કરી લે !

લાયકાતના પાયા ઉપર પ્રેમના કેલથી ચણાયલી 'મૈત્રી' રૂપી ઇમારત પવનના ભયંકરમાં ભયંકર ઝપાટા વચ્ચે કેવી રીતે રૂઆબદાર દેખાવથી ઉભી રહે છે તે જોવા હવે, વાચક ! તું તૈયાર થા. આ પ્રકરણમાં વાર્તા ત્હારા ધારવા જેટલી આગળ વધી ન હોય તો ત્હેની ધીમી ચાલ માટે ગુસ્સો ન કરતાં ત્હેના ગુણ તરફ દૃષ્ટિ કરજે ! [illegible] વખતે વિલાપ કરવામાં ચુલણી ઘણીએ ઉ[illegible] હતી, પ્રેમ [illegible] ઘણી વાચાળ હતી, દેખાવ[illegible]

રસીલી પણ ઘણી હતી, પણ હેણે આખરે ભાવ ભજવ્યા તે જોયા છે ! મારેજ આ મ્હારી વાર્તા એ સુખથી માફક રસીલી અને ઉતાવળી ન હોય તો મ્હને હેની કાંઈ દરકાર નથી; પ્રધાન કારક ઉપદેશ કર્તવ્ય અને હેના પુત્ર પરત્વેનું માફક હિત પહોંચાડવાનું - કર્તવ્ય ન ચૂકવાનું જ આ મ્હારી ગામડીઆણ વાર્તાએ મત લીધું છે. "મિત્રતા કોઈ દિવસ લાયકાત અને પ્રેમ એ બે વગર ટકતી નથી." એટલુંજ મ્હારી આ વાર્તાનું ત્રીજું અંગ હને શીખવશે તો પછી એ અંગ, દીર્ઘદાયને આંજી નાખનાર યુવતીના સર્વાંગો કરતાં અધિકતર રૂપાળું માનીશ.

પ્રકરણ ૪ થું.

"સમજુને સાન અને મૂરખને બાણુ."

"Give not that which is holy unto the dogs, neither cast yous pearls before swine; lest they trample them under their feet, and turn again and rend you."—St Matthew.

પ્રધાનપુત્ર વરધનુએ નિયમ લીધો કે તુરતજ ત્હાંથી ઉઠી તે બ્રહ્મદત્ત કુમારની પાસે ગયો અને કેવી રીતે કુમારની જીંદગી જોખમમાં હતી એ ત્હેને જણાવી દીધું. કુમારે પ્રથમ તો માતા અને કાકા બન્નેનું ખુન કરવાની ઉતાવળ જણાવી.

"જે દાગીનાથી ડોક તુટી જતી હોય તે દાગીનો શા કામનો ! સોનાની કટારી કમરમાં ખોસાય પણું કાંઈ પેટમાં ન મરાય, સમજ્યો મિત્ર ? માતા તરફ ભક્તિ ભાવ રાખવો એ મ્હારી ફરજ છતાં આવી દુરાચારિણી માતાને તો હું જતી નહિજ કરૂં." કુમારે કહ્યું.

"ત્હારે તુમે શું કરવા ધારછો ?"

"બસ એજ—એ બન્ને પાપીઓના પ્રાણ લેવાનુંજ, બીજું શું ?"

"વાઘનો શિકાર શું સહીસલામત રીતે કરવા ધારો છો ?"

"ના, નહિજ. પણ હું સલામત ન રહું ત્હેની મ્હને દરકાર આછીજ છે! હું અને મરીશ."

" અને એમાં શું નવાઈ કરી ! શત્રુને મારતા છતાં મરીએ નહિ ત્યારે બહાદુરી કહેવાય ! મિત્ર ! હજી તમારા ભવિષ્યવાદીના કહેવા મુજબ તમારે ચક્રવર્તીપદ ધારણ કરવાનું છે; તો શું આવું સહસા કામ કરીને જીંદગીનો અકાળે અંત લાવવો વાજબી છે ! "

કુમાર નિરુત્તર બન્યો. પ્રધાનપુત્રે એ પ્રસંગનો લાભ લઈ આગળ વધ્યો.

" જો મિત્ર ! મ્હારી સલાહ એવી છે કે, આપણે યુક્તિથી એ બન્નેને ચેતવવા-શિખામણ આપવી અને તેમ છતાં ન માને તો પછી આ રાજ્ય છોડી તાકીદે બીજે સ્થળે જવું. પછી શું કરવું તે સમય પ્રમાણે વિચારી લઈશું. "

કુમારને આ સલાહ પસંદ પડી. થોડીવાર તેઓએ એક બીજાના કાનમાં ગોષ્ઠિ કરી અને 'બરાબર છે' કહી બન્ને ઉઠ્યા. સંગ્રહસ્થાનમાં જઈ એક કાગડો અને એક કોકીલા એમ બે પક્ષી તેઓએ પકડી લીધાં અને ત્યાંથી સીધા રાણીના આવાસે ગયા.

રાણી સુમતી એ વખતે દીર્ઘરાય સાથે હાસ્યવિનોદમાં ચકચુર બની હતી. તેણીને પોતાના વસ્ત્રોનું પણ પુરું ભાન ન્હોતું. એકાએક ખરર સાંભળી બન્ને સ્વસ્થ થયાં અને રાજ્યદ્વારી વાતચીતમાં રોકાયાં. કુમારે આવી બન્નેને નમન કર્યું અને માતાએ ત્હેને આશિષ્ આપી; એટલામાં પાછળથી પ્રધાનપુત્ર વરધનું આવી ત્રણેને નમન કરી કુમાર પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો:

" મહારાજ ! આપની પાછળ ગાંડો થઈને ફરવા છતાં આપ મ્હારા સામી દૃષ્ટિ પણ કરતા નથી અને મ્હારાથી આમ નાસતાજ ફરો છો એનું કાંઇ કારણ જણાવશો ? "

"જા, મ્હને બોલાવ નહિ." કુમારે ગુસ્સાનો ડોળ કરીને કહ્યું: "જા, તું મ્હારા જેવા રાજપુત્રની સોબતને લાયક નથી. શું એક રાજપુત્ર એક વણિકપુત્ર સાથે સ્નેહ જોડશે ? શું સાગર પોતાની મહત્તા તજશે ?"

"મહારાજ, શાંત થાઓ ! સમયાનુસાર વર્તશો તો સુખી થશો. આજે મ્હોટા–ન્હાનાનું કાંઈ ધોરણ રહ્યું જ નથી. કાળનો પ્રભાવ વિચિત્ર છે. પશુ–પક્ષીઓ પણ પોતાની મ્હોટાઈ છોડી અસ્થાને પ્રીતિ જોડવા લાગ્યાં છે. જુઓ, સામે કોકીલા અને કાગ પક્ષી કેવા સાથે મળીને ગુલતાન કરે છે ?"

"શું !" લાલ આંખ કરી એક ખુણામાં બેઠેલાં કોકિલા અને કાગ પક્ષી તરફ નજર કરી કુમાર બોલ્યો. "શું ગુણવતી કોકિલા–ગ્રીષ્મની રાણી કોકિલા આ અધમમાં અધમ કાગ પક્ષી સાથે દોસ્તીમાં ! નહિ, નહિ, મ્હારા રાજ્યમાં તેમ કદી બનશે નહિ. આજે પક્ષી તેમ કરે છે તો કાલે મનુષ્યમાં પણ એ દુષ્ટ ચેપ લાગશે. હું મ્હારા રાજ્યની એ અધમ દશા કદી સાંખી શકવાનો નથી. માતા લાવો મ્હારું ધનુષ્ય; અજમાવવા દો મ્હને તે આ દુષ્ટો ઉપર; અને ઓ પ્રધાનપુત્ર ! તું જા, ત્હારા પિતાને ખબર આપ કે આ રાજ્યમાં આવું દુષ્કૃત્ય કરનાર કોઈ પણ માણસ જોવામાં આવશે તો ત્હેનો તત્કાળ વધ કરવામાં આવશે, એવો ઢંઢેરો પીટાવે."

"મહારાજ !" પ્રધાનપુત્રે થરથરતાં જવાબ આપ્યો "હુકમ માથે ઉઠાવવા સેવક તૈયાર જ છે. પણ આ અક્કલ વગરનાં બીચારાં જાનવરોને આજે તો ક્ષમા કરો તો બહુ સારું. એ અવાચક પ્રાણીઓના વકીલ તરીકે આપના નિમકહલાલ પ્રધાનપુત્રનું આપ કૃપા કરી સાંભળો અને આ એકવારને માટે એમને જતા કરો."

બન્ને પક્ષીઓને બહાર કાઢવાથી છુપી ચાંપને લીધે આપોઆપ ખુલતું હતું. એ પડની અંદર ચામડાના બે ટુકડા મુકવામાં આવ્યા હતા અને તે ટુકડામાં સોદી વડે કાંઈ અક્ષરો લખવામાં આવ્યા હતા.

એ પીંજરૂં કોતરકામ તથા ફેશનમાં અનુપમ બનાવવામાં આવ્યું હતું અને એક અદ્‌ભૂત એરેબીઅન તીલિસ્માત તરીકેજ ગણાય એટલા માટે ત્હેના ઉપર "બ્રહ્મદત્ત કુમાર તરફથી તીલસ્માતી ભેટ" એવા શબ્દો કોતરવામાં આવ્યા હતા. પોતાનો બનાવરાવનારના પ્રાણ હરવાના પ્રપંચ કરાવનાર થઈ પડેલું એ અદ્‌ભૂત પીંજરૂ, એક દંતકથા કહેનારની સચ્ચાઈથી હું કહું છું કે, આજ પણ કંપિલપુર નગરીના રાજમહેલમાં મજબુત તીજોરીમાં સાચવી રાખેલું જોવામાં આવશે.

એક લાંબી આરામ ખુરશી ઉપર બેઠેલો બ્રહ્મદત્ત કુમાર પીંજરૂં હાથમાં લઇ ચોતરફથી તપાસતો હતો અને મનમાંજ હસી પડીને કહેતો હતો કે "કેવું અલૌકિક પીંજરૂં ! શું ગમાર દીર્ઘરાય આનો ભેદ સમજી શકશે ?"

પછી ત્હેણે એક વિશ્વાસુ નોકરને બોલાવીને ત્હેના હાથમાં પીંજરૂં મૂકી હુકમ કર્યો: "જો આ પીંજરૂં દીર્ઘરાયજીને દરબાર વચ્ચે આપજે અને કહેજે કે બ્રહ્મદત્ત કુમારે પોતાની વરસગાંઠ પ્રસંગે આ ભેટ મોકલી છે."

બરાબર મધ્યાન વખતે નોકર રાજદરબારમાં જઇ પહોંચ્યો. રાજ્યરક્ષક તરીકે નીમાયલો દીર્ઘરાય રાજ્યાસન ઉપર બીરાજ્યો હતો અને પ્રધાનો, સામંતો, સીપાઇઓ પોતપોતાને લાયક જગાએ ખડા અગર ઉભાં હતા.

કુમારનો નોકર રાજદરબાર વચ્ચે આવીને ઉભો અને પોતાના

આલીકના કહેવા પ્રમાણે કહીને પીંજરૂં દીર્ઘરાયના પગ આગળ મૂકી ચાલતો થયો.

દીર્ઘરાયે પીંજરૂં હાથમાં લીધું. પ્રથમ તો તીરથી ઘાયલ થયેલા પક્ષીઓને જોઇ ત્હેને અરેકાર થયો પણ પછી 'તીલસ્માતી ભેટ' એ શબ્દ વાંચી ત્હેને સમજાયું કે આ જીવતા પક્ષીનું પીંજરૂં નથી પણ કાંઇ કરામત કે જાદુ છે. તેથી ત્હેણે પીંજરૂં ખોલ્યું અને તીર ઉપરના શબ્દો સૌ સાંભળે એવી રીતે વાંચ્યા.

'**વ્યભિચારીની આ બ્હુલે**' એ અક્ષર વાંચતાં દીર્ઘરાયના મ્હોંમાંથી ચીસ પડી ગઇ. અને એ ચીસ સાંભળી આખી કચેરી સ્તબ્ધ બની ગઇ.

"પ્રધાનજી! આ પીંજરૂં શું સૂચવે છે? આ ગુપ્ત પ્રપંચનો હેતુ શો હોવો જોઇએ?" દીર્ઘરાયે પ્રધાનને ગભરાયલે ચહેરે પૂછ્યું.

"મહારાજ! આપ જેવાને જેની સમજ ન પડે ત્હેનું હાર્દ હું શું સમજી શકું? આ કચેરીમાં કોઇ ત્હેનો ખુલાસો કરનાર નીકળી આવશે ખરો, એમ અનુમાન કરૂંછું". પ્રધાને યુક્તિપૂર્વક જવાબ ડાવકાઇથી આપ્યો; અને તે સાંભળતાં જ એક બટકબોલો યુવાન ઉભો થયો.

"પ્રધાનજી! ખરી વાત કહેતાં શા માટે ડરો છો? આ પીંજરૂં દીર્ઘરાયજીને મુંગી શિખામણ આપવા યોજાયલું જણાય છે. હંશી અને બગલો એ બે જાત વચ્ચે આભ જમીન જેટલો તફાવત છતાં એ બન્ને મૈત્રી કરતા આમાં બતાવવામાં આવ્યા છે અને આ બાણ વડે એ દુષ્કૃત્યની શિક્ષા કરવામાં આવી છે. હવે જરા આગળ જુઓ. રોચ ઉપર 'તીલસ્માતી ભેટ' એવા અક્ષર લખ્યા છે તો જરા વધારે આશ્ચર્ય [illegible] હોવી જોઇએ."

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું.

માતાના હાથે પુત્રના ખુનની યોજના.

घृणास्पदमतिक्रूरं पापाढ्यं योगिदूषितम् ।
जनोऽयं कुरुते कर्म स्मरशार्दूल चर्वितः ॥

—કામરૂપી સિંહથી ચવાયેલ મનુષ્ય યોગીઓને પણ દૂષણરૂપ, પાપથી ભરેલ, અતિશય ક્રૂર અને ધિક્કારવા લાયક કામ કરે છે.—જ્ઞાનાર્ણવ.

કાગ અને કોકિલાના પ્રસંગથી વહેમાયલા દીર્ઘરાયને તિરસ્કારની પીંજરાના બનાવે વિકરાળ સિંહ જેવો બનાવ્યો. તે હવે સારી પેઠે સમજ્યો કે કુમાર હેની બદચાલથી જાણીતો થયો છે અને શિક્ષા કરવાની પેરવીમાં ફરે છે. કુમારે તો એમ કે આડકતરી રીતે શિખામણ આપી બન્ને વડિલોને સુધારવા ઇચ્છયું હતું, કે જેથી સ્વર્ગસ્થ પિતાના વિશ્વાસુ મિત્રને અને જન્મદાતા માતાને શિક્ષા કરવાની હદની ફરજ જ ન પડે, પરન્તુ એકનું એક જળ જેમ જૂદા જૂદા રંગના કાચનાં પાત્રોમાં જૂદો જૂદો રંગ ધારણ કરે છે તેમ બ્રહ્મદત્તના મનનો એ ઉમદા આશય દુષ્ટ દીર્ઘરાયને જૂદાજ રૂપમાં સમજાયો. હવે હેણે

પોતાને માથે શત્રુ ઉભો થયો માન્યો અને એ શત્રુને ઉગતાંજ કાપી નાખવાનો ઠરાવ કર્યો. પરંતુ એ શત્રુ એવો હતો કે રાણીની સમ્મતિ વગર ત્હેને કાંઇ થઇ શકે તેમ ન હતું; તેથી દીર્ઘરાયે એકદા રાણી પાસે જઇ પોતાને દેશ જવા રજા માગી.

રાણીને એ માગણી ઝેરી તીર જેવી લાગી. બ્હેબાકળી બની તેણીએ પૂછ્યું: "આવી નિર્દયતાનું કાંઇ કારણ ?"

"કારણ માત્ર સ્વરક્ષણ" ટુંકો જ ઉત્તર મળ્યો.

"હું ધારતી નહોતી કે મ્હારા હૈયાના હાર માત્ર સ્વરક્ષણ જ સાધશે અને પોતાની કરી લીધેલી અર્ધાંગનાને ભર સમુદ્રમાં ડુબતી મુકશે."

"પણ ત્હમને બચાવવાનું ત્હમારા હાથમાં જ છે ત્હાં મ્હને શા માટે ઉપાલંભ આપો છો ? સીંગમાંથી સળેલો ત્હમારો કુમાર આપણ બન્નેને મારવા ફરે છે; ત્હમને તો તે કદાચ માતા તરીકેનો ઉપકાર યાદ લાવી ક્ષમા પણ કરે, પરન્તુ ત્હમારી ખાતર મ્હારે જીવ ખોવો પડે. માટે મ્હારે સ્વદેશ જવું એ જ સહીસલામતીભરેલું છે."

"હે ધીરવીર મનવલ્લભ ! એક બાળકના બકબકાટથી આટલા બધા ડરી જઇ શરણાગત સ્ત્રીને ત્યજવી એ વાતને શું ત્હમારૂં મન કબુલ કરે છે ?"

"દેવી ભોળી ! એ બાળક નથી પણ પ્રજાળક છે. ન્હાનો પણ વીંછી છે; વિષની વેલી છે; અને કોઇ જબરો સાથી મળ્યો હોવાથી હવે એ સિંદતું બચ્ચું વકર્યું છે. છતાં ત્હમારે પુત્રની દયા ખાતર મ્હને મરવા દેવો હોય તો પછી મ્હારે મ્હારો ખપ કરનારી રાણીઓ પાસે સ્વદેશ જવું એ જ શું વધારે ઉત્તમ નથી ?"

રાણી ગભરાઈ. એના હૃદયમાં પુત્રપ્રેમ અને કામવિકાર એ બે ભાવ વચ્ચે દ્વંદ્વયુદ્ધ ચાલવા લાગ્યું. કેટલીક પળ સુધી એ

પ્રકરણ ૭ મું.

મારવા ફરતા બે યમદૂત, વિરૂદ્ધ, બચાવવા ફરતા બે દેવદૂત.

રામનું રખોપું જેને રાખી રહે, તેને પામર નર શું મારતા!
સાચી નીતિથી કરૂણા સાગર, આખર આરી ઉદ્ધારતા.

સ્વ. ડાહ્યાભાઇ.

પુત્રની ઘાત કરવા ઉજમાળ બનેલી ચુલણી રાણી સાથે ઠરાવ્યા મુજબ દીર્ઘરાયે હવે બ્રહ્મદત્ત કુમારના લગ્નની ધામધુમ કરવા માંડી. નવીન રંગ-વારનીસથી ખીલી રહેલા મહેલ, વાદ્યના મધુર સરોદા અને કોકીલકંઠવાળી ગાનારીઓનાં મંગલ ગીતોથી અમરભુમિ જેવા દેખાતા હતા. રાજકુટુંબનાં સ્ત્રી-પુરૂષો લગ્નપ્રસંગનાં રીસામણા-મનામણા તથા ધાંધળથી એ મહેલોને ગજાવી મુકતાં હતાં; અને દાન લેવા માટે પ્રતિક્ષણ આવ્યેજ જતા ભિક્ષુકોના આશિર્વાદથી વળી તે ચોગાન પડઘા પાડતું હતું.

પરન્તુ આ બધી ધાંધળ વચ્ચે એક જીવ એવો હતો કે જે ચિંતામાં જ ડૂબ્યો રહેતો. તે ચિંતાગ્રસ્ત જીવ બીજો કોઇ નહિ પણ પ્રમાણિક પ્રધાન ધનુ હતો. એને આ વધુ પડતા ઉમળકામાં કંઇ દગો હોવાનો શક પડયો; કારણ કે પોતે રાજ્યનીતિજ્ઞ હોવાથી જાણતો

હતો કે, "દગલબાજ દોઢા નમે, ચિત્તા–ચોર–કમાન." ચિત્તો વાઘ, ચોર તથા કમાન એ ત્રણ નમે છે તે નમ્રતાને લીધે નહિ, પણ બેવડી ફલંગ મારવા માટેજ. એમ સમજીને પ્રધાને દીર્ઘરાયની દરેક હીલચાલ ઉપર બારીક નજર રાખવા માંડી; તેથી ત્હેને જણાયું કે લાખાગૃહ ખાસ દગા માટેજ બનાવ્યું છે અને ત્હેમાં કુમારને સજ્જડે ચીતા કરવાની છે.

જ્હેનાં પૂર્વ ભવનાં પુણ્ય પ્રબળ છે ત્હેને સાચવનાર–ત્હેની સેવા બજાવનાર–ત્હેનું હિત કરનાર પુરૂષો અને બનાવો અણશોધ્યા આવી મળે છે. જે વખતે દુષ્ટ દીર્ઘ અને કુલટા ચુલણી એવાં બે પીશાચો બ્રહ્મદત્તનું કાસળ કાઢવા ગુપ્ત પ્રયાસ કરતા હતા તે વખતે નીમકહલાલ ધનુ પ્રધાન અને જીવજાન મિત્ર વરધનુ એવા બે દેવદૂતો એનું રક્ષણ કરવા માટે ગુપ્ત રીતે એટલીજ કાળજીભર્યો પ્રયાસ કરતા હતા.

પ્રધાને પ્રથમ તો દીર્ઘરાય પાસે પ્રાર્થના કરી કે "હું હવે વૃદ્ધ થયો છું માટે મ્હને યાત્રાએ જવા પરવાનગી મળવી જોઇએ." પરન્તુ એશઆરામનો લોલુપી દીર્ઘરાય એકલો રાજ્યવહીવટ ચલાવવા શક્તિમાન ન હતો. ત્હેણે કહ્યું: "પ્રધાનજી! માં વિના જેવો પુત્રનો સંસાર, ગોળ વિના જેવો કંસાર, તેવો પ્રધાન વિના રાજ્યકારભાર છે, એ શું ત્હમને ખબર નથી? માટે યાત્રાનું નામ જવા દો અને આત્મકલ્યાણ કરવું હોય તો આ ગામનીજ બહાર મ્હોટી ધર્મશાળા બનાવી સદાવ્રત ચાલુ કરો અને પ્રભુભજન કરવા સાથે અમને અવારનવાર જોઇતી સલાહ પણ દેતા રહો." પ્રધાને એ વાત જાણે કે રાજાનું માન રાખવા માટે જ માન્ય રાખેલી હોય નહિ એમ દેખાવ કર્યો, જો કે આ તો 'અને 'ભાવતું હતું અને વૈદ્યે કહ્યું' એવું થયું હતું.

તાબડતોબ સેંકડો કારીગરો અને મજુરો કામે લગાડવામાં

આવ્યા અને ધર્મશાળાનું કામ ધમધોકાર ચલાવ્યું. માણસો પૈકી કેટલાક ઘણાજ વિશ્વાસુ જણાયા તેમની મદદથી એક સુરંગ પણ ખાનગી રાહે ખોદવી શરૂ કરી.

ધર્મશાળા અને સુરંગનું કામ સંપૂર્ણ થયું એટલામાં તો બ્રહ્મદત્તનાં શુભ લગ્ન નજીક આવી પહોંચ્યાં. માત્ર એકજ દિવસ પ્રયાણ માટે બાકી રહ્યો એટલે પ્રધાને પુત્રને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને તેના હાથમાં એક કાગળ આપીને કહ્યું: "ભાઇ ! તું આજ ને આજ ચંપાપુર જા અને કુમારના સસરા પુષ્પચૂલને આ પત્ર આપી આવ."

"તૈયાર છું, પિતાજી ! પરન્તુ પરણવા જતા મિત્રના પ્રયાણ વખતે મ્હારે સાથે જ રહેવું જોઇએ તેને બદલે હમણાં ચંપાપુરની મુસાફરીએ જઉં તે કેવું દેખાશે ? પિતાજી ! આટલી ઉતાવળની આ ચીઠીનો ભેદ જાણવાની આ બાળકને સત્તા છે ?"

"હા, ઘણી ખુશીથી એ સત્તા હું ત્હને આપીશ. ત્હારા મિત્રનો અને મ્હારા રાજાનો જીવ ત્હારા જ હાથે બચાવવો છે, માટે હું ખુશીથી એ ભેદ ત્હને સમજાવીશ. ફોડ અને વાંચ એ પત્ર."

વરધનુએ મસ્તક નમાવ્યું અને પત્ર વાંચવો શરૂ કર્યો. એક લીટી વાંચતા જવા સાથે તેને આશ્ચર્ય, ખેદ અને ક્રોધ થવા લાગ્યો. શું દુષ્ટ દીર્ઘ મ્હારા પરમમિત્રને સજીવ બાળી નાંખવા ઇચ્છે છે ! અહો દૈવ !........"

"પણ જરા આગળ ચાલ " પિતાએ ફરમાવ્યું.

પ્રધાનપુત્ર આગળ વધ્યો:" વાહ કેવી મજાની આપની યુક્તિ ! રાજપુત્રી પુષ્પચુલા અને કુમાર બ્રહ્મદત્તના હસ્તમેળાપ થયા બાદ વળાવતી વખતે કુંવરીને બદલે દાસીને ગોઠવી દેવાની આપની યુક્તિથી

અચીતજ. કુંવરી તો આગમાં બળીમરતી બચશે. તેમજ આપે સુરંગ ધર્મશાળાથી શરૂ કરીને ઠેઠ લાખાગૃહ સુધી કરી અને એ રસ્તે કુંવરને બચાવવાની યોજના કરી એ પણ ખરેખર શાણપણ અને બહાદુરીભર્યું કામ છે. પરન્તુ પિતાજી ! આપણે હવે વાતોમાં વખત ન કહાડતાં તાબડતોબ સર્વ વ્યવસ્થા પાછળ લાગવું જોઇએ છે. હું હમણાં ચંપાપુરી જાઉં છું અને આ સઘળા હેવાલથી રાજાને વાકેફ કરૂં છું; આપ પણ જે ચપળ અશ્વ સાથે સુરંગના મ્હોં આગળ ઉભા રહેવા ઇચ્છતા હો તે અશ્વ મેળવવા તથા ત્હેને કસરતથી મજબુત કરવા તૈયાર થાઓ. "

અને બન્ને પોતપોતાને સોંપાયલે કામે લાગી ગયા.

બ્રહ્મદત્તનાં લગ્ન મ્હોટા આડંબરથી થયાં અને જાનને સંપૂર્ણ પ્રસન્ન કરીને વળાવવામાં આવી. વળાવતી વખતે, ધનુ પ્રધાને કરેલી સૂચના પ્રમાણે બ્રહ્મદત્તના સસરા પુષ્પચૂલ નરેશે પોતાની પુત્રી પુષ્પચૂલાને બદલે તેણીની એક સમાન વયની સહચરીને વળાવી અને કન્યાદાનમાં હીરા, માણેક, રત્નાદિ પુષ્કળ ભેટો આપી.

મજલ દર મજલ કાપતાં જાન કંપીલપુર આવી પહોંચી. દીર્ઘરાય અને ચુલણી રાણીએ વરકન્યાના આગમન માટે સંપૂર્ણ પ્રેમ બતાવ્યો—જો કે તે પ્રેમ હૃદયના ઉંડા કુવાનો નહિ પણ કૃત્રીમ હતો.

સૂર્ય અસ્ત થતાં રાણીએ વરવધુને ત્હેમના માટે ખાસ બાંધેલો મહેલ કે જ્હેમાં રાગરંગની દરેક સગવડ કરવામાં આવી છે એમ તેણીએ જણાવ્યું હતું ત્હાં રાત્રી ગુજારવા કહ્યું અને તે મુજબ નવપરણીત જોડું કાંઇ પણ સંકટ કે કાવતરાના વહેમ વગર ત્હાં ગયું. વરધનુ કે જે સર્વ પ્રપંચથી મૂળથીજ વાકેફ હતો તે પણ સાથે ગયો અને બ્રહ્મદત્તના શયનગૃહની બાજુના ખંડમાં સુતો.

ત્હેણે ઉંઘ ધરાણે મૂકી હતી અને આખી રાત તે બપની રાહ જોતો બેઠો હતો.

મધ્યરાત્રીએ જ્હારે આખું જગત નિદ્રાવશ થયું ત્હારે રાણી ચુવણી અને દીર્ઘરાય ચુપચુપ લાખાગૃહ પાસે આવ્યાં. ત્હેમનાં હૃદય જેવો ભયંકર અંધકાર સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો હતો. એ બે પાપીઓની ચુપચુપ વાતો સિવાય સર્વત્ર નિઃશબ્દ શાન્તિ પથરાઇ હતી.

"જુઓ છો શું? વ્હાલમ! જલદી દીવાસળી ચાંપી દો, કે જેથી કોઇ જોવા પામે તે અગાઉ આપણે નાશી છૂટીએ અને હમેશનો કંટક દૂર થવાથી સો મણની તળાઇમાં પોઢી અમનચમન કરીએ. જલદી, જલદી, ઉતાવળા થાઓ!" રાણીએ કહ્યું.

"હા, પણ દીવાસળી બુઝાઇ જાય છે, વારંવાર સળગાવવા છતાં એ નિર્જીવ પદાર્થ પણ આવો કાળો કેર વર્તાવવા ના કહે છે. રાણી! આંખ ના કહાડો; મ્હારૂં હૃદય આનાકાની કરે છે!" ભયભીત થએલા દીર્ઘરાયે જવાબ આપ્યો.

"દુષ્ટ! મ્હારી સઘળી બાજી બગાડનાર, પાપી! શું આટલા માટે મ્હેં ત્હારી પ્રીતિ કરી હતી? શું આટલા માટે એક ચક્રવર્તીની રાણીના પર્યંકનો ભાગીદાર ત્હને બનાવ્યો હતો! કાયર! ક્ષત્રીવટને લજવનાર હીજડા! લે હું દીવાસળી સળગાવી આપું છું; મુક ત્હેને આ ઘાસમાં અને જો પછી કેવાં આપણાં સઘળાં દુઃખો અને સઘળી ચિંતાઓ એ આગમાં બળી ભસ્મ થાય છે!"

દીર્ઘની સદસદ્વિવેકબુદ્ધિ જરા જાગતી થઇ હતી તે પાછી આ મેલા વળગાટને લીધે ઘેરાઇ. દીર્ઘરાયે મનને હિંમતે એકઠી કરી, રાણીએ આપેલી દીવાસળી પકડી અને મહેલ સળગાવ્યો, અફસોસ! એક પળમાં મહેલ સળગી ઉઠયો અને ચોતરફ ભયંકર અગ્નિ ફેલાઇ રહ્યો.

નરકાધિકારી દીર્ઘ અને ચુલણી ત્હેમના કૃત્ય માટે હરખાતાં હરખાતાં ચાલ્યાં ગયાં અને મહેલમાં તો કુમાર ભયભીત થઇ ઉઠયો.

અને આગથી બચવા આમતેમ દોડવા લાગ્યો. તુરતજ પાસેના ખંડમાંથી પ્રધાનપુત્ર નીકળી આવ્યો અને કુમારને હિમ્મત આપી, જમીન ઉપર લાત મારી સુરંગનો રસ્તો ખુલ્લો કરી ત્હેમાં ઉતરવા વિનવવા લાગ્યો. કુમારને આથી આશ્ચર્ય લાગ્યું; પણ પોતાની અર્ધાંગનાને બળતી મુકીને નાશી છૂટવા ત્હેણે સ્પષ્ટ ના કહી.

"મહારાજ! જેટલો વિલંબ કરો છો તેટલું જીવનું જોખમ વધતું જાય છે. કંઇ પણ વાદવિવાદ નહિ કરતાં આપ સુરંગમાં કુદી પડો. 'શિર સલામત તો પગડી બહોતેરી.' આપ સલામત હશો તો સ્ત્રીઓ બારસો આવશે." પ્રધાનપુત્રે કહ્યું.

"નહિ, મિત્ર! એ દલીલ મ્હને માન્ય નથી. જે સ્ત્રીએ પોતાનું શરીર અને આત્મા મ્હને સમર્પણ કર્યાં છે ત્હેને બળતા દઇ હું શીયકારાની પેઠે નાશી છૂટું એ કદી બનશે નહિ. આપણે જો સ્ત્રી પાસેથી પતિવત્સલતાની આશા રાખતા હોઇએ તો આપણે પણ એટલુંજ વાત્સલ્ય સ્ત્રી તરફ ધરાવવા તૈયાર થવું જોઇએ. વરધનુ! ત્હારા જેવા સુજ્ઞ મિત્ર આવી સ્વાર્થી વાત સુચવશેએમ મ્હેં સ્વપ્નમાં પણ આશા રાખી નહોતી. નહિ, હું એને આફતમાં મૂકી નાશી છૂટીશ નહિ જ" કુમાર બોલ્યો.

એવી તત્વજ્ઞાનની વાતો કરવાનો હમણાં વખત નથી. મહારાજા હું સંક્ષેપમાં કહુંછું કે એ સ્ત્રી આપની અર્ધાંગના નથી પણ આ સંકટની અગાઉથી ખબર પડવાથી આપની સાથે પરણેલી કંન્યાને બદલે વગાવેલી તેણીની સખી છે."

પ્રધાનપુત્ર છેલ્લો શબ્દ બોલેછે એટલામાં તો આગ છેકજ બન્નેની નજીક આવી પહોંચી. વરધનુ સમજ્યો કે એક મીનીટનો વિલંબ થશે તો બચવાનો એકે આરો રહે તેમ નથી, તેથી તુરતજ કુમારને સુરંગમાં ધકેલી પાડયો અને પાછળ પોતે પણ તુર્ત કુદી પડયો.

પ્રકરણ ૮ મું

સ્વજન મેળાપ.

આપણે તો સ્નેહતણા યોગી, અંગ્રેજ તો સ્નેહતણા ભોગી;
અમારે તો સ્નેહલગ્નમાં મગ્ન,
તમારાં રાગરંગનાં રૂદિયાં;
અમારો અંતરમાં અનુરાગ,
તમારો બાહ્ય મહીંજ વિલાસ.

—ચંદ્રશેખર.

કુમાર જયવંત અને પ્રધાનપુત્ર સુરંગમાં પુર જોસથી રસ્તો કાપતા કાપતા સુરંગને બીજે છેડે આવી પહોંચ્યા, કે જ્યાં ધનુ પ્રધાન બે પાણીદાર ઘોડા લઈને રાહ જોતો ઉભો હતો. પુત્ર પરંતુ અને પુત્ર સમાન પ્યારો રાજકુમાર દ્રષ્ટિએ પડતાંજ ધનુ પ્રધાનને નવા જીવન આવતા જેટલો આનંદ થયો; તેથી ગદગદિત થઈને બન્નેને છાતી સાથે દાબ્યા અને પછી સજળ નેત્રે કહ્યું: " કુમાર! તમે બંને મારાથી પ્યારા હોવા છતાં હમારા આ સં[illegible] સમયે તમારે [illegible] મારા આશ્રય આપવાને બદલે જલદી [illegible] ઘોડા સાથે દૂર-દૂર જ્હાં કાંઈ [illegible]

જગાએ નાસવાનું કહેવું પડે છે. દુષ્ટ દીર્ઘરાય અને પાપી ચુલણી જો આપની દયાતીના સમાચાર કર્યાંથી પણ પામશે તો આપનું આયુષ્ય અને રૈયતની આશા બન્ને જોખમાતાં કશી વાર લાગશે નહિ, એ નક્કી માનજો, માટે મ્હારા રાજા ! મ્હારા હુઝુર ! જલદી નાસો; પરંતુ એટલા પડવા છતાં હિમત હારશો નહિ. સૃષ્ટિમાં મ્હોટા-માં મ્હોટું હથિયાર હિમત જ છે. હિમતની કિમત નથી. દાન-શીલ-તપ અને ભાવના એ ચાર સાધના પુર હિમતથી સાધનારને મોક્ષ લક્ષ્મી પણ આલિંગન આપવા તલપી રહે છે; ચક્રવર્તીઓનું મ્હોટામાં મ્હોટું હથિયાર હિમત જ છે. માટે સઘળી વારાફેરીમાં હિમતથી દિવસ નિર્ગમન કરજો અને સંકટમાંથી અનુભવ મેળવી એ અનુભવ વડે રાજ્યને વધારે સુખી કરવા વહેલાવહેલા પધારજો. "

અને હવે પ્રધાને પોતાના પુત્ર તરફ ફરીને કહ્યું: "પુત્ર! કુમાર-ની સાથે પ્રયાણ કર. એમની સેવાભક્તિમાં કાંઇ કચાસ રાખીશ નહિ. રાજા તરફની વફાદારી અને મિત્ર તન્ફના પ્રેમની કસોટીનો આ વખત આવી પુગ્યો છે અને તું તેને ફતેહમંદીથી પસાર કરે છે એવું જ્યારે હું જાણીશ ત્યારે હું સ્વર્ગીય સુખમાં ડુબીશ. "

એમ કહી બન્નેને છેલ્લી સલામ કરી વિયોગદુ:ખથી છાતી ભરાવાથી નિ:શબ્દ બનેલો પ્રધાન સ્તબ્ધ થઇ ઉભો અને બન્ને યુવાનો અશ્વારૂઢ થઇ, નમન કરી, પલાયન કરી ગયા.

તેઓ પુર જોસથી અશ્વ દોડાવતા કેટલેક દિવસે કૌશક નામે ગામના બાગમાં આવી પહોંચ્યા. કુમારને ત્હાં બેસાડી પ્રધાનપુત્ર અન્ન-જળ લઇ આવ્યો અને બન્ને સ્નાનમંજન કરી અન્નજલથી તૃપ્ત થયા પછી ભવિષ્યને માટે યોજના ઘડવામાં ગુંથાયા. ચાલાક પ્રધાન-

પુત્રે એમ સૂચવ્યું કે, આપણા નાશી છૂટવાના ખબર કોઇ રીતે દીર્ઘરોષને મળશે તો તે છૂપા દૂતો મોકલ્યા વગર રહેશે નહિજ, માટે આપણે વેશબદલો કરીને વિચરવું એ વધારે સહીસલામત છે.

છેવટે બ્રાહ્મણનો વેશ લેવાનું ઠર્યું. ખભા ઉપર જનોઇ પહેરી લીધી. કપાળે તીલક કર્યું. કંઠે રૂદ્રાક્ષ ધારણ કરી. પાઘડીમાં ટીપણું ખોસી લીધું અને હાથમાં તુંબડું ઝાલી લીધું. એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણનો પુરો ઠાઠ જમાવી નગર તરફ બન્ને ચાલી નીકળ્યા. પહોળી છાતી, મનહર ચહેરો અને પ્રચંડ શરીરઃ એ સર્વનું તેજ છૂપાવવા પહેરેલો આ ભિક્ષુક વેષ જો કે કુદરતી ખુબીઓને છેકજ છુપાવી શકતો નહતો તો પણ મંદમતિ ચક્ષુઓની આંખને આડ રૂપ તો હતો જ. આ બે ભૂદેવો શહેરમાં પેઠા એટલે લોકોનાં ટોળેટોળાં ત્હેમને જોવાને એકઠાં થયાં. અદ્ભુત તેજ જોઇને કોઇ એમ કહેતા કે, આ તો ખરે ખર ભૂદેવો ભૂમિપર મનુષ્ય રૂપે પધાર્યા છે. સર્વ કોઇ વિવિધ કલ્પનાઓ કરતા હતા એવામાં વસુભૂતિ નામે એક બ્રાહ્મણે એકાએક આવીને બન્ને ભૂદેવો સમક્ષ સાષ્ટાંગ દંડવત કીધા અને પછી અત્યંત પ્રેમાળ અને નમ્ર શબ્દોથી વિનંતિ કરી કે, " મહારાજ ! આજે મ્હને કલ્પવૃક્ષ ફળ્યું ! આજે મ્હારે ઘેર સોનાનો સૂર્ય ઉગ્યો કે જેથી આપ જેવા દેવાંશી નરનું સ્વાગત કરવાનો પ્રસંગ મ્હને મળ્યો. આ દાસની અરદાસ દીલે ધરીને મ્હારૂં મંદીર પાવન કરશો !"

બ્રાહ્મણની આ આગ્રહયુક્ત વિનંતિ સાંભળીને કુમારને ઘણો સંતોષ થયો. પરંતુ પ્રધાનપુત્રે ખુલાસો કર્યો કે, " આ વિનયના મૂળમાં કાંઇ પણ સ્વાર્થ હોવો જોઇએજ, નહિતો તદ્દન અજાણ્યા એવા આપણા સરખા મુસાફરોને આટલી બધી આજીજી કરવાનું શું પ્રયોજન હોય ! ગમે તેમ હો, પણ આ જાતની આજીજી સ્વીકારવામાં

આપણને કાંઇ દામ બેસતા નથી " કુમારે એ સલાહ સ્વીકારી અને બંન્ને મિત્રો વસુભૂતિની સાથે ત્હેના ઘેર ગયા, જ્હાં તેઓને એક પુષ્પના પલંગ ઉપર બેસાડવામાં આવ્યા.

બ્રાહ્મણના વેશમાં પુષ્પશય્યા ઉપર બેઠેલા બ્રહ્મદત્ત અને વરધનુ આ સઘળું જોઇ તાજુબ થતા હતા અને દર પળે વળી કાંઇ વિશેષ કુતુહળની આશા રાખતા હતા. તેઓને પુષ્પશય્યા ઉપર બેસાડી બ્રહ્મદેવ પ્રફુલ્લિત વદને કુશળક્ષેમ પૂછવા લાગ્યો અને બીજી આડીઅવળી વાત કરવા લાગ્યો, એટલામાં એકાએક એક વીજળી ઝબકી! પંદર વર્ષની એક સુવર્ણલતા સરખી કુમારિકા બ્રાહ્મણ પાસે એક હરિણી માફક દોડી આવી અને " પિતાજી! રસોઇ તૈયાર છે " એમ કહી જાણે કે પરોણાઓને જોઇને શરમાઇ ગઇ હોય તેમ પાછી ચાલી ગઇ. બ્રહ્મદત્તની નજર તે ટુંકા પ્રસંગમાં તેણીના ઉપર પડી હતી અને ત્હાં જ ઠરી રહી હતી. તેણીના રમતીઆળ શબ્દો ત્હેને હૃદયમાં શરરૂપ થઇ પડયા હતા. તે જરા હિમતવાન થઇ એ કન્યા સંબંધી કાંઇ સવાલ પોતાના યજમાનને પૂછવા જતો હતો એવામાં તો ત્હેણે ત્હેમને જમવા ઉઠવા વિનંતિ કરી. ત્રણે ઉઠયા અને ભોજનગૃહમાં ગયા. કોઇ દેવભવન જેવી સ્વચ્છતા અને સુગંધી ત્હાં ચોતરફ ફેલાઇ રહી હતી. માથે સીલીંગ જડી હતી કે જેથી થાળીમાં જીવજંતુ પડી જાણું ઝેર થાય નહિ. ખુણેખાંચરે પણ ધુળનું નામ ન હતું, કે જે ખુલ્લી મુકાયલી છ બારીઓથી આવતા અને મગજને પ્રફુલ્લિત કરી ભોજનને પચાવતા પવનના ઝપાટાથી ઉડીને થાળીમાં પડે. પાટલા અને વાસણો તદ્દન સાફ હતાં. રસોઇ પીરસવાની યુક્તિ પણ ચિત્તાકર્ષક હતી. અને આ સઘળી વ્યવસ્થા ... ની છે એવું જાણ... આવતાં વળી ... પૂર્વક

સુધ પડી. ત્હેણે આજ ધેવરા આનંદથી ખાવા માંડ્યું. 'પવનની લહરીઓ, જગાની સ્વચ્છતા, સુંદરીના વિચાર અને વચ્ચે વચ્ચે યજમાનનો આગ્રહ: એ સર્વને લીધે કેટલું ખવાયું હેતું ત્હેને ભાન પણ રહ્યું નહિ. તે જ્હારે વધારે ખોરાક લેવા આનાકાની કરતો ત્હારે બ્રાહ્મણ કહેતો કે–" મહારાજ! ખાવામાં ઉતાવળ કે બેદરકારી કરવી એ આત્મઘાત કરવાનું કામ છે. જે શરીરવડે હજારો બગ ડાળવાનાં સુકૃત્યો કરવાનાં છે ત્હેને 'સુકોમળપણા' ના દેખાવ ખાતર, કે બેદરકારીથી ક્ષીણ કરી નાખવું એ 'ગૃહસ્થો' ને છાજતું નથી. કારણ કે ગૃહસ્થ અને ત્યાગી બેમાં હજારો ગાઉનો તફાવત છે. માટે સારો ખોરાક પેટપૂર રીતે, આસ્તે આસ્તે, આનંદ વાતો કરવાની સાથે ખાવો જોઇએ અને તે પણ દરરોજ નિયમિત વખતે ખાવો જોઇએ." બ્રાહ્મણનાં આ નીતિવાક્યો પ્રધાનપુત્રે હૃદયમાં કોતરી રાખ્યાં. એમ વાતો કરતાં કરતાં ભોજન પુરૂં થયું એટલે વળી અત્યાર સુધીનાં સર્વ કુતુહળોને ભૂલાવે એવું એક કુતુહળ બન્યું. આહા કેવું મઝેનું કુતુહળ! કેવો આનંદી તર્ક!'

પરોણાગત કરનાર ભૂદેવે કુમારના પગોમાં પોતાનું માથું મુકેલું અને વિનંતિ કરી: "મહારાજ! બ્રાહ્મણને જમાડનારે ત્હેને જમ્યા ઉપર દક્ષિણા અવશ્ય આપવીજ જોઇયે, એ રીવાજ મશહુર છે. માટે આપ ઉતાવળા ન થાઓ અને હું દક્ષિણા (દાન) લઇ આવું ત્હાં સુધી જરા થોભવા કૃપાવંત થશો." તે તુરતજ ઓરડામાં દોડી ગયો અને અને ક્ષણવારમાં પાછો ફર્યો. ગયો ત્હારે તે એકલો હતો, પણ પાછો ફર્યો ત્હારે બેકલો હતો! તે બેકલું કોણ હતું? તે બેકલું ગમે તે હો પણ ત્હેનો હાથ યજમાને પોતાના કુળવાન પ્રાહુણાના હાથમાં મૂક્યો અને "આ સર્વોત્તમ દાન સ્વીકારો અને દંપતી દીર્ઘાયુષી–સુખી–કીર્તિમાન

થાઓ!" એવાં આશીર્વચનોથી ધર અજાવી મુકયું. વાચનારને શું કહેવું પડશે કે તે દક્ષિણા પૈકી 'વીજળી' ની-પૈસી હરિણાક્ષિની કુમારીકાની જ હતી! અને એ દક્ષિણા માટેજ, ઉંમરમાં આવેલી પુત્રીને સારામાં સારાં ઠેકાણે આપવા ખાતરે જ ભૂદેવે આ અજાણ્યા અતિથિઓનું આટલું આતિથ્ય કર્યું હતું.

કુંવર શરમાઈ ગયો. નીચું જોઇ રહ્યો. આનંદસાગરમાં ડુબ્યો. પણ ચાલાક પ્રધાનપુત્રે જરા હિંમત ધરી કહ્યું: "અહો ભૂદેવ! આપની આ કૃપા માટે મ્હારાં આ આકની વતી હું આપનો ઉપકાર માનું છું. પરંતુ સત્પુરૂષોનો એ ધર્મ છે કે '**કોઇની અજ્ઞાનતાનો ખોટો લાભ લેવો નહિ.**' આપે અમારાં નામ-ઠામ-કુળ-નાત-જાત વગેરે કાંઇ પણ જોયા વગર કન્યાદાન દેવા જેવી જે ઉતાવળ કરી છે તેથી રખેને પસ્તાવાનું બને, માટે હજી વિચાર કરવા વિનંતિ કરું છું: હજી કાંઇ લગ્નવિધિ થઇ નથી, હજી કાંઇ મંત્ર બોલાયા નથી, હજી કાંઇ ફેરા ફરાયા નથી.".

ભૂદેવે અટ્ટહાસ્ય કીધું! "મહારાજ! જાણી એ તો આપની ચાલાકી! બસ કરો, બસ કરો! કહેવત છે કે, આકૃતિ જ ગુણો જણાવી આપે છે. મુખ એ હૃદયનું દર્પણ છે. અને મુખનાં લક્ષણ ઉપરથી ગુણ દોષ અને કુળ પારખી ન શકાએ તો પછી અમારૂં બ્રાહ્મણપણું અને વેદનો અભ્યાસ નિરર્થક જ છે. વળી આપ લગ્નવિધિ અને ફેરા ફરવા સંબંધી છુટકબારી બતાવો છો તો મ્હને આશ્ચર્ય થાય છે કે, આપ બ્રાહ્મણ જ નથી. બ્રાહ્મણ હોત તો જાણત કે વિધિઓ યોજવી અને પાળવી કે તોડવી એ સર્વ બ્રાહ્મણનુંજ કામ છે. દેશ-કાળ અનુસાર વિધિઓ અમે યોજીએ છીએ. હમ એ ખુશાલીનો પ્રસંગ હોવાથી એનો જરા ઠાઠ દેખાય એટલા માટે મંત્રો-

ચ્ચાર અને વિધિઓ દાખલ કરી છે. નહિ તો શું એક કન્યા એક પુરૂષને બન્નેના પિતા અને સ્નેહીઓ સમક્ષ પોતાનો હાથ અર્પણ કરે એજ લગ્નનું પુરતું પ્રમાણપત્ર નથી? ફેરા ફેરવો કે નહિ પણ આપી જીંદગી સુધી કન્યાને વરના પાછળ ફેરવાનું જ છે. પરણવાની હિમત ધરનાર એક માણસ, બીજા મનુષ્ય પ્રાણીનો માલેક થવા આવે, તે શું તે આશ્રિત જનના ગુજરાન અર્થે દેશવિદેશ ફરવું પડશે, સમય અનુસાર વર્તવું પડશે, દુઃખોથી વિંધાતાં પણ હિમત રાખી સંસાર ચલાવવો પડશેઃ એ સર્વ નહિ જાણતો હોય? અને જો જાણતો ન હોય તો તેવા માટે એકજ વખતના આવા ઇસારાથી શું દહાડો વળવાનો હતો! અને જો જાણતો હોય તો આવા પ્રારંભનું પ્રયોજન જ શું છે? અમે બ્રાહ્મણો મંત્રોચ્ચાર કરીએ છીએ, તે કાંઈ દેવની કૃપા વરકન્યા ઉપર ઉતારવા અર્થે નહિ પણ હસ્તમેળાપના આનંદી વખતને મધુર શબ્દોચ્ચારથી વધારે આનંદી–વધારે આલ્હાદકારક બનાવવા માટેજ. શું બ્રહ્મા કે ગણપતિ એવા મૂર્ખ છે કે, બબ્બે–ચચ્ચાર ટકા માટે પ્રાર્થના કરતા બ્રાહ્મણની વિનતિ સ્વીકારીને દરેક વર-કન્યાને લાંબું આયુષ્ય અને પૈસો આપી દે? એમજ જો અપાતું હોત તો કેટલીક કન્યાઓ ચોરીમાં જ રાંડે છે, કેટલીક માસ પછી અને કેટલીક બે–ચાર વરસે, તે કેમ બનત? બ્રાહ્મણના મંત્રો તે વખતે કહાં ઉડી જાય છે? મહારાજ! એ સર્વ અજ્ઞાનને માટે છે. લગ્નનો અર્થ તો લગ્ન એટલે જોડાવું–સંધાવું એટલોજ છે. વર–કન્યાએ સાચા દીલથી દીલ જોડવાં અને બન્ને પક્ષના માણુસો વચ્ચે, જીંદગી સુધી ભેગા રહેવાનો કરાર વચનથી જાહેર કરવો એજ 'લગ્ન.' આથી આપને સવાલ થશે કે જો એનેજ લગ્ન કહેવાય તો પછી આ કન્યાનું લગ્ન તે લગ્ન ન કહેવાય; કારણ કે તેણી તો આ અતિથિને ઓળખતી પણ નથી.

પણ નહિ, એમ નથી; પ્રધાનપુત્ર ! (હવે આપનું પોલ સઘળું ખુલ્લું કરીશ) આપના આ શાર્ંગજી અને આપ, માતાના ત્રાસને લીધે નાશી છૂટ્યા છો અને આજે આ જગાએ આવી પહોંચવાના છો એવું મ્હને એક નિમિત્તીઆએ જણાવ્યું હતું. ત્હેની પાસેથી વળી આ કન્યાએ આવનારનાં ગુણ-શક્તિ આદિ સંબંધી જ્ઞાન પણ મેળવ્યું હતું અને તે જ વખતે આ વીર પુરૂષને જ વરવા ત્હેણે નિશ્ચય કર્યો હતો. હવે આપ જોશો કે, આ કાંઇ ઢીંગલા-ઢીંગલીનો ખેલ નથી પણ સ્વયંવર જ છે; કારણ કે જેમ મ્હારી પુત્રીએ કુમાર શ્રી બ્રહ્મદત્તને વરવા જ નિશ્ચય કર્યો હતો તેમ બ્રહ્મદત્તજી પણ હમણાં તેણીને જોઇ પ્રસન્ન થયા હતા એવું મ્હેં ત્હેમની શરમીંદી આંખ ઉપરથી બરાબર જોયું હતું. તો આ લગ્ન એ ' સ્વાભાવિક લગ્ન ' છે અને એમાં કુત્રિમ ક્રિયાઓની જરૂર નથી. મ્હોંમાંથી વચન નીકળ્યું એટલે પરણી જ ચૂક્યા; માટે હવે દલીલ છોડો અને આ વેશ પણ દૂર કરો. ભય દૂર થતાં સુધી અહીંજ રહી આ ઘર પાવન કરો અને આપ જેવા ખાનદાન અતિથિના સત્કારમાં મુજ રંકથી કાંઈ કસુર થઇ હોય તો ક્ષમા કરો. "

બ્રહ્મદત્તે અને વરધનુએ ભૂદેવના વચનને માથે ચ્હડાવ્યું અને તેઓ બાલણુનો વેશ દૂર કરી મૂળ વેશમાં સજ્જ થયા, જે જોઈ ભૂદેવ અને કન્યાને બહુ હર્ષ થયો. વાદળામાંથી સૂર્ય જેમ ઝબકી ઉઠે તેમ બન્ને યુવાનો શોભવા લાગ્યા. સસરા કે જે પણ એક વડીલ તરીકે જ ગણાય છે ત્હેમના માન ખાતર તેઓ બે દિવસ ત્હાં રહ્યા,

પ્રકરણ ૯ મું.

વિયોગ.

But as we meet and touch each day
The many travellers on our way,
Let every such brief contact be
A glorious helpful ministry!
The contact of the soil and seed;
Each giving to the other's need—
Each helping on the other's best,
And blessing each as well as blest!

—S. Coleridge.

પાછલા પ્રકરણમાં આપણે જોઇ ગયા કે ક્ષત્રિયપુત્ર બ્રહ્મદત્ત જૈનલગ્નવિધિ કે વૈદિક લગ્નવિધિ, કાંઇ ક્રિયા કે કોઇ મંત્ર ભણાવ્યા રહાયતા સિવાય બ્રાહ્મણપુત્રીને પરણ્યા અને સસરાના અત્યંત આગ્રહને લીધે બે દિવસ ત્યાં રોકાયા. એ બે દિવસ આ મહાન નર અને ખાનદાન જમાઈની સેવાચાકરી બજાવવામાં વસુભૂતિએ કાંઇ કમીના રાખી નહિ. તેમજ તેની પુત્રી બંધુમતી પણ પોતાના આ મનમાન્યા પતિને રીઝવવામાં કાંઇ કચાશ રાખે તેવી નહતી. તે બન્નેનાં ચક્ષુ અવારનવાર તારામૈત્રિક રચતાં, અથવા 'જૈન આંખા' શ્રી બોકાજીની મનહર ભાષામાં કહીએ તો—

" પરણી પિયુમુખ પેખતી, પતિ પેઘણી પેખે;
" પરમ સુહાસુખે પામીયાં સફળ દિન લેખે ".

પરન્તુ હેમંતુ આ સુખ 'અત્વાભાઠ' નહોતું. વિયોગ દુઃખના મ્હોટા વાદળથી ઢંકાતા સરખાંપણું આ સંયોગસુખ માત્ર ક્ષણિક હતું. બ્રહ્મદત્તના માથે મારા ફરતા હતા, ત્હેનો જીવ જોખમમાં હતો અને ત્હેને એક જગાએ ઘણુ વખત રોકાવું પાલવતું નહોતું; તેથી ત્હેણે ડરતા ડરતાં—રૂપેનું મનવસ્ત્રભાતુ કોમળ હૃદય ભેદાઇ જાય એવા અને સીધ ધણીને પ્રેમાળ શબ્દોમાં પોતાના જૂદા પડવાના ઇરાદા સંબધમાં ઇસારો કર્યો.

એ ઇસારો ચતુરા તુર્ત સમજી ગઇ. હાથે ચ્હડેલા ચિંતામણિ ખોવાં તેણી તૈયાર નહોતી. ત્હેની આંખમાં અશ્રુ ભરાઇ આવ્યાં પણ હિમ્મત ધરીને ત્હેણે પોતાની વકિલાત શરૂ કરી:—

" આશાના વિશ્રામ વાલેશર ! પ્રીતિ સુધારસ પીજે.
" પ્રથમ સમાગમમાં શુણ, પિયુડા ! નાર નિરાશ ન કીજે રે
" જાવા નહિ દઉ રે, સ્વામી થશે ક્ષણું એક
આગળી નહિ રહું રે.

" હૃદયમાં તમને સ્થિર સ્થાપ્યા, ગુણ સુવાસથી વાંસી;
" ઉધક થવા જાવો પરદેશી, નાખી પ્રેમની ફાંસી રે
જાવા નહિ દઉં રે—

" તન–મન–ધનને જીવન ! હમે પ્યારા પ્યારા પ્રાણાધાર;
" તમ વિના સંસાર એ સુનો, વળી સુના શણગાર રે.
જાવા નહિ દઉં રે-
" માઠી પિતાજી, સોપ્યો સુપેરે હાથ;

" હવેછે લાજ તમારે હાથે, નિગુણો નાજુક નાથ રે
જાવા નહિ દઉં રે—

" સાચું સગપણ, સ્વામી ! તમારું, છઉ બન તમ આધાર;
" સાસુના સુત વિણ કોઈ બીજો, નથી આંસુનો લુનાર રે
જાવા નહિ દઉં રે—

" પ્રિતમ વિણ પીયરીએ રે'તાં, સુંદરીઓ નવ સોહે;
" અણચિંત્યાં શિર આળ જ આવે, સંપટનું મન મોહે રે
જાવા નહિ દઉં રે—

" આભુરથલ નવ નાભિએ બેસે, રહ્યો અધર જીવ આવી:
" દયા કરો દંપિતાની ઉપર, કહુંછું શિર નમાવી રે
જાવા નહિ દઉં રે—"

કુમાર ગળગળો થઇ ગયો. જવું ગમતું તો ન હતું પણ બેસી રહેવું પાલવતું પણ નહોતું, તેથી ગદગદીત કંઠે ટુંકો જ ઉત્તર વાળ્યો:—" એ બધું સાંભળવા મ્હને કાન છે અને સમજવા બુદ્ધિ છે તથા મ્હારી મધુરી મૂર્તિ માટે હૃદયમાં જગા પણ છે; પણ જવા સિવાય ચાલે તેમ નથી."

બધુમતિએ કહ્યું:—

" દારૂણ દુઃખ એ દિલડું દહશે, કરવો કેમ નિવેડો;
" જરૂર જાવાનું હોય તમારે, તો મુજને સંગે તેડો રે.
" અતિ કરીને ખીજમત કરશું, નિત્ય જમાડી જમશું;
" તમ આજ્ઞા શિર ઉપર ધરશું, નેહે દિન નિગમશું રે.
" કરી મ્હેરબાની લ્યો તમે માની, જાણી દાસી પોતાની;
" મનડા કેરી દાખી મ્હેં તો, જે હતી વાત કહેવાની રે.

" ઉવેખીને એમ જો જાશો, તો મ્હારૂં શું જોર !
" જાણીશ એ હું પ્રીત એકાંગી, જેમ કેકી લઘીર રે. "

એકાંગી પ્રીતિનો ખ્યાલ દૃષ્ટિ આગળ આવતાં જ બાળાથી રહી જવાયું. તેણે ઉંડે નાસીપાસ થઇ પડતું મૂક્યું, પણ સમયસૂચક કુમારે હેને પોતાની વિશાળ બાહુલતામાં ઝીલી લઇ આશ્વાસન આપ્યું. પોતાના પ્રેમ માટે ખાત્રી આપી જલદી પાછા ફરી સહવાસ સુખ આપવા વચન આપ્યું, અને એકલા જ જવાની જરૂર સમજાવી. એથી બંધુમતીને કાંઈક હુંફ વળી, તેણીને કાંઇક આશા આવી, વિશ્વાસ બેઠો, અને પરદેશ જતા પતિને ખેદીત કરી મોકલવો એ અશુભસૂચક સમજી આંસુ લુછી તે સ્વસ્થ થઇ અને શીખ. આપવા નિમિત્તે બોલીઃ– "આપની ગેરહાજરીમાં પલંગ તે પાવક (અગ્નિ) સરખો, શણગાર સર્પ સરખા, અને જીવન વેળુના કોળીઆ જેવું થઇ પડશે; માટે જેમ બને તેમ વહેલાવહેલા પધારજો ! "

પછી તેણી પ્રધાનપુત્ર તરફ ફરીઃ " બંધુ ! હાથ જોડીને વિનવું છું કે ત્હમારા રાજાના શરીરનું જતન કરજો, ત્હેમનું શરીર કોમળ છે માટે સાચવજો. ત્હેમનું મન હંમેશ આનંદમાં રહે એવી યુક્તિ કર્યાં કરજો અને વખતોવખત કુશલ પત્ર પાઠવજો. "

વરધનુએ તેણીને સઘળી વાતની ખાત્રી આપી અને પછી તેઓ બન્ને ત્યહાંથી વિદાય થયા. જો કે જમીન ઉપર બે જ જણનાં પગલાં પડતાં હતાં પણ મુસાફરી ઉપર ત્રણ જણ કરતાં હતાં; કારણ કે બંધુમતીનો ખ્યાલ તેઓ કલ્પનામાંથી દૂર કરી શકયા ન હોતા.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

લાભ માટે જ સંકટ !

Sweet are the uses of adversity;
Which, like the toad, ugly and venomous,
Wears yet a precious jewel in his head.

—Shakspeare.

આજે પડતાં સંકટો કાલે કાંઈ કિમતી લાભ આપવા માટે જ આપણને ભેટતાં હોય તો કોણ જાણે ? સંકટો બનાવોમાં એમજ બનેલું જોવામાં આવે છે અને આપણી :વાર્તાના નાયકના સંબંધમાં પણ એમજ બન્યું છે અને બનવાનું છે તો પણ કોણ જાણે આપણે મનુષ્યો કેવીએ માલ વગરની માટીના બનેલા છીએ કે જરાસા સંકટ ને જોઈ આપણે હારી પડીએ છીએ. " દરેક સંકટ નવો અનુભવ આપવા માટે જ છે " એ સત્ય ઉપરાંત ઘણીખરાં સંકટ તો વળી પ્રત્યક્ષ (દ્રવ્ય) લાભ આપનાર નીવડે છે. પ્રભદત્તને કુલટા ના કોપે સ્ત્રી-રત્ન અર્પ્યું તે આપણે જોઈ ગયા અને હજી જોઈશું કે ત્હેને શિર તુરતમાં પડવાનાં સખત સંકટ માત્ર ત્હેને સર્વ રત્નોથી શ્રેષ્ઠ એવું વિદ્યા-રત્ન અર્પવા માટેજ પડે છે.

નરપરજીત બન્ધુમતીને છોડી કુંવર પ્રભદત્ત અને પ્રધાનપુત્ર

ચાલી નીકળ્યા. તેઓ ઘણે દૂર ગયા નહિ હશે એવામાં હેમને એક મુસાફર મળ્યો કે જ્હેને નવીન સમાચાર પૂછતાં જવાબ મળ્યો કે [illegible] દીર્ઘરાજ મિત્રની ગાદી પચાવી પડીને, મિત્રપત્ની સાથે બદચાલ ચાલે છે અને મિત્રપુત્રના સંહાર માટે કરેલા લાખાગૃહમાંથી બચેલા તે કુમારને મારવા હેણે ચોતરફ મારા મોકલ્યા છે, કે જે મારાઓ દરેક મ્હોટા રસ્તા રોકી બેઠા છે.

આ ત્રાસદાયક સમાચાર સાંભળી આ બન્ને પથીકોએ જાહેર રસ્તો તુરત છોડ્યો અને જંગલ તરફ વળ્યા. તાપ સખત હતો અને કાંટાવાળી વિષમ જમીનમાં ચાલવાનું હતું તેથી કુંવર થાકયો અને તૃષાતુર થયો. હેને એક સરોવર નજીકના વૃક્ષ નીચે બેસાડી પ્રધાનપુત્ર સરોવરમાંથી જળ ભરવા ગયો.

સરોવર તદ્દન શાંત હતું. એ શાન્તિમાં ભંગાણ પાડનારો એક પક્ષી સરખાનો પણ અવાજ ત્હાં થતો નહોતો. સાત આઠ ભયંકર ચ્હેરાના વટેમાર્ગુ એ સરોવરના છાંયડાવાળા ભાગમાં સુતા હતા અને ઘણા થાકી ગયા હોય એવા દીસતા હતા.

વરધનુ ત્હાં જ જળ ભરવા આવ્યો. હેણે આ શાંત જગામાં સાત માણસોને ગાઢનિદ્રા લેતા જોઇ મનમાં વિચાર્યું કે, આ વખતે આવી એકાંતમાં સુનારાઓ ખરેખર દુઃખી હશે. મનુની પ્રજા હું છું અને આ પણ હેની જ પ્રજા છે. માનવ તરીકે—મનુના એક સંતાન તરીકે મ્હારે મ્હારા આ ભાઇઓનું દુઃખ બને ત્હાં સુધી દૂર કરવું જોઇએ.

મન સાથે એટલી ગોષ્ટિ કર્યા પછી હેણે પાણીમાં સુવર્ણ પાત્ર પ્રવેશ્યું. 'બુદ્‌–બુદ્‌–બુદ્‌' એવો અવાજ થયો; ત્હાની સર્વવ્યાપ્ત શાન્તિનો ભંગ થયો. તુરતજ સાતમાંનો એક પથીક ઉભો થયો

અને થોડીવાર આ અવાજ કરનાર તરફ ટગરટગર જોયાં કર્યા પછી પાસે પડેલી લાકડી તે અવાજ કરનાર ઉપર અજમાવી. વર્ધતુએ અપરસ્થાન જોઇ સમયસૂચકતા વાપરી. પોતે કસરત શીખેલો' હોવાથી એ ઘા ત્હેણે સહેલાઈથી ચૂકાવ્યો. પછી એક હિમ્મતવાન વીરની માફક, જાણે કે કાંઇ બન્યુંજ નથી એવો બેદરકાર દેખાવ કરી બોલ્યો: " આ લાકડી વડે તું શું કહેવા માગેછે ? શું આ લાકડી માનવ ધર્મનો ઉપદેશ કરેછે ? "

"ના; એ લાકડી માનવ ધર્મનો નહિ પણ કૃતકર્મનો પાઠ ભજવી શકે છે. રાજ્યચોરને શોધી કહાડી ત્હેમને પોતાના જેવાજ સીધા કરી શકે છે !" જવાબ મળ્યો.

" એમ છે તો ઘણું સારૂં; જા, એ સીધી છે,—સરળ છે. એ ત્હારા જેવો કુટીલ જવાબ આપી શકે નહિ. ત્હારે તું શીખ કે, પ્રજાનું ધન પ્રજાની મદદથી એકઠું કરીને ત્હેને સ્વઉપયોગમાં— સ્વરક્ષણમાં અને મોજશોખમાં ઉડાવે તેવા રાજારૂપી રાજ્યચોરનેજ એ લાકડી બરાબર સીધા કરી શકે. જા, જ્હાંથી આવ્યો હોય ત્હાં પાછો જા; ત્હાંના સુખાળવા શ્રીમંતો અને પ્રજાપીડક અમલદારોપર એ લાકડી અજમાવ. એમને શીખવ કે હરામનું ખાધેલું પચવાનું નથી. જા, ત્હેમનાં ઘરબાર લૂટ અને તે વડે ત્હારી આ દુઃખી જણાતી સ્થિતિ સુધાર અને ત્હારા જેવા બીજા અનેક મહેનત કરી શકે તેવા અને મહેનત કરવા તૈયાર છતાં ભૂખે મરેછે તેવા હજારો સામાન્યોને વહેંચી આપી ત્હેમનો આશિર્વાદ મેળવ. જા, પ્રજાનું ધન લૂટી પ્રજા પર જુલમ કરનારા ત્હારા રાજાની ગરદનપર આ લાકડી અજમાવી લે; જા, એ હરામી રાજાના ખુશામતીઆ અમલદારો એટલે કે બીજા નંબરના ' રાજ્યચોરો'ની કમ્મરમાં એ લાકડી અજમાવી લે. જા;

પ્રજાની રૂ. ૧૦) જેટલી મહેનતને બદલે રૂ. ૧) આપી શ્રીમંત બની એશઆરામ કરનારા ત્રીજા નંબરના 'રાજ્યચોરો'ના ઢીંચણમાં એ લાકડી અજમાવ; અને છેવટે —જોજે ભૂલતો—છેવટે, સ્વર્ગ આપવાની સરતે જેઓ પ્રજાના રોટલા અને બુદ્ધિ બન્ને હરી જાય છે અને એ રીતે રાજ્યને નિર્માલ્ય કરી નાખે છે એવા 'રાજ્યચોરો' ના તો પગમાં જ એ લાકડી અજમાવજે. અહીં તે લાકડી અજમાવવાનું સ્થાન નથી; અહીં તે લાકડી કાંઇ નવો પાઠ શીખવી શકે તેમ નથી; કારણ કે હું જ્હેને ત્હારી સામે ઉભેલો વ્હેમની દષ્ટિથી જુએ છે તે તો આ ત્હારી લાકડી જેવોજ સરળસ્વભાવી છે. માટે "મૂર્ખ ! ઢીચકારાપણું છોડી મ્હેં કહેલું કામ જલદી કર."

"હાહા, તે જ કરીશું; પણ પ્રથમ અમારી ભુખ ભાગવાના પરોપકાર માટે ત્હને તો લૂંટીશું જ" પેલા રાક્ષસે કહ્યું.

"મ્હારી પાસે કાંઈજ નથી કે જે હું ત્હને આપું. નહિ તો મ્હારી ચીજથી કોઇ પણ માનવને સુખી થતો જોઇ હું ઘણો સુખી થાઉં."

"આ બ્રાહ્મણ એમ નહિ માને; એને જરા પુષ્પાંજલિ આપવી પડશે" એટલું મન સાથે બરબડી પેલા વિકાળ ચહેરાના વટેમાર્ગુએ પોતાના ૭એ સોબતીને જગાડ્યા અને વરધતુને ઘેરી લીધો.

"ત્હમે શું કરવા માગો છો ?" વરધતુએ પૂછ્યું.

"અમે ત્હારી ચટણી કરવાના છીએ."

"ત્હમારાં મ્હોં એવાં દીસતાં નથી !"

"લુચ્ચા, ચોર, બદમાસ ! એકલો જાણી દયા ખાઇએ છીએ ત્હેમાં આટલું ફાટ્યુંફાટ્યું બોલે છે કે ? જુઓછો શું, મિત્રો ! ઉડાવી દો એનું ડોકું."

સાત તરવારો ખેંચાઇ અને ઇન્દ્રાણાના સખત તડકામાં તે આંખો અંધ થઇ જાય એટલો પ્રકાશ ફેલાવી રહી. પરન્તુ તે તરવારો વરધનુ ઉપર પડે તે પહેલાં તો ત્હેમાંના જ એક તેઓને તેમ કરતા વાર્યા: "સબુર; આપણે એનું ખુન કરવા નીકળ્યા નથી. એનો સોબતી આપણા રાજાનો ચોર છે. આપણે એના સોબતીને શોધીને મારવો છે. તો આને મારવાથી એનો પત્તો કેમ કરી લાગવાનો હતો !"

તેઓએ તરવાર મ્યાનમાં નાખી. અને વરધનુને માત્ર મારફાડ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. "કેમ રે ! તું ત્હારા પેલા સોનાની મિત્રનો પત્તો બતાવે છે કે પોતાનું જ શિર ખોવા ખુશી છે ?"

તિરસ્કારયુક્ત હાસ્ય સાથે વરધનુએ જવાબ દીધો: "એ જ કામ માટે જો ત્હમે આવ્યા હો તો આટલું લાંબું ફારસ કર્યા સિવાય પહેલેથી જ તે કહી દેવું હતું. ત્હમે પૈસા માટેજ 'મારા' તરીકેનું કામ કરો છો અને મ્હારી પાસે પૈસા નથી તો ત્હમને મ્હારી મદદથી પૈસા મળે એ જોઇ હું ઉલટો ખુશી થઇશ. બ્રહ્મદત્ત જેમ પોતાની ઉદ્ધતાઇથી મા અને કાકાનું અપમાન કરી નાઠો તેમ રસ્તે જતાં મ્હારી સાથે પણ ઉદ્ધતાઇ કરવાથી મ્હારે ત્હેની સાથે અણબનાવ થયો છે. તે હમણાં એક ગુફામાં પેઠો છે, ત્હેને ત્હમો ખુશીથી પકડી લ્યો અને ત્હમારૂં ઇનામ દીર્ધરાય પાસેથી મેળવો. પણ યાદ રાખજો, મ્હેં પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે વધુ મ્હોટા ઇનામને પણ છોડતા નહિ."

"કેવો ડાહ્યો ડમરો છે ! વારૂ, તું આગળ ચાલ અને એ ગુફાનો રસ્તો અમને બતાવ." પેલા મારાઓના વડાએ કહ્યું.

આગળ વરધનુ અને પાછળ એ સાતે મારાએ ચાલવું શરૂ કર્યું. સરોવરની જે બાજુ બ્રહ્મદત્ત બેઠો હતો તેથી જરા નીચાણના ભાગમાં

ત્હેમને તે દોરી ગયો અને બ્રહ્મદત્તને સંભળાવવા મ્હોટેથી બોલ્યો: " જુઓ, ત્હમે સાતે જણ એકદમ એ ગુફામાં દાખલ થઇ જજો અને એકદમ તરવારના સાત પ્રહાર અંદર સંતાયેલા બ્રહ્મદત્ત પર કરજો એટલે ત્હમારો બ્હેડો પાર થશે. અને જો ચૂકયા તો તે ભયંકર માણસ આડીઅવળો અટવીમાં **નાશી જશે.** "

નાશી જવાની આ સુચના બ્રહ્મદત્તે સાંભળી અને તુરતજ જીવ લઇને ઘીચ જંગલમાં દોડયો. ભયંકર અટવીમાં તે ઘણો દુઃખી થયો પણ પ્રાણને બચાવવા માટે શું નથી કરતું પડતું ? અગર શું વિપત્તિ ગમે તેવા સુંવાળાને પણ કઠણ થવાનું નથી શીખવતી ? ત્રણ અહોરાત્રી આ પ્રમાણે ભટકયા પછી ત્હેણે એક ટેકરી ઉપર એક તાપસ જોયો અને આશ્રમસ્થાન તરીકે ત્હેનામાં આશા બાંધી.

તાપસ પાસે જતાંજ ત્હેણે ત્હેને સત્કાર આપ્યો અને પોતાનો હેવાલ કરવા ફરમાવ્યું, જે ત્હેણે અથઇતિ કહી સંભળાવ્યો. આંખમાં પ્રેમાશ્રુ સહિત તે તાપસ ત્હેને ભેટી પડયો અને જણાવ્યું કે " હું ત્હારા સ્વર્ગસ્થ પિતાનો લઘુ બન્ધુ છું અને ઘણાં વર્ષથી તાપસ થયો છું; મ્હારા ભાઇના એકના એક બાળકની આ દશા જોઇને તથા રાજ્યની દુર્દશા સાંભળીને મ્હને ઘણું લાગી આવે છે; પણ છેવટે એ બાળ મ્હારા જ રક્ષણ તળે આવી પુગ્યો છે એ જોઇ સઘળું દુઃખ ભૂલી જાઉં છું. બેટા ! તું અહીં સુખેથી રહે. ઋતુ-ઋતુની કુદરતી લીલાઓ જોઇ મનને પ્રફુલ્લીત કર; જંગલની નિર્મળ હવા અને તાજી વનસ્પતિના ખોરાકથી શરીરને મજબુત કર; મ્હારી પાસે ભરેલા વિદ્યાના ખજાના શીખી બુદ્ધિને પ્રૌઢ કર. અને પછી એ ત્રણેની સ્હાયથી તું ત્હારા શત્રુને ઘણી સ્હેલાઇથી હંકાવી શકશે. "

પ્રકરણ ૧૧ મું.

વાંસની જાળીમાં અધ્ધર લટકતું મસ્તક.

ખાડો ખોદે તે પડે, નિંદે તે નિંદાય;
પોતે બેડી જે કરી, તેમાં જન જકડાય.

કાકાની પાસેથી વિદ્યાકલા સંપાદન કરતાં કેટલોક વખત વ્યતીત થયો એવામાં વળી એક અદ્દભૂત બનાવ બન્યો. બ્રહ્મદત્ત કુમાર એકદા વનમાં કુદરતની શોભા જોવામાં મશગુલ બન્યો હતો એટલામાં એક મદથી છાકેલો હાથી હેની દૃષ્ટિએ પડયો. કુમાર હેને ખીજવવા લાગ્યો. હાથી હેને સુંઢથી પકડવા દોડતો અને કુમાર આડોઅવળો છટકી જતો. એમ કરતાં બન્ને ઘણા દૂર જઇ પહોંચ્યા. છેવટે વરસાદના એક ઝાપટાને લીધે હાથી નાશી ગયો અને ભીંજાયલો કુમાર એકલો પડયો. તપાસ કરતાં હેને જણાયું કે કાકાની પર્ણકુટિકાથી પોતે ઘણે દૂર આવી પહોંચ્યો છે. હેને રસ્તાનું ભાન નહોતું અને સાંજ પડી ગઇ હતી, તેથી પાસેની નદી ઓળંગી હેને કીનારે આવેલા શહેરમાં દાખલ થયો.

નગરમાં પેસતાં તે ઘણું ભવ્ય જણાયું પણ માણસ-પશુ-પક્ષી કાંઇ જોવામાં આવ્યું નહિ. આથી કુમારને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. તે આગળ ને આગળ ચાલ્યો. છેવટે વાંસની એક ઝાડી પાસે આવી પહોંચ્યો.

આ જગાએ વાંસ ખીચોખીચ આવી રહ્યા હતા અને ત્હેમાંથી આંખને આંજી દે એવો પ્રકાશ પડતો હતો. આ પ્રકાશનું કારણ શોધવા કુમાર જરા આગળ વધ્યો તો એક તલવાર એક વાંસ ઉપર લટકતી જોઇ. કુતુહલી કુમારે એ તલવાર હાથમાં લીધી અને ત્હેની ધાર તપાસવા માટે એક વાંસ ઉપર ઝટકો માર્યો.

ઝટકો મારવાની સાથેજ એક ભયંકર ચીસ પડી કે જેથી આકાશ ગાજી ઉઠયું અને લોહી ચૂતું એક મસ્તક રાજકુમાર બ્રહ્મદત્તના પગ આગળ આવી પડયું. આ મનહર યુવાન મનુષ્યનું મસ્તક જોઇ બ્રહ્મદત્ત ચમક્યો. પોતાના હાથે ખુન થયું જાણી ત્હેને ભારે પશ્ચાતાપ થયો.

વધુ તપાસ માટે વાંસની જાળમાં જુએ છે તો એક વાંસ ઉપર મસ્તક વગરનું શરીર ઉંધું લટકે છે અને નીચે એક કુંડમાં યોગીની ધુણી જેવી ધુણી છે. આથી ત્હેણે અનુમાન બાંધ્યું કે, આ કોઇ મંત્રસાધકનું ખુન મ્હારા હાથે થયું જણાય છે.

પશ્ચાતાપ કરતો કુમાર હાથમાં તલવાર લઇ શહેરમાં ચાલ્યો. રસ્તામાં કોઇ માણસ ત્હેની દૃષ્ટિએ પડયું નહિ. કેટલેક દૂર ગયા પછી એક અલૌકિક મહેલ ત્હેના જોવામાં આવ્યો. તે મહેલ સાત માળનો હતો. ચુનાની જગાએ સુવર્ણનું પ્લાસ્ટર કરેલું હતું, ચિત્રની જગાએ હીરા-માણેક મ્હોડેલા હતા, જે એવી ખુબીથી ગોઠવ્યા હતા કે એમનો પ્રકાશ મનુષ્યાકૃતિઓ ઉભી કરતો હતો. એ મહેલની ખુશબો પણ દૂર સુધી પહોંચતી હતી, જાણે કે સુખડનો જ મહેલ હોય નહિ! મહેલની આગળનો છુટક ભાગ ભવ્ય બાગથી મ્હેકી રહ્યો હતો.

જડવત્ આખા શહેરમાં આ ભવ્ય આવાસ ચૈતન્યમય હોય એમ કુમારને લાગ્યું; કારણ કે લીલોછમ જેવો બાગ અને સુગંધીની

જ્હેક કોઇ માણસની હાજરી સિવાય હોઇ શકેજ નહિ. કુતુહળ જોવા ખાતર એક ચોરની માફક તે બારીએ થઇને ઉપર ચ્હડયો અને વિશાળ દીવાનખાનામાં ડોકીઉં કરતાં જ કોઇ અલૌકીક દેખાવ જોઇ ત્હેનો પગ ત્હાંજ થંભી ગયો.

વિશાળ અને ભવ્ય દીવાનખાનામાં એક ખુણામાં એક ઉંચા પલંગ ઉપર એક કુમારીકા આંસુ વરસાવતી બેઠી હતી. ત્હેનો પોશાક બહુમૂલો હોવા છતાં ત્હેના ચિત્ત જોવોજ અસ્વસ્થ સ્થિતિમાં જણાતી હતી. હાથ ઉપર નાજુક હડપચી ટેકવી તેણે નયનકમળને નીચાં ઢાળ્યાં હતાં. "હે મનહર મૂર્તિ ! કંચન જેવી આ કાયા કઇ પણ સ્મરણ ચિન્હ મૂકયા સિવાય કરમાઇ જાય છે, ત્હેની શું ત્હને દયા નથી આવતી ? કંપીલપુરપતિ ! શું છેકજ નિર્ગુણ બનશો ?" એવા ત્રુટીત ઉચ્ચાર ત્હેના મુખમાંથી નીકળ્યા.

બ્રહ્મદત્તને આ દેખાવે જે આશ્ચર્ય ઉપજાવ્યું તે કરતાં પણ આ ત્રુટીત શબ્દોએ વધારે આશ્ચર્ય ઉપજાવ્યું. જહેને પોતે ઓળખતો નથી એવી એક કુમારિકા પોતા માટે આવી અજાણી જગામાં ઝુરે છે એ જોઇ ત્હેને કુતુહળ લાગ્યું. ત્હેણે હિંમત ધરી દીવાનખાનામાં આસ્તેથી પ્રવેશ કર્યો.

પરંતુ જેવો તે દ્વારમાં પ્રવેશ કરે છે તેવોજ ત્હેના અવાજથી ચમકેલી તે કુમારિકા હાથમાં ખુલ્લી તરવાર લઇ દોડી આવી અને લાલચોળ ચ્હેરે બોલી:

"ઓ દુષ્ટ રાક્ષસ ! ત્હને હજાર વાર કહી ચૂકી કે હું અકરાયલી છું. મ્હેં મ્હારૂં મન બ્રહ્મદત્ત કુમારને સમર્પણ કરી દીધું છે, જે પાછું એથી લેવાની શક્તિ કે અધિકાર હું ધરાવતી નથી. છતાં તું સતામણી છોડતો નથી તો આવ અને સ્વીકાર આ તરવારનું ભેટણું."

આ શબ્દ બોલતાં બોલતાં તેણી દોડી આવતી હતી તેવામાં બ્રહ્મદત્તનો ચ્હેરો. ત્હેણીના જોવામાં પુરેપુરો આવવાથી શરમિંદી થઇ ગઇ, ત્હેના હાથમાંથી તરવાર આપોઆપ પડી ગઇ, ચહેરા ઉપરની ક્રોધની રતાશે શરમના શેરડાને જગા આપી. નયન નીચાં ઢળ્યાં અને અક્રિય–સ્તબ્ધ થઇને તે આરસની મૂર્તિવત્ ઉભી રહી.

બ્રહ્મદત્ત છેકજ નજીક આવ્યો અને નમ્રતાથી ખુલાસો પૂછવા લાગ્યો. કેટલીક વાર સુધી હિંમત એકઠી કરીને તેણીએ બ્રહ્મદત્તના જમણા હાથને ધ્રૂજતાં ધ્રૂજતાં પોતાના હાથમાં લીધો અને આસ્તેથી ચુંબન કરી મસ્તક નમાવ્યું. પછી પોતાનો ઇતિહાસ શરૂ કર્યો.

" મ્હારા હૈયાના હાર ! હું આપને કોઇ પણ હકીકત જણાવું તે પહેલાં હમણાંજ મ્હેં બજવેલી મૂર્ખાઇ માટે ક્ષમા ચાહું છું. અંગ દેશના ચંપાપુર નગરીના પુષ્પચૂડ રાજાની હું પુત્રી છું. આપનું એકદા દર્શન થતાં અને આપના ગુણોની વાત સાંભળતાં આપની સાથેજ પરણવાનો મ્હેં સંકલ્પ કર્યો હતો. એકદા સખીઓ સાથે સરોવરમાં ન્હાવા ગયેલી ત્ય્હાં કોઇ વિદ્યાધર આવીને સખીઓની દૃષ્ટિ બાંધી લઇ મ્હને અદ્દર ઉપાડી ચાલતો થયો. તે દુષ્ટે આ મહેલમાં મ્હને ઉતારી અને પોતાની મલીન વાસના મ્હને જાહેર કરી. મ્હેં કોઇ રીતે માન્ય કર્યું નહિ ત્ય્હારે તે મ્હારા ઉપર જુલમ ગુજારવા તૈયાર થયો; પરંતુ મ્હેં જિનરાજ નામનું રટણ કર્યું એટલે ભક્તિ અને શીલના પ્રભાવે ત્હેના શરીર દાહ લાગ્યો. આથી કોપેલો તે વિષયાંધ વિદ્યાધર તુરત ત્ય્હાંથી રસ્તે પડ્યો. પણ એટલું બોલતો ગયો ' કે યાદ રાખ; હું હમણાંજ વાંસની જાળીમાં જઇ વિદ્યા સાધું અને ત્હારો ગર્વ- [illegible] ' ત્હેને ગયાને હજી ક્ષણ—"

'થોડા કલાક જ ત્હેને મુઆને પણ થયા છે; હવે ફિકર ન રાખો: કોમલાંગી !" એમ કહેતાંની સાથે ત્હેણે ત્હેણીનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો અને હિંમત આપવી શરૂ કરી: " સુંદરી ! તે રાક્ષસનું અનાયાસે મ્હારાજ હાથથી ખુન થયું છે. વાંસજાળમાં લટકતી તલવારની ધાર અજમાવવા જતાં મ્હારા જ હાથે, ઉંધે મસ્તકે વિદ્યા સાધના તે કામાંધનું ખુન હમણાંજ થયું છે. હવે તમે નિડર બનો. "

આ ખુશ ખબર અને ઉચ્છ્રીત પતિની અણધારી મુલાકાતથી હર્ષિલી બનેલી પુષ્પવતી (એ ત્હેનું નામ હતું) પતિની છાતીમાં સુવર્ણવેલી માફક ટટળી પડી અને હર્ષાશ્રુ વરસાવવા લાગી.

કેટલીક વારે તેઓનો ઉભરો શમ્યો અને તેઓ સુખદુઃખની વાતો કરવા લાગ્યાં. એવામાં બ્રહ્મદત્તનું લક્ષ નજીકના ખંડમાંથી આવતા મધુર અવાજ તરફ ખેંચાયું. આ નિર્જન જગામાં આ ગાન કોણ કરે છે તે ત્હેણે જાણવા ઈચ્છ્યું. તેથી પુષ્પવતીએ ખુલાસો કર્યો કે, " વિદ્યાધર જ્યારે મંત્ર સાધવા ગયો ત્યારે પોતાના મંત્રથી થવાના પરિણામની એને એટલી ખાત્રી હતી કે ત્હેણે પોતાની બે બ્હેનોને લગ્નની તૈયારીઓ કરવા વરધી આપી હતી. એ બે કુમારિકાઓ કે જે એક મલીન હૃદયના વિદ્યાધરની બ્હેન હોવા સિવાય બીજી કોઇ રીતે દોષીત નથી અને રૂપ તેમજ ગુણમાં મદનને પણ ઝંખપ આપે તેવી છે તે હમણાં પોતાના ભાઇનાં લગ્નનાં ગીત ગાય છે."

" અરે ! તે બિચારીઓને મ્હારા કૃત્યની જાણ થતાં કેટલો ખેદ થશે ! " બ્રહ્મદત્ત દયાળુ બની કહ્યું. " તે હવે ક્યાં, કેમ અને કોને આધારે જીવશે ? "

" પ્રાણનાથ ! જે થાય છે તે સારા માટેજ થાય છે. એક પાપીની બ્હેનો કહેવડાવવામાં ત્હેમને કોઇ ફાયદો કે સુખ ન હોતું;

તો એ ભાઇના ખુનથી હેમને કાંઇ નુકશાન નથી. અને સહોદરના મૃત્યુથી હેમને સ્વભાવતઃ જે કાંઇ ખેદ થવા સંભવ છે તે દૂર કરવાની સત્તા તો તે ખેદ કરાવનારના જ હાથમાં છે !" અને તેણીએ મરકલું કર્યું.

"તે કેવી રીતે ?" ભેદ નહિ પામેલા કુમારે પૂછ્યું.

"આપ જાદુગરા છો. કામદેવને લજ્જવનારું આપનું સૌંદર્ય તે બાળાઓને દુઃખ ભૂલવનાર થઇ પડશે. આપના ગુણોની ગીતા સાંભળી તે બાળીકાઓ બંધુવિયોગનું દુઃખ ભૂલી નવીન આનંદમાં દાખલ થશે. આપ કૃપા કરી અગાસીમાં પધારો, જુઓ તે બન્ને આ તરફજ આવે છે. હું તેઓને આપની વાત કરીશ અને ધારવા મુજબ તેઓની લાગણી ખેંચાશે કે તરત મ્હારો સફેદ રૂમાલ હલાવીશ એટલે આપ અંદર પધારજો."

તે બોલી રહે તે પહેલાં તો ગીત ગાતી બન્ને ગોરડીઓ દિવાનખાનાની નજીકમાં આવી પહોંચી અને સવાલજવાબ કરવા જ્હેને બુદલ વખત રહ્યો નથી એવો બ્રહ્મદત્ત અગાસીમાં ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

મિત્ર મેળાપ.

પ્રેમ ખરેખર તાર છે—દોર વિના અદૃશ્ય;
પ્રેમી જો દીલથી સ્મરે, પાત્ર બને ત્યાં દૃશ્ય.

પરોપકારી મનુષ્યોના મ્હોંફાટ વખાણ થાય છે; પરંતુ પરોપકાર કરવો કાંઇ રસ્તામાં નથી પડ્યો. કેટલીકવાર પરોપકારની કિંમત ઘણી મોંઘી પડે છે.

આપણી વાર્તાનો નાયક અલ્હાદત જંગલમાંના એકાંત મહેલમાં અચાનક જઇ ચ્હડ્યો અને ' અરેબીઅન નાઇટસ'ની કથાઓના સંજોગ જેવા સંજોગ વચ્ચે પુષ્પવતી નામની અતિ લાવણ્યમયી કુમારીકાને હૃદયથી પરણ્યો, તેવામાં ગીત ગાતી ગાતી જે બે ગોરડીઓ તે જગા તરફ આવતી જોઈ, ત્હેમની દયાર્દ્ર થઇ પુષ્પવતીએ વિચાર્યું કેઃ— " આ બિચારી કન્યાઓ મ્હને વરવા માટે મંત્ર સાધવા ગયેલા ત્હેમના ભાઇના લગ્ન માટે તૈયારીઓ કરી ગીતો ગાતી આવે છે પણ તે ભાઇને તો મ્હારા હૃદયનાં પતિએ પરલોક મોકલી આપ્યો છે, ત્હેની ત્હેમને ખબર પણ નથી. હવે હું ત્હેમને તે માઠા સમાચાર આપીશ ત્હારે તે કેટલી દુઃખી થશે ? એ દુઃખ દૂર કરવા માટે એમને કાંઇક સાધન આપું તો કેવું સારૂં ? " એમ વિચારી ત્હેણીએ તે બન્નેને પોતાની સહપત્નીઓ બનાવી સુખી કરવા ધાર્યું અને તેટલા માટે

બ્રહ્મદત્તને જણાવ્યું કે ત્હેણે થોડી વાર બહાર બેસવું, જે દરમ્યાન તેહુણી તે બન્નેથી કાંઈ એકાંત કરવા ઇચ્છે છે. "

પરન્તુ પરોપકાર કરવા જતાં પુષ્પવતી સ્વાર્થ પણ ડૂબાવી બેઠી ! કારણ કે આસપાસની અલૌકિક સીનેરી જોવામાં તલ્લીન થયેલો બ્રહ્મદત્ત ધીમે ધીમે ચાલતો ચાલતો મહેલના કમ્પાઉંડમાંથી શહેર ભણી ચાલ્યો અને ભવ્ય પણ વસ્તી વગરના શહેરનું કુતુહળ લાગવાથી આગળ ને આગળ ચાલ્યો જ ગયો. ચાલતાં ચાલતાં તે એક એકાંતમાં પોતાના રૂપેરી પટને ફેલાવીને પડેલા સરોવરના કિનારે આવી પહોંચ્યો. આ સરોવરમાં સ્નાન કરીને તે વસ્ત્ર પહેરતો હતો એવામાં ત્હાં એકાએક વિજળી ઝળુકી ! એક અતિ ખુબસુરત કુમારિકા ત્હેની નજરે પડી ! એકાંત જગામાં વનદેવી જેવી એ કન્યાને જોઇ તે દિગ્મૂઢ બન્યો ! કુમારિકાને પણ કામદેવ જેવા કુમારમાં મોહ થયો ! થોડી પળ સુધી બન્ને એકબીજાને જોઇ જ રહ્યા; છેવટે કાંઇ વાતનું બ્હાનું શોધી કુમારિકાએ પૂછ્યું:

" આપ કોણ છો ? અને અહીં કેમ બેઠા છો ? "

" હું કોણ છું તે જાણવાની ત્હમને શી દરકાર છે ! "

" મ્હારા પિતા કે જે અહીંથી થોડી જ મીનીટના રસ્તા પર આવેલા ચોરપલ્લી નગરીના માલીક છે ત્હેનો એવો રીવાજ છે કે પોતાની નગરીમાં તથા ત્હેની આસપાસમાં આવતા દરેક પરદેશીની તે મ્હેમાનગતી કરે છે; આપ પણ ત્હાં પધારશો તો આપની સારી રીતે મ્હેમાનગતી થશે. "

" ત્હમારો ઉપકાર થયો; પરન્તુ વિના આમંત્રણ કોઈ જગ્યા જવું એ [illegible] નથી. "

" હું આપને આમંત્રણ આપું છું. "

" પરાયી સ્ત્રી સાથે જવાથી લોકોનો અપવાદ સાંભળવો પડે તે ત્હમારા જાણવા બહાર નહિ હોય. "

" આપ કોઇ રાજવંશી જણાઓ છો; કૃપા કરી આપનો ઇતિહાસ કહેશો ! "

" ત્હમારી સંપૂર્ણ ઓળખ સિવાય હું મ્હારી ઓળખ આપી શકું નહિ. પોતાને એક રાજપુત્રી તરીકે જણાવો છો અને છેકજ એકલા આટલે દૂર ફરો છો તો એમાં મ્હને કોઇ આશ્ચર્ય જણાય છે."

"આપનો સંશય સ્વાભાવિક છે; પરન્તુ મ્હારું વૃત્તાંત આપ સાંભળશો તો આપનો વ્હેમ આપોઆપ દૂર થશે. મ્હારા પિતા સમરસેન વસંતપુર નામે નગરના રાજ્યકર્તા હતા. શત્રુઓએ એકસંપ કરી ત્હેમને ઘણા પજવવા માંડ્યા તેથી ત્હેમના વેર ખાતર પિતાજી પોતાનું નગર તજી મ્હને તથા થોડાએક બહાદૂર સીપાઇઓને લઇ પાસેના એકાંત વાસમાં આવી રહ્યા. આ જગ્યા વીંટ ઝાડીથી એવી તો સંતાયલી પડી છે કે, એક ભોંયરા જેવું આ ગુપ્ત સ્થળ છે. અહીં આવી મ્હારા પિતાએ એક ન્હાનકડું શહેર વસાવ્યું અને રસ્તે જતા શત્રુરાજાઓના માણસોને લૂટવાનું કામ શરૂ કર્યું. આ પ્રમાણે લૂટીલૂટીને ત્હેમને અહળક દ્રવ્ય એકઠું કર્યું, પરન્તુ એક વાતની ત્હેમને મુંઝવણ થવા લાગી. તે મુંઝવણ ત્હેમની એકની એક પુત્રી તરફની—મ્હારા તરફની હતી. આજુબાજુના સઘળા રાજાઓ શત્રુ થવાથી ત્હેમને તો પોતાની કન્યા અપાય તેમ હતું જ નહિ; છેવટે ત્હેમણે એમ ઠરાવ્યું કે હમેશ મ્હારે એકલાજ સરોવર કિનારે ફરવા જવું અને ત્હાં કોઇ ગુણવંત યુવાન દૈવયોગે આવી મળે તો મ્હારે પસંદ કરી લેવો. સુભાગ્યેજ—"

" પણ મ્હારામાં ગુણો છે એમ ત્હમે કેવી રીતે જાણી શકોગો!" બ્રહ્મદત્તે વચ્ચે કહ્યું અને ઉમેર્યું " ત્હમે શું કહેવા માગો છો તે હું સમજી શકતો નથી.

" ગુણોને આપની આકૃતિ જ જાહેર કરે છે; અને આપ મ્હારા પિતાના મ્હેમાન બનો એજ મ્હારૂં કહેવાનું અને માગવાનું છે. "

" ત્હમારો આટલો આગ્રહ છે તો ચાલો; હું પાછળ આવું છું."

બન્ને ચાલ્યાં. ચોરપલ્લીના પ્રધાન અને રાજાએ બ્રહ્મદત્તનો સારો સત્કાર કર્યો. ત્હેના ઇતિહાસથી વાકેફગાર થતાં તેઓ ઘણાજ પ્રસન્ન થયા અને પોતાની કન્યા ત્હેને પરણાવી. અહીં રહી બ્રહ્મદત્ત રાત્રીદિવસ અમનચમનમાં ગુજારવા લાગ્યો.

જ્હેને હજી ઘણાં વીતકડાં બાકી છે એવો બ્રહ્મદત્ત એકદા સરોવર તરફ ફરવા નીકળ્યો; ત્હાં માંછલાંને જળમાં કલ્લોલ કરતાં જોઇ ત્હેને સાચા પ્રેમની ખુબી યાદ આવી. જળ અને માંછલાંને જે પ્રેમ છે તેવોજ પ્રેમ પોતાને વરધનુ સાથે હોઇ, તે મિત્ર યાદ આવ્યો. જે મિત્ર લાક્ષાગૃહમાં સુરંગ ખોદાવી પોતાને બચાવ્યો હતો—જે મિત્રે શત્રુના દૂતના હાથમાં પડતાં પોતાને બચાવ્યો હતો તે મિત્ર હમણાં ત્હેને યાદ આવ્યો અને તે યાદ આવતાં જ ત્હેની આંખમાં આંસુની ધારા વહેવા લાગી:"ઓ શરમ છે, શરમ છે મુજ સરખા સ્વાર્થીને ! તુકે જ્હેણે મ્હારા માટે જંગલવાસ કર્યો છે ત્હેની ભાળ કઢાડવાનું છોડી હું આંહી રાગરંગમાં મ્હાલું છું. શરમ છે મ્હને, કે જ્હેણે મિત્રતાને દગો દઇ મિત્રની માલેકીનું આ શરીર એક અજાણી સ્ત્રીને સોંપ્યું છે. નહિ, હવે હું એવો બાયલો—એવો કાયર—એવો સ્વાર્થી—એવો ભોગી નહિ બનું; હું હમણાં જ રસ્તો પકડું છું અને તે ઠગારી વિધાતાએ

તે મ્હારા જીગરને પાતાલમાં સંતાડયો હશે યા આકાશમાં મ્હારા સ્વાર્થી મ્હેં ઉપર હસવા છૂપાવ્યો હશે તો પણ હું ત્હેની ભાળ મેળવીશ; અને ભાળ મેળવીશ તોજ પાછો ફરીશ, નહિ તો અટવીમાં ભટકીને જ દેહ છોડીશ. "

તે એકાએક ઉભરામાં આવી ગયો. સીધો અને સીધો તે ચાલવા લાગ્યો. થોડાંક પગલાં ચાલ્યો નહિ હોય એવામાં એકાએક કોઇ માણસ સાથે તે અથડાયો. તે એટલો બધો પસ્તાવામાં ગુમ થઇ ગયો હતો કે ત્હેનાં બાહ્ય ચક્ષુ ખુલ્લાં છતાં તે કાંઇ જોઇ શકતો નહતો. જ્યહારે તે વટેમાર્ગુ ત્હેનાથી અથડાયો અને સજ્જડ ભેટી પડયો ત્હારે ત્હેણે નજર કરી અને જોયું કે, તે તો ત્હેનો વ્હાલામાં વ્હાલો વરધનુજ હતો, કે જ્હેને શોધવા તે અરણ્યમાં જવા નીકળ્યો હતો ! વરધનુ એકાએક કયહાંથી અને કેવી રીતે આ વખતે જ આવી મ્હડયો તે એક આશ્ચર્ય વાર્તા જ હતી; પરંતુ જેઓ શુદ્ધ પ્રેમને પિછાને છે ત્હેમને તો એમાં આશ્ચર્ય લાગશે જ નહિ કારણ કે ખરા દીલનો પ્રેમ—સાચા હૃદયની ભાવના—દૃઢ નિશ્ચય: એમાં એવું અલૌકિક બળ રહેલું છે કે જે અદ્ભૂત કાર્યો નીપજાવી શકે છે.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

પ્રધાનપુત્રનાં વીતકડાં.

"The noblest reward of virtue is virtue itself."
—Bacon.

ચોરપલ્લીના રાજાની પુત્રી સાથે આનંદમાં રહેતા બ્રહ્મદત્ત કુમારને એકદા પોતાના વિષયલુબ્ધપણા માટે પસ્તાવો થયો અને પોતા માટે દુઃખી થયેલો મિત્ર વરધનુ યાદ આવતાં ત્હેની શોધ કર્યા વગર બીજું મ્હો જોવું જ નહિ એમ કહી મુસાફરીએ નીકળતાંમાં જ મિત્ર એકાએક ત્હેને મળ્યો, એ આપણે જોઇ ગયા છીએ.

લાંબા વખતના વિયોગ પછી મળેલા બન્ને મિત્રોનો હર્ષાવેશ શાન્ત થયો ત્યાર પછી, પ્રધાનપુત્ર વરધનુએ જ્યહારથી તે કુંવરથી જૂદો પડયો હતો ત્યહારથી મુલાકાત સુધીના વખતનો ઇતિહાસ જણાવ્યો. ત્હેનાં વીતકડાં સંક્ષેપમાં કહેવા બેસીએ તો આ પ્રમાણે હતાઃ બ્રહ્મદત્તને બેસાડીને પ્રધાનપુત્ર જળ લેવા ગયો હતો ત્યહાં દીર્ઘરાયના દૂતોએ ત્હેને મારવા લીધો અને કુંવર પાસે ત્હેમને લઇ જવા ફરમાવ્યું. ત્હેમને ઠગી પ્રધાનપુત્ર કુંવર પાસે થઇને જરા દૂર ત્હેમને લઇ ગયો અને કુંવર સમજી જાય એવી માર્મિક વાણી વદીને પછી દૂતો આગળ કહેવા લાગ્યો કે, " કુંવરને તો વાઘે મારી નાખ્યો ! " આ વાત તેઓ ન માની શક્યા તેથી ત્હેને મારવા માંડયો. થોડો માર પડતામાં જ પ્રધાનપુત્રે મારથી મરી જવાનો

ઢોંગ કર્યો એટલે ત્હેને મરેલો જાણી દૂતો રસ્તે પડયા. પછી વરધનુ સ્વસ્થ થઇને વસ્તી તરફ જાય છે. શહેરમાં આવતાં એક તાપસ મળે છે, કે જે સંસારાવસ્થામાં કુંવરનો મિત્ર હતો એમ માલુમ પડે છે. તે ત્હેને જણાવે છે કે, તમો બન્ને જ્યહારથી લાક્ષાગૃહમાંથી છુટીને નાઠા છો ત્યહારથી દીર્ઘરાય તમારી પાછળ મારાઓ ફેરવે છે; કારણ કે લાક્ષાગૃહ બળી રહ્યા બાદ ત્હેણે તપાસ કરી તો ત્હાં એકજ હાડપીંજર જોવામાં આવ્યું. આથી ત્હેણે ઘરની બરાબર તપાસ કરી અને અંદરની સુરંગ શોધીકહાડી; પછી ત્હેણે ક્રોધમાં આવીને મારાઓને હુકમ કર્યો કે "વરધનુ અને બ્રહ્મદત્ત જ્યહાં હોય ત્હાં ત્હેમનું ખુન કરો." એટલેથી નહિ અટકતાં ત્હેણે પ્રધાનના ઘરની જપ્તી લીધી. પ્રધાન તો ચેતીને આગળથી જ પોબારા ગણી ગયો હતો. પણ રાજા દીર્ઘરાયે પ્રધાનનું ઘર લૂટી લીધું અને પ્રધાનપત્નીને ઢેડના ઘેર સોંપી, એવા સખ્ત હુકમ સાથે કે ત્હેણીની પાસે અતિ સખ્ત કામ લેવું અને ત્હેણીને ઘડી પણ છુટી મુકવી નહિ.

તાપસ પાસેથી આ હકીકત સાંભળી વરધનુ ઘણો દુ:ખી થયો અને ટીલીઆ બ્રાહ્મણનો વેશ લઇ ઢેડના વાસમાં ગયો. ત્હાં પોતાની માતાને જોઇ ત્હેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. પણ ત્હેણે કાળજું કઠણ કરીને મિક્ષુકનો વેષ બરાબર ભજવ્યો. ત્હેણે ઉપદેશ દેવા માંડયો, જે સાંભળવા ઢેડ લોકો ભેગા થયા, તેઓ ત્હેના ધર્મોપદેશથી ઘણા ખુશી થયા અને ત્હેને ગુરૂ તરીકે માનવા લાગ્યા. એમ કેટલાક દિવસ ચાલ્યું. ઢેડનો નાયક કે જેના ઘરમાં વરધનુની માતાને રાખવામાં આવી હતી તે હવે વરધનુનો મિત્ર થયો. પછી તે પોતાની હકીકત ત્હેને જણાવીને માતાને ત્હાંથી ખસેડવાની યુક્તિ કરે છે. ઢેડનો સરદાર રાજા પાસે જઇને ખબર આપે છે કે પ્રધાનપત્ની મરી ગઇ છે માટે હવે ત્હેને

અગ્નિસંસ્કાર કરવા માટે કોઇ બ્રાહ્મણને મોકલવો જોઇએ. રાજા કોપાયમાન થઇ કહે છે કે "તે દુષ્ટાને ઢેડના હાથેજ બાળવી જોઇએ, કે જેથી તેણીના પતિ ઉપરનું મ્હારૂં વૈર વળ્યું ગણાય.' ઢેડને તો એ જ જવાબ જોઇતો હતો! તે સ્મશાનમાંથી ત્હેણીને બચાવે છે અને પછી વરધનુ કચ્છ દેશમાં પોતાના એક દેવશર્મા નામના મિત્રને ઘેર ત્હેણીને મુકી આવે છે.

માતાને આ પ્રમાણે સહીસલામત જગાએ મુકીને વરધનુ પાછો મિત્રની શોધમાં નીકળ્યો અને જે વખતે બ્રહ્મદત્ત પોતાની વિષયલુબ્ધ આદત માટે પસ્તાવો કરતો મિત્રની શોધમાં દૃઢ નિશ્ચય સાથે નીકળી પડે છે તેજ વખતે બન્નેનો એકાએક ભેટો થયો! " મનોમન શાક્ષી " એ કહેવતનો બન્નેને સાક્ષાત્કાર થયો. " ત્હમારા મનમાં, એવું અમારા દીલમાં લાલ " એવું સ્ત્રીઓનું ગાવું યથાર્થ થયું. પ્રેમરૂપી લોહચુંબકમાં એ કુદરતી જ ખુબી રહેલી છે કે તે પ્રેમપાત્રને ખુણેખાંચરેથી પણ પોતાની સમક્ષ ખેંચી આણે છે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

ભાગ્યોદયની શરૂઆત.

" Nothing venture, nothing have. "—Proverb.

બન્ને મિત્રો પોતપોતાનાં સુખદુઃખની વાતો કરી રહ્યા એટલે પાછા મુસાફરીએ નીકળી પડ્યા. થોડે દૂર ગયા નહિ હોય એટલામાં કેટલાક વ્યાપારીઓ હેમને મળ્યા, જેઓએ હેમને જણાવ્યું કે, દીર્ઘરાયના કેટલાક માણસો બે પુરૂષોની છબીઓ સાથે નજીકના ગામમાં આવ્યા છે, તેઓ ગામલોકોને છબી બતાવે છે અને એવા પુરૂષ કોઇના દીઠામાં આવ્યા છે કે કેમ તે પૂછે છે. આ સાંભળી બન્ને મિત્રોએ શહેરનો રસ્તો છોડી જંગલનો રસ્તો લીધો. એક ઝાડ નીચે તેઓ આરામ લેવા બેઠા હતા ત્હાં કૌશંબી નગરીના બુધીલ અને સાગર એ નામના બે કરોડપતિ શાહુકારો બે કૂકડા લઇને આવી પહોંચ્યા. તે શાહુકારોએ પોતપોતાના કૂકડા લડાવવાની ઇચ્છા જણાવી અને જે હારે તે બીજાને લાખ સોના મ્હોર આપે એવી સરત કરી. કૂકડાની લડાઇ પગ વડે હોય છે. આ લડાઇમાં સાગરનો કુકડો હારીને નાઠો. આ જોઇ બ્રહ્મદત્તે વિચાર્યું કે આમાં કાંઇક દગો છે. પોતે પક્ષી પરીક્ષામાં પ્રવિણ હોવાથી તે કુકડાને પોતાના હાથમાં લઇ જોયું તો તે જાતવંત જણાયો તુરત જ હેણે બીજા કૂકડાને તપાસ્યો તો હેના પગમાં લોખંડની અણીદાર ખીલી દીઠી !

જેવો આ કુકડો હેણે પોતાના હાથમાં લીધો કે તુરત જ હેના

માલીક બુધીલ શેઠ સમજી ગયો કે હવે મ્હારૂં પોગળ ખુલ્લું થશે. તેથી ત્હેણે લાખ સોના મ્હોર રૂશ્વત આપવાની નીસાની કરી, પણ બ્રહ્મદત્તને ત્હેની કાંઇ અસર થઇ નહિ. તેથી ત્હેણે પહેલો દાવ રદ કરાવી તે ખીલી કઢાવી નાખી અને ફરી. બન્ને કુકડાને લડાવી સાગરને જીતાડયો. જેને લાખ સોનૈયાનું નુકશાન મટી ઉલટા લાખ મળ્યા હતા એવા તે સાગર નામના શાહુકારે આ બન્ને મિત્રને કોઇ ભાગ્યવંત પુરૂષ જાણી પરોણાગત કરવા પોતાને ઘેર લીધા. બ્રહ્મદત્ત કુમાર મિત્ર સાથે અહીં કેટલાક દિવસ રહ્યો. એક દિવસ બુધીલ શેઠનો નોકર એક કરંડીઓ ભેટ આપીને ચાલ્યો ગયો, જે કરંડીઓ ખોલતાં ત્હેમાંથી હિરામાણેક-જડીત હાર નીકળ્યો અને તેમાં એક પત્ર હતો, જે વરધનુ ઉપર લખાયલો હતો. થોડાજ વખતમાં એક અવધુત જોગણ ત્હાં આવી પહોંચી અને કુંવરને એકાંતમાં બોલાવીને કહેવા લાગી કે, "અહીંના એક અત્યંત લક્ષ્મીવંત શેઠ ધનપાળની પુત્રી ત્હમને ઘણા વખતથી ઝંખે છે. જ્હાં સુધી ત્હમે ત્હેને મળશો નહિ ત્હાં સુધી તે અન્ન ખાવાની ના કહે છે. હમણાં થોડી વાર ઉપર કરંડીઓ અને પત્ર સાથે હાર મોકલનાર પણ તે જ હતી."

બ્રહ્મદત્ત આ આમંત્રણ સ્વીકારવા તૈયાર થતો હતો એવામાં તે શહેરના રાજાનો ઢંઢેરો સાંભળવામાં આવ્યો કે, "દીર્ઘરાયના ચોર આ નગરમાં આવ્યા સંભળાય છે માટે જે કોઇ ત્હેમને કિંચિત્ પણ આશ્રય આપશે ત્હેમનાં ઘરબાર લૂટી લેવામાં આવશે"

આથી ભયભીત થઇ કર્મને ઉપાલમ્ભ આપતા બન્ને મિત્ર નગર છોડી જવા તત્પર થયા. પરંતુ ત્હેમના આભારી સાગર શાહુકારે ત્હેમને સંકટમાં જતા અટકાવી ભોંયરામાં સંતાડયા અને રાત્રે એક ગાડીમાં બેસાડી ઘણે દૂર પહોંચાડી દીધા.

આગળ ચાલતાં એક રથ ઉપર એક દેવકન્યા જેવી સુંદરી ત્હેમને મળી, જ્હેણે બ્રહ્મદત્તને પોતાની સાથે મગધ દેશમાં પોતાના શ્રીમંત પિતાને ઘેર જવા અરજ કરી. ત્હેણીએ ઉમેર્યું કે સારા પતિ માટે દેવની સેવા કરતાં દેવે ત્હેને આ પતિ સૂચવવાથી ત્હેણી આ રસ્તે આવી હતી.

વરધનુ સારથી થયો અને વરકન્યા રથમાં બેઠાં. ત્હેમનો રથ અટવીમાંથી હવે ચોર લોકોના આવાસો પાસે આવ્યો, જ્યહાં ચોર લોકો સાથે લડાઇ થતાં ત્હેમને નસાડીને રથ આગળ ચાલ્યો.

પોતાની પ્રિયાના આગ્રહથી હવે કુમારે આરામ લેવા ધાર્યું. રથ છોડયો; ત્રણે જણાએ આરામ કર્યો. સ્હવારમાં ઉઠીને જુએ છે તો રથને લોહીના છાંટા અને પ્રધાનપુત્ર ગુમ થયેલો !

આ જોઇ કુમાર બહુ દુઃખી થયો. તેણે મિત્રની શોધ માટે જવા ધાર્યું, પણ રત્નવતીએ સલાહ આપી કે અહીં વધારે વાર રોકાવું એ જોખમભર્યું છે, તેથી રત્નવતીના બાપના ઘેર ગયા બાદ શોધ કરવાનું ઠરાવ્યું

નવીન કન્યાને ત્હેણીના બાપના ઘેર મુકવાને બદલે રસ્તામાં એક આશ્રમ આવ્યો ત્યહાં જ મુકીને કુમાર હવે મિત્રની શોધ માટે ચાલ્યો. રસ્તામાં ત્હેને વિદ્યાધરની તે બે બ્હેનો મળી, કે જ્હેમની મુલાકાત માટે કુંવરને પુષ્પવતીએ ઓરડા બહાર થોડી વાર થોભવા કહ્યું હતું અને પોતે રૂમાલ બતાવે કે તુરત ઓરડામાં દાખલ થઇ તે બન્ને કન્યાઓનો સ્વીકાર કરવા કહ્યું હતું. વાચકોને યાદ તો હશે જ કે કુતુહલ જોવા ખાતર કુંવર તે વખતે દૂર જઇ ચ્હડયો હતો અને એક સરોવર પાસે ચોરપલ્લીના રાજાની કન્યાથી મેળાપ થયો હતો. આ પ્રમાણે કુંવર એકાએક અદૃશ્ય થવાથી પુષ્પવતી તથા બે ગાંધર્વ

કન્યાઓ શોક કરવા લાગી અને શોધ માટે બનતો પ્રયાસ કરતી ત્ય્હાં રહેવા લાગી હતી.

તે કન્યાઓ હમણાં કુમારને જોતાં હર્ષઘેલી થઇ ગઇ. પરંતુ એક રાત્રીથી વધુ વખત કુમાર ત્ય્હાં થોભ્યો નહિ અને ફરી મળવાનું વચન આપી જ્ય્હાં રત્નવતીને આશ્રમમાં રાખી હતી ત્ય્હાં આવ્યો. આશ્રમમાં તપાસ કરતાં રત્નવતી ત્ય્હાં નહોતી ! આથી કુમાર ગભરાયો અને ચોતરફ શોધ કરતાં એક ગંભીર ચ્હેરાવાળો વૃદ્ધ પુરૂષ જોવામાં આવ્યો. ત્હેની સાથે વાતચીતમાં પડતાં જાણવામાં આવ્યું કે, તે માણસ રત્નવતીની માનો બાપ હતો અને તે રત્નવતીને રડતી જોઇને પોતાને મુકામે લઇ ગયો હતો, જ્ય્હાંથી વળી તેણીનો કાકો ધનાવહ કે જે પણ તે જ ગામમાં રહેતો હતો તે ત્હેણીને પોતાને ઘેર તેડી ગયો હતો.

તે વૃદ્ધ પુરૂષના આગ્રહથી કુમાર રત્નવતીના કાકાને ઘેર ગયો, જ્ય્હાં ધનાવહ શેઠે ત્હેને ઘણો સારો સત્કાર આપ્યો અને મ્હોટા આડંબરથી પોતાની ભત્રીજી સાથે ત્હેનાં લગ્ન કરાવ્યાં. એક દિવસે કુમાર મહેલના ગોખમાં બેઠો હતો ત્ય્હાંથી સંધ્યા સમયે હવા ખાવા જતા યુવાનોની ટોળીઓ જોઇને ત્હેને પોતાનો મિત્ર વરધનુ યાદ આવ્યો અને યાદ આવતાંજ ત્હેને મૂર્છા આવી. એ જોઇ રત્નવતી ભયભીત થઇને સ્વજનોને બોલાવી લાવી, જ્હેમણે શીતોપચાર વડે કુમારને શુદ્ધિમાં આણ્યો. પછી કુમારે ત્હેમને મિત્ર સંબંધી સર્વ હકીકત જણાવી અને તે મિત્ર હવે મરી ગયો હશે એમ સમજી ઉત્તમ ભોજન, સુંદર વસ્ત્ર તથા રાગરંગનો પોતે ત્યાગ કર્યો.

મિત્રના આત્માની સદ્ગતિ અર્થે કુમારે આખા ગામના બ્રાહ્મણોને જમવા નોંતર્યા. તેઓ સઘળા જમતા હતા તેવામાં વરધનુ

એકાએક બ્રાહ્મણ વેષમાં ત્હીં આવી પહોંચ્યો. પણ કોઇ બ્રાહ્મણે પેટની પૂજા થઇ રહેતા સુધીમાં ત્હેને આમંત્રણ આપવા જેટલી પણ ફુરસદ લીધી નહિ. આથી ગુસ્સે થયેલો વરધનુ કહેવા લાગ્યો કે "હરામનું ખાનારા બ્રાહ્મણો! મરી ગયેલા માણુસના ખબર સાંભળીને પણ બ્રાહ્મણના પવિત્ર હૃદયમાં દુઃખ થવું જોઇએ, ત્હેને બદલે ત્હમો ઉલટા મિષ્ટાન્ન ઉડાવી આનંદ કરો છો, એ ત્હમારા હૃદયની મલિનતા સૂચવે છે. ત્હમે જેને મરી ગયેલો ધારો છો તે જો જીવતો નીકળે તો, એના મ્હોતમાં આનંદ માનનારા ત્હમો સર્વની શી દશા થાય ત્હેનો કંઇ ખ્યાલ આવી શકે છે કે?" આ સાંભળી બ્રાહ્મણો કોપ્યા અને વરધનુને મારવા ઉઠયા. એ ગરબડ સાંભળી રાજકુમાર તે જગાએ આવ્યો અને તોફાન વચ્ચે મિત્રને જોઇને ત્હેને ભેટી પડયો. બ્રાહ્મણો સઘળા ખસ્ટ પડયા અને પોબારા ગણી ગયા! બન્ને મિત્રો મહેલમાં જઇ દુઃખસુખની વાતો કરવા લાગ્યા વરધનુએ જણાવ્યું કે, "આપણે ત્રણે જંગલમાં સૂતા હતા ત્હાં મધ્ય રાત્રે એક ચોર આવ્યો અને મ્હને બાણ માર્યું, કે જે બાણ મ્હને જાંઘમાં વાગ્યું. ત્હમને કેટલાક અવાજ કર્યો પણ ત્હમે જાગ્યા નહિ. મ્હને બાણ વાગવાથી મ્હારૂં કંઇ જોર ચાલ્યું નહિ અને તે ચોર ત્હમો દંપતી સહીત રથને હાંકી ગયો. સવારમાં હું મુશીબતે ગામ ભેગો થયો. તે નગરના રાજાએ મ્હારો સત્કાર કર્યો અને મ્હને ખબર આપી કે કુમાર થોડા જ દિવસ ઉપર અમારા મેમાન બન્યા હતા. તે વખતે ત્હમારે માટે બહુ ઝુરતા હતા. આ સાંભળી મ્હેં અનુમાન કર્યું કે આપ આટલામાં જ હશો; તેથી તપાસ કરતાં કરતાં કરતાં હું અહીં આવી ચડયો અને અહીં આપની મુલાકાત થઇ."

બન્ને મિત્રો હવે અહીં સાથે રહેવા લાગ્યા. એવામાં વસંત ઋતુ

આવી અને હમેશના ઠરાવ મુજબ રાજાએ નગરના લોકોને હુકમ કર્યો કે સઘળાએ આ તહેવાર પુર આનંદથી ઉજવવો. લોકો નાચરમત, તથા મોજશોખમાં ગરકાર થયા હતા તેવામાં રાજાનો મ્હોટો હાથી ગાંડો થઇ સાંકળ તોડી લોકોની ઠઠવચ્ચે આવી પુગ્યો. તે એક વણીક કન્યાની પાસે આવીને સુંઢ વડે ત્હેણીને મારવાની તૈયારી કરતો હતો તેવામાં બ્રહ્મદત્તે હાથી ઉપર કુદી જઇને ત્હેને મુષ્ટીપ્રહાર કર્યો અને જોતજોતામાં ત્હેનો મદ ઉતારી દીધો. આ જોઇ લોકોને તેમજ રાજાને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. રાજાએ આ અતિ બળવાન પુરૂષનું નામ તથા રહેઠાણ પૂછ્યું અને ધનાવહ શેઠે રાજાને અથઇતિ હેવાલ સંભળાવ્યો. આથી રાજા ઘણો ખુશી થયો અને ત્હેને સત્કારથી પોતાના મિત્ર તરીકે એક ખાસ બનાવેલા ભવ્ય મહેલમાં રાખ્યો અને આઠ કન્યાઓ પરણાવી તથા પુષ્કળ દ્રવ્ય દીધું.

કુમારનું નશીબ આજથી બદલાયું. ત્હેનાં દુઃખો હવે લાંબો વખત ચાલવાનાં નહોતાં કારણ કે ત્હેની ખ્યાતિ ચોતરફ ફેલાવા લાગી, તે લોકપ્રિય થતો ગયો અને આ રાજગ્રહી નગરીનો રાજા ત્હેનો ખાસ મિત્ર બનવાથી હવે ત્હેના કાંડામાં જોર આવ્યું. આ જોરવડે બ્રહ્મદત્ત કુમાર ૭ ખંડ સાધશે અને કસાઇ જેવા પોતાના કાકા દીર્ઘરાયનું વેર લેશે.

એકાએક બ્રાહ્મણ વેષમાં ત્હાં આવી પહોંચ્યો. પણ કોઇ બ્રાહ્મણે-પેટની પૂજા થઇ રહેતા સુધીમાં ત્હેને આમંત્રણ આપવા જેટલી પણ પુરસદ લીધી નહિ. આથી ગુસ્સે થયેલો વરધનુ કહેવા લાગ્યો કે "હરામનું ખાનારા બ્રાહ્મણો ! મરી ગયેલા માણસના ખબર સાંભળીને પણ બ્રાહ્મણના પવિત્ર હૃદયમાં દુઃખ થવું જોઇએ, ત્હેને બદલે ત્હમો, ઉલટા મિષ્ટાન્ન ઉડાવી આનંદ કરો છો, એ ત્હમારા હૃદયની મલિનતા સૂચવે છે. ત્હમે જેને મરી ગયેલો ધારો છો તે જો જીવતો નીકળે તો, એના મ્હોતમાં આનંદ માનનારા ત્હમો સર્વની શી દશા થાય ત્હેનો કંઇ ખ્યાલ આવી શકે છે કે ?" આ સાંભળી બ્રાહ્મણો કોપાયમાન થઇ વરધનુને મારવા ઉઠ્યા. એ ગરબડ સાંભળી રાજકુમાર તે જગાએ આવ્યો અને તોફાન વચ્ચે મિત્રને જોઇને ત્હેને ભેટી પડયો. બ્રાહ્મણો સઘળા ખસટ પડયા અને પોબારા ગણી ગયા ! બન્ને મિત્રો મહેલમાં જઇ દુઃખસુખની વાતો કરવા લાગ્યા વરધનુએ જણાવ્યું કે, "આપણે ત્રણે જંગલમાં સૂતા હતા ત્હાં મધ્ય રાત્રે એક ચોર આવ્યો અને મ્હને બાણ માર્યું, કે જે બાણ મ્હને જાંઘમાં વાગ્યું. ત્હમને કેટલાક અવાજ કર્યો પણ ત્હમે જાગ્યા નહિ. મ્હને બાણ વાગવાથી મ્હારૂં કંઇ જોર ચાલ્યું નહિ અને તે ચોર ત્હમો દંપતી સહીત રથને હાંકી ગયો. સવારમાં હું મુશીબતે ગામ ભેગો થયો. તે નગરના રાજાએ મ્હારો સત્કાર કર્યો અને મ્હને ખબર આપી કે કુમાર થોડા જ દિવસ ઉપર અમારા મેમાન બન્યા હતા. તે વખતે ત્હમારે માટે બહુ ઝુરતા હતા. આ સાંભળી મ્હેં અનુમાન કર્યું કે આપ આટલામાં જ હશો; તેથી તપાસ કરતાં કરતાં કરતા હું અહીં આવી ચડયો અને અહીં આપની મુલાકાત થઇ."

બન્ને મિત્રો હવે અહીં સાથે રહેવા લાગ્યા. એવામાં વસંત ઋતુ

આવી અને હમેશના ઠરાવ મુજબ રાજાએ નગરના લોકોને હુકમ કર્યો કે સઘળાએ આ તહેવાર પુર આનંદથી ઉજવવો. લોકો નાચરમત, તથા મોજશોખમાં ગરકાર થયા હતા તેવામાં રાજાનો મ્હોટો હાથી ગાંડો થઇ સાંકળ તોડી લોકોની દરમ્યાન આવી પુગ્યો. તે એક વણીક કન્યાની પાસે આવીને સુંઢ વડે ત્હેણીને મારવાની તૈયારી કરતો હતો તેવામાં બ્રહ્મદત્તે હાથી ઉપર કુદી જઇને ત્હેને મુષ્ટીપ્રહાર કર્યાં અને જોતજોતામાં ત્હેનો મદ ઉતારી દીધો. આ જોઇ લોકોને તેમજ રાજાને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. રાજાએ આ અતિ બળવાન પુરૂષનું નામ તથા રહેઠાણ પુછ્યું અને ધનાવહ શેઠે રાજાને અથઇતિ હેવાલ સંભળાવ્યો. આથી રાજા ઘણો ખુશી થયો અને ત્હેને સત્કારથી પોતાના મિત્ર તરીકે એક ખાસ બનાવેલા ભવ્ય મહેલમાં રાખ્યો અને આઠ કન્યાઓ પરણાવી તથા પુષ્કળ દ્રવ્ય દીધું.

કુમારનું નશીબ આજથી બદલાયું. ત્હેનાં દુઃખો હવે લાંબો વખત ચાલવાનાં નહોતાં કારણ કે ત્હેની ખ્યાતિ ચોતરફ ફેલાવા લાગી, તે લોકપ્રિય થતો ગયો અને આ રાજગ્રહી નગરીનો રાજા ત્હેનો ખાસ મિત્ર બનવાથી હવે ત્હેના કાંડામાં જોર આવ્યું. આ જોરવડે બ્રહ્મદત્ત કુમાર છ ખંડ સાધશે અને કસાઇ જેવા પોતાના કાકા દીર્ઘરાયનું વેર લેશે.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

સંપૂર્ણ ભાગ્યોદય.

મોસમ વિણ આંબો નહિ, કોઈ રીતે ફળનાર;
માણસને પણ ભાગ્યનો, ઉદય-સમય નિરધાર.

આજ સુધી કુમાર એકેક નવી નવી કન્યા પરણ્યો હતો અને તુરતજ ત્હેમને છોડીને ત્હેને ચાલવું પડતું હતું. આજ સુધી એના દુર્ભાગ્યનું જોર હતું, પણ જ્યહારથી ત્હેને ખોવાયલી કન્યા હાથ લાગી ત્યહારથી ત્હેના નશીબનું ચક્ર બીજી દિશામાં વળ્યું. ત્યહારથી મિત્રમેળાપ, દ્રવ્ય અને લશ્કરની મદદ વગેરે જોગ બનતા આવ્યા. અધુરામાં પુરી પેલી વણિકકન્યા કે જ્હેને બ્રહ્મદત્તે હાથીના પંજામાંથી બચાવી હતી તે પણ કુમારને જ પરણવાની હઠ લઈને બેઠી છે અને કુમારને ત્હેને પરણવું પડે છે. આ કન્યા આ નગરના પ્રધાનની જ પુત્રી હતી; એટલે કુમારને હવે ઓથ જબરી થઇ.

કુમાર અને પ્રધાનપુત્ર એકદા, હવે કયે રસ્તે જવું, એ બાબતનો વિચાર ગોઠવવા બેઠા. પોતાના દેશવટા દરમ્યાન પોતાને જે જે કન્યાઓ દ્વારા જે જે બળવાન પુરૂષોનો સમાગમ થયો હતો તે સઘળાની, તથા પોતાના પિતા બ્રહ્મરાજે મરતી વખતે પોતાના જે ત્રણ મિત્રોને રાજની લગામ સોંપી હતી તે મિત્રોની સ્હાય લઇને દુષ્ટ દીર્ઘરાય પર તુટી પડવાની તેઓએ યોજના કરી.

તેઓએ લશ્કર સજ્જ કરી કંપીલપુર નગરી તરફ પ્રયાણ શરૂ

પ્રકરણ ૧૯ મું.

પૂર્ણાહુતિ.

"Our passions play the tyrants in our breasts."
—Pers. Sat. V. 129.

ચક્રવર્તી સુખે રાજ ચલાવે છે. ઋતુ ઋતુના ભોગ ભોગવે છે. સઘળી જાતનાં સુખો ત્હેની સેવામાં હાજર છે. એવામાં ચિત્ત મુનિનાં દર્શનનો જોગ બને છે, કે જે રાજાને ત્હેના પૂર્વ ભવનો ઇતિહાસ કહે છે. પૂર્વે બન્નેએ સાથે દીક્ષા પાળી હતી, પરંતુ બ્રહ્મદત્તના જીવે ભોગવિલાસ ઇચ્છ્યા હતા, તેથી ત્હેને તે મળ્યા અને ચિત્તના જીવે નિર્જરા માટે જ તપ આદિ ક્રિયાઓ કરી હતી તેથી તે ફરી પણ મહામુનિ થયો.

બ્રહ્મદત્તે ત્હેને ઘણોએ સમજાવ્યો કે " જ્યહારે તપનું ફળ મ્હને પ્રત્યક્ષ મળ્યું છે ત્યહારે તે સુખ છોડીને એવો કોણ મૂર્ખ હોય કે બાવો બને ? માટે તું પણ આ કષ્ટક્રિયા જવા દે અને મ્હારી સાથે સંસારમાં રહી અમનચમન કર:"

ત્હેને મુનિએ પુદ્ગળનો નાશવંત સ્વભાવ કહી બતાવ્યો અને અક્ષય સુખના ઉમેદવાર થવા સૂચવ્યું.

બ્રહ્મદત્તને ક્ષણભર લાગ્યું કે, આ ભોગનાં સુખમાં કોઇ દિવસ

હવે પસ્તાવા લાગી. તેણીનું હૃદય જો કોઈ વખન નરમ, શુદ્ધ, પારદર્શક, કોઈનું સાંભળે તેવું બન્યું હોય તો તે આજે પહેલું જ બન્યું હતું. પોતાના કુકર્મો ત્હેણીએ યાદ કર્યા. જીવતાંજ જે કર્મોના બદલો આવો તો ત્રાસદાયક મળે છે તે કર્મો માટે **બીજા જન્મમાં** તો કેવાએ દુઃખ ભોગવવા પડશે એ વિચાર તેણીને ગભરાવવા લાગ્યો. તેણીએ તે જ વખતે મન સાથે નિશ્ચય કર્યો અને દીક્ષા લઈ એક નવીજ જીંદગીમાં પ્રવેશ કર્યો.

પરંતુ ક્ષત્રિયપુત્ર બ્રહ્મરાયને નાશી છૂટવું એ ઘણું શરમભર્યું લાગ્યું. ગમે તેટલો તો પણ તે ચક્રવર્તી બ્રહ્મદત્તના બાપનો મિત્ર હતો. તે કાંઈ છેક જ કાયર તો નજ હોય. ત્હેને વિષયવાસનાએ કુકર્મોમાં પ્રેર્યો એ ખરી વાત, પણ ગમે તેમ તો પણ ત્હેના શરીરમાં હજી ક્ષત્રીપણું રૂધીર વ્હેતું હતું. પોતાના લશ્કર સહિત તે બ્રહ્મદત્ત સામે લડવા ઉભો અને ભયંકર લડાઈ શરૂ થઈ. દીર્ઘરાય જો કે આથ ;વગરનો હતો. તો પણ ત્હેણે બહાદૂરી બતાવવામાં તો કાંઈ કચાશ રાખી નહતી. પરંતુ. આખરે ચક્રવર્તી બ્રહ્મદત્તના ચક્રથી ત્હેનું મસ્તક છેદાયું અને રાજ્ય બ્રહ્મદત્તે લીધું. ગામમાં આનંદ આનંદ વર્ત્તાયો; કારણ કે, સૌ કોઈ દુષ્ટ દીર્ઘ અને ચુલણીનાં કુકર્મોથી ' ત્રાહી ત્રાહી ' પોકારી રહ્યું હતું.

બ્રહ્મદત્તે આ પછી દિગ્વિજય માટે પ્રયાસ કર્યો, અને એ મહાભારત કામ પાર પાડીને પછી 'ચક્રવર્તી' પદ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો.

આ પૌષ્ટિક ખોરાક હમેશ જમવાથી વિપ્રની ઇંદ્રિયો ઉન્હેકી. ત્હેણે સ્વપુત્રીથી વ્યભિચાર સેવ્યો. પણ પ્રાતઃકાળમાં તે પાપ યાદ કરી પસ્તાયો; અને રખેને રાજા આ વાત જાણશે તો મ્હને મારી નાખશે એમ વિચારી તે શહેરબહાર એક વડ તળે જઇ બેઠો. ત્હાં એક ભરવાડ એક ધાએ હજાર પાંદડાં પાડતો હતો ત્હેની સાથે મૈત્રી કરી. મૈત્રીના હકમાં ત્હેની પાસેથી એવું વચન લીધું કે રાજાની બન્ને આંખો એકી વખતે કાંકરી તાકીને ફોડવી. એક વખત રાજા હાથીપર સવાર થઇને જતા હતા તેવામાં પેલા નિશાનબાજ ભરવાડે ત્હેની બન્ને આંખો કાંકરાથી ફોડી નાંખી. તુરતજ તે અપરાધીને પકડી અનુચરોએ મારવા માંડયો, એટલે ત્હેણે બ્રાહ્મણનું નામ દીધું. પછી અનુચરોએ બ્રાહ્મણને પણ મારી નાંખ્યો. એટલુંજ નહિ પણ રાજાને બ્રાહ્મણ જાત પર એટલો ગુસ્સો, થયો કે રોજ એક થાળ ભરીને બ્રાહ્મણોની આંખો પોતાની પાસે લાવવા પ્રધાનને હુકમ ફરમાવવા લાગ્યો ! પોતે અંધ થવાથી તે આંખોનો થાળ જોઇ શકતો નહિ—તેથી પ્રધાન એક જાતનાં વૃક્ષનાં ફળ લાવીને મુકતો અને રાજા ત્હેને બ્રાહ્મણની આંખો સમજીને રૈદ્ર ધ્યાનથી મસળતો. આવા રૈદ્ર ધ્યાનના પ્રતાપે આ ચક્રવર્તી રાજા મરીને અપૈઠાણ નામે સાતમી નરકે ગયો.

ચિત્ત અને સંભૂતિ એ બેના જીવો પૈકી ચિત્તનો જીવ નિર્જરા માટે ઉત્તમ કરણી કરતાં કૈવલ્ય પામી મોક્ષે ગયો; અને સંભૂતિનો જીવ ભોગવિલાસમાં પડી આખરે સાતમી નરકે ગયો ! અહો, કેવો મ્હોટો તફાવત ! ઇન્દ્રિયોના મોહમાં ફસનારને—વિષયલુબ્ધ થનારને પ્રથમ તો અતિ ઉમંગ હોય છે પણ પછી કેવાં કડવાં ફળ ભોગવવાં પડે છે તે ચક્રવર્તી રાજા બ્રહ્મદત્તના ઇતિહાસ પરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે.

પુરો સંતોષ મળતો જ નથી. જેમ જેમ હું વધુ સુંદરીઓ પરણતો ગયો તેમ તેમ વધુ ઇચ્છાઓ વધતી ગઇ, પણ ચિત્તને સંતોષ તો ન જ મળ્યો. મારે આ તો હું સંતોષ માટે ખોટે રસ્તે ચ્હડયો છું. હું કેવો મૂર્ખ કે યોગી અવસ્થા છોડી ભોગીની ઇચ્છા કરી ? હું કેવો મૂર્ખ કે ઘસ્યું સોનું ધૂળ મેળવ્યું ? ' ઇચ્છા 'એ મ્હને તદનુસાર અવતાર આપ્યો; યોગી તરીકેની લાંબી જીંદગીમાં ભોગી તરીકે એક ઉપનાટક ભજવ્યું ! હવે મ્હારે અસલ નાટકનો તાર હાથ ધરવો એ જ ઉચિત છે.

પરંતુ ભોગાવલી કર્મોના બળે કરીને બ્રહ્મદત્તથી દીક્ષા લેવાઇ નહિ, તેમજ વિકારો રોકી શકાયા નહિ.

એક દિવસ બ્રહ્મદત્તની કચેરીમાં એક બ્રાહ્મણ આવ્યો. તે બ્રાહ્મણે રાજાને વનમાં અન્ન આપી સંતોષ્યો હતો ત્હેના બદલામાં પોતે ગાદીએ બેસે ત્હારે મ્હોં માગ્યું આપવા વચન આપ્યું હતું. હમણાં, રાજાએ ત્હેને માગવા ફરમાવ્યું ત્હારે ત્હેણે જવાબ આપ્યો કે "પંડયાણીને પૂછીને આવીશ !" પોતાની સ્ત્રીને પૂછવા જતાં તેણીએ વિચાર કર્યો કે " જો આને કરોડ સોનૈયા મળશે તો વળી બીજી સ્ત્રી પરણવાનું મન થશે અને મ્હારે નસીબે શોકય આવીને ઉભી રહેશે !" માટે તેણીએ માત્ર મિષ્ટાન્ન, રહેવાનું ઘર અને પ્રતિદિન દક્ષિણા એટલું જ માગવાની સલાહ આપી. વિપ્ર કચેરીમાં આવ્યો અને આ પ્રમાણે માગ્યું, જે સાંભળી રાજા વિસ્મિત થયો, અને વધારે માગવા ઘણું એ સમજાવ્યો પણ પોતાની બૈરીના ડહાપણથી જીવનારો વિપ્ર એકનો બે થયો નહિ.

છેવટે વિપ્રને મિષ્ટાન્નાદિ આપવાનો રાજાએ હુકમ કર્યો; પરંતુ

આ પૌષ્ટિક ખોરાક હમેશ જમવાથી વિપ્રની ઇંદ્રિયો બ્હેકી. હેણે સ્વપુત્રીથી વ્યભિચાર સેવ્યો. પણ પ્રાતઃકાળમાં તે પાપ યાદ કરી પસ્તાયો; અને રખેને રાજા આ વાત જાણશે તો મ્હને મારી નાખશે એમ વિચારી તે શહેરબ્હાર એક વડ તળે જઇ બેઠો. ત્હાં એક ભરવાડ એક ધાગ્યે હજાર પાંદડાં પાડતો હતો હેની સાથે મૈત્રી કરી. મૈત્રીના હક્કમાં હેની પાસેથી એવું વચન લીધું કે રાજાની બન્ને આંખો એકી વખતે કાંકરી તાકીને ફોડવી. એક વખત રાજા હાથીપર સવાર થઇને જતા હતા તેવામાં પેલા નિશાનબાજ ભરવાડે હેની બન્ને આંખો કાંકરાથી ફોડી નાંખી. તુરતજ તે અપરાધીને પકડી અનુચરોએ મારવા માંડ્યો, એટલે હેણે બ્રાહ્મણનું નામ દીધું. પછી અનુચરોએ બ્રાહ્મણને પણ મારી નાંખ્યો. એટલુંજ નહિ પણ રાજાને બ્રાહ્મણ જાત પર એટલો ગુસ્સો, થયો કે રોજ એક થાળ ભરીને બ્રાહ્મણોની આંખો પોતાની પાસે લાવવા પ્રધાનને હુકમ ફરમાવવા લાગ્યો ! પોતે અંધ થવાથી તે આંખોનો થાળ જોઇ શકતો નહિ—તેથી પ્રધાન એક જાતનાં વૃક્ષનાં ફળ લાવીને મુકતો અને રાજા હેને બ્રાહ્મણની આંખો સમજીને રૌદ્ર ધ્યાનથી મસળતો. આવા રૌદ્ર ધ્યાનના પ્રતાપે આ ચક્રવર્તી રાજા મરીને અપૈઠાણ નામે સાતમી નરકે ગયો.

ચિત્ત અને સંભૂતિ એ બેના જીવો પૈકી ચિત્તનો જીવ નિર્જરા માટે ઉત્તમ કરણી કરતાં કૈવલ્ય પામી મોક્ષે ગયો; અને સંભૂતિનો જીવ ભોગવિલાસમાં પડી આખરે સાતમી નરકે ગયો ! અહો, કેવો મ્હોટો તફાવત ! ઇન્દ્રિયોના મોહમાં ફસનારને—વિષયલુબ્ધ થનારને પ્રથમ તો અતિ ઉમંગ હોય છે પણ પછી કેવાં કડવાં ફળ ભોગવવાં પડે છે તે ચક્રવર્તી રાજા બ્રહ્મદત્તના ઇતિહાસ પરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે.

અને પ્રિય પાઠક ! એક ઉપર બીજી અને બીજી ઉપર ત્રીજી બાળાઓનું પાણિગ્રહણ કરતા કામદેવ જેવા ચક્રવર્તી રાજા બ્રહ્મદત્તને, જેની પીડાનું વર્ણન ન થઇ શકે એવી સાતમી નરકમાં જતો જણાવીને આ લેખિની પણ અહીં જ અટકશે; અહીં તે મોક્ષે જવા નીકળેલો જીવ ભૂલો પડી નરકમાં ગયેલો જણાવનારી લેખિની તે ભૂલા પડેલા જીવ માટે બે આંસુ પાડી વિરમશે. કારણકે, શોકથી બંધાઇ ગયેલું ત્હેણીનું શરીર આગળ ગતિ કરવા અશક્ત છે. સ્ત્રી જાતિના વલ્લભ એવા તે પુરૂષ માટે જેમ અનેક સ્ત્રીઓ રડી અને અનેક શોક પાળ્યો તેમ આ લેખિની કે જે પણ એક સ્ત્રી છે અને જ્હેણે પણ બ્રહ્મદત્તની સ્ત્રીઓની માફક આજ સુધી ત્હેનાં વખાણ કર્યાં હતાં તે પણ હવે રડશે અને શોક પાળશે.

પણ તું વાચક ! તું શું કરશે ? શું તું પણ મરદ થઇને આંસુ ઢાળશે ? નહિ, આંસુ ઢાળવાનું કામ કલમ, કામિની અને કાયરનું છે; મરદે તો આંસુનું કારણ જ જડમૂળથી ઉખેડી નાખવાનું છે. જે વિકારવાસનાએ બ્રહ્મદત્ત જેવા સમર્થ પુરૂષને સાતમી નરકના ભયંકર ખાડામાં હોમ્યો તે વિકારવાસનાના ત્રાસથી કલમ, કામિની અને કાયરો ભલે આંસુ પાડે; પણ તું વાચક ! તું એક મરદ હોઉ, તો તે વિકારવાસનાનો કાળ થા ! તું ઇંદ્રિયજીત થા ! તું તે રડાવનારી વેશ્યાને પણ ઠગનારો ઉસ્તાદ થા ! તું જો ત્યાગી હો તો ત્હારા મનોરાજ્ય પાસે તે ધૂર્તાને આવવા જ ન દઇશ તું ત્હેના બળ સામે હાસ્ય કરજે. ' તે બિચારી કોણ માત્ર છે ?' એવો ગર્વ કરજે. અને તું જો સંસારી હોઉ—'ગૃહસ્થ' હોઉ, તો પોતીકી સ્ત્રીને સંસારસાગરમાં સલાહ આપનાર કપ્તાન જેવા ઉપયોગમાં લેજે; વિષયતૃપ્તિના સાંચા માફક ઘડી પણ ત્હેણીને ન ગણીશ. તે અથવા બીજી કોઇ પણ સ્ત્રી ગમે તેવા

હાવભાવથી ત્હને ભીંજાવવા આવે તો તે વખતે ' દૃઢ સંકલ્પ ' રૂપી વૉટરપ્રૂફ ડગલો પ્હેરી લેજે. ત્હારી ઈચ્છા ઉપરાંત ત્હને ભીંજાવનાર છે જ કોણ ? તું બૈરી જાતનું રમકડું બને એ કેવું શરમાવા જેવું! એવા વિચારોથી મજબૂત બનજે અને ચીકણી વિષયવાસનાને હંફાવજે.

એમ નહિ થાય તો ત્હારે પણ બ્રહ્મદત્ત અને ત્હેની અનેક સુંદરીઓ માફક તથા આ લેખિની માફક આંસુ ઢાળવાં પડશે.

કહે, ત્હને બેમાંથી કયું પસંદ છે; આંસુ પાડવાનું કે પડાવવાનું ? કહે, ત્હને બેમાંથી કયું પસંદ છેઃ રાજા થવાનું કે પ્રજા થવાનું ? કહે, ત્હને બેમાંથી કયું પસંદ છેઃ નાચવાનું કે નચાવવાનું ?

ત્હારે માટે તું જાતે જ પસંદગી કરી લે !

"દરરોજ સ્હવારના પાંચ મીનીટ અંગમળની થોડીક સાદી કસરત અવશ્ય કરજો." વગેરે, વગેરે.

એવું શિક્ષણ ફેલાવવા માટે ખાસ કઢાયલા અઠવાડીઆને 'નૅશનલ હૅલ્થ વીક' અથવા 'પ્રજાકિય તનદુરસ્તીનું અઠવાડીયું' એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે અને જે મથકો ખાતે હાલ એ હીલચાલ બહાર પાડવા માટે કમીટીઓ નીમવામાં આવી છે તેઓની કુલ વસ્તી ૭૦ લાખ જેટલી છે; તે ઉપરાંત બીજા પણ અનેક મથકોમાં અમુક વ્યક્તિઓએ પોતે સભાઓ ભરી હતી, ભાષણો આપ્યાં હતાં અને પ્રદર્શનો ભર્યાં હતાં.

ખરેખર આ નવીન યોજના ઘણીજ વિજયી નીવડશે. 'નૅશનલ હૅલ્થ વીક' ના દિવસોમાં બધો વખત તનદુરસ્તી સંબંધીજ શિક્ષણ સેવાનું, તનદુરસ્તી સંબંધીજ વિચારો કરવાનું, તનદુરસ્ત મેળાવડા-ઓમાંજ હરવા—ફરવાનું અને આનંદમાં વખત પસાર કરવાનું હોવાથી જ્ઞાન તેમજ તનદુરસ્તીમાં ઘણો વધારો થવા પામે એ દેખીતું જ છે.

સુધરેલા ઈંગ્લંડને જો આવા પ્રયાસોની જરૂર હોય તો ઉંઘતા કમતાકાદ હિંદને એવા પ્રયાસોની એથીએ વધારે જરૂર છે. હિંદમાં આરોગ્યવિદ્યાનાં મૂળતત્વોનું પણ પુરું જ્ઞાન પ્રજાના મ્હોટા ભાગમાં નથી. લગ્નથી દુર રહેવાના અસરકારક ઉપદેશની જેટલી હિંદને જરૂર છે તેટલી બીજા કોઈ દેશને ભાગ્યેજ હશે. વહેલા પરણેલા તેમજ બુઢાપામાં પરણેલા સખસોનાં દુઃખોના દેખાવ સીનેમેટોગ્રાફ દ્વારા આપવાની યોજના હિંદમાં ઘણી આવકારદાયક થઇ પડે એમાં કશો શક નથી. કેળવાયલા લોકોનાં શરીર નિર્માલ્ય હોવાના કારણરૂપે જે જે બાબતો શોધી શકાતી હોય તે તે બાબતોને અમુક દેખાવોમાં

સમાવેશ પમાડીને એવા દેખાવો પ્રજા સમક્ષ રજુ કરવાથી નવા વિદ્યાર્થી વર્ગને ઘણું જાણવા-શીખવા અને ચેતવાનું મળે. ઘરમાં સુઘડતા કેમ રાખવી, રસોઇની બાબતમાં શી શી સાવચેતી રાખવી, ધર્મ સંબંધી કેટલાક ભૂલ ભરેલા ગાંડા વહેમોથી શા માટે ચેતીને બચવું: એ વગેરે દેખાવો અને એ બાબતોને લગતો જાહેર ઉપદેશ કરનાર મંડળો અને હીલચાલોની હિંદને ઘણીજ જરૂર છે. શેરીએ શેરીએ અને ગલીએ ગલીએ ડાકટરો અને વૈદ્યરાજો તથા હકીમોના પાટીઆં લટકતાં જોવામાં આવે છે, પરન્તુ દેશના ખરા ડાકટરો તો તે જ ગણાશે કે જેઓ પોતાને ઘેર જેમ બને તેમ ઓછા દરદીઓ આવે એવો દિવસ નજદિકમાં લાવવા માટે દેશને દરદથી બચવાનાં સાધનોનું જ્ઞાન આપે. ખરો વકીલ તે નથી કે જે ઘણા કેસો લઇ રળવામાં જ મઝાહ માનતો હોય, પરન્તુ તેથી ઉલટું પરમાત્માની કોર્ટમાં તેજ વકીલની કદર થશે કે જે વકીલ જેમ બને તેમ લોકોને કજીઆ અટકાવવાની સલાહ આપી કોર્ટનાં કામ સુગમ કરશે અને જે કાયદાનાં મૂળતત્વોનું જ્ઞાન લોકોમાં ફેલાવીને હેમને અસરકારક રીતે સમજાવશે કે "આવી જાતનો ગુન્હો કરશો તો આવી સજા ખમવી પડશે; માટે ગુન્હાથી બચો; ગુન્હા ન કરો; ધર્મબુદ્ધિએ સીધા ચાલવાનું ન સુઝે તો છેવટે રાજ્યદંડથી ડરીને પણ સીધા ચાલો." વકીલોનું એ જ કામ છે; જો કે આજે હજારમાં એક વકીલ પણ એ ફરજ ભાગ્યે જ બજાવતો હશે; અને તેમ છતાં સૌ ધંધા કરતાં પોતાના ધંધાને વધારે માનને માટે હકદાર ગણતો હશે!

તેવીજ રીતે ડાકટરો અથવા વૈદ્યોનું કર્તવ્ય પણ લોકોને શરીર વિરૂદ્ધ ગુન્હા કરતાં અટકાવવાનું છે, નહિ કે હેમને ગુન્હા કરતા જોઇ રહી પોતાનાં ખીસ્સાં તર કરવાના પ્રસંગ મળવાથી ખુશી થવાનું.

ડાક્ટરો અને વકીલો એ બે જ વર્ગના લોકો જો કર્ત્તવ્યની દિશા સમજવા પામે અને ખરે રસ્તે જ પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરે તો આખા દેશમાં કોઇ મદિરા મં, કે અનીતિમાન માણસ નજરે પડવા પામે નહિં. એક, **શરીર** વિરુદ્ધનાં પાપોથી બચાવનાર; અને બીજો, **નીતિ** વિરૂદ્ધનાં પાપોથી બચાવનાર હોઇ, એ બે મળીને આખા દેશને શારીરિક તેમજ માનસિક આરોગ્યમાં આગળ વધારી શકે; અને તેમ થાય તો ધર્મગુરૂઓનું કાર્ય—અધ્યાત્મ ફેલાવવાનું કામ—વિશ્વદષ્ટિ ખીલવવાનું કામ અત્યંત સરળ થઇ પડે; કારણ કે શરીર અને મનની શુદ્ધતા સિવાય વિશ્વદષ્ટિ ખીલવી શક્ય નથી, અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થવું સંભવતું નથી. હિંદની પૂર્વની જાહોજલાલી અધ્યાત્મ વડે જ હતી અને એ માર્ગ સિવાય આત્મવાદી દેશની આબાદી કદી થવાની નથી જ; પરન્તુ એ માર્ગ માટે પ્રથમ શરીર અને મનના આરોગ્યની જરૂર છે. નીકળશે કોઇ પવિત્ર વૈદ્યો અને વકીલો, પોતાના ધંધાની ઉચ્ચતાનો ખરો ખ્યાલ મનમાં લાવી લોકોને તન અને મનના આરોગ્ય સંબંધી વ્યવહાર શિક્ષણ આપવા માટે કેશરીઆં કરવા !

તા. ૨૭-૫-૧૨.

નરરત્ન દાદાભાઈ નવરોજીના શરીરસંરક્ષક નિયમો.

---

૧ સ્થૂલદેહની તનદુરસ્તી એ ખરૂં આરોગ્ય નથી, પણ સ્થૂલદેહ અને સૂક્ષ્મ શરીર એ બન્નેની વિકારરહિત સ્થિતિ એ જ ખરૂં આરોગ્ય છે.

૨. શરીર, મન અને આત્મા એ ત્રણેની ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ જહેનાથી થાય તે જ આરોગ્યનો સાચો નિયમ છે.

૩. ' ખાનપાન ' જ કેવળ આરોગ્યનું પોષક છે એમ સમજવું ભૂલભરેલું છે, પણ આરોગ્યના પોષક ' સદ્ગુણો ' છે અને ' સદ્ગુણો 'થીજ આયુષ્યમાં વધારો થાય છે, એ માણસોએ જરુર ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ.

૪. સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ શરીરનો પરસ્પર સંબંધ છે; એક વિના બીજું ટકી શકતું નથી. સ્થૂલને સ્થૂલનો ખોરાક આપવો જોઇએ અને સૂક્ષ્મને સૂક્ષ્મનો ખોરાક આપવો જોઈએ. સ્થૂલનો ખોરાક નિયમિત ખાનપાન અને સૂક્ષ્મનો ખોરાક સદ્ગુણ અને સદાચાર છે.

૫. તાવ, ખાંસી, ક્ષય વગેરે સ્થૂલ શરીરના રોગ છે અને કામ, ક્રોધ, ઇર્ષ્યા, દ્રોહ, આલસ્ય વગેરે મનના—સૂક્ષ્મ શરીરના રોગ છે.

૬. સ્થૂલ શરીરના રોગો પ્રથમ શરીરને અને પછી ધીરે ધીરે મનને—સૂક્ષ્મશરીરને દુર્બળ અને દુષ્ટ કરે છે; અને મનના-સૂક્ષ્મશરીરના રોગો પ્રથમ મનને અને પછી સ્થૂલશરીરને વિકારી એટલે રોગી બનાવે છે.

७. સાત્વિક ખાનપાન શરીરને નિરોગી રાખી મનને સત્વગુણી અને સદ્‌ગુણી બનાવે છે.

૮. તામસી ખાનપાન જેવા કે મદ્યમાંસાદિનો આહાર મનને તમોગુણી અને દુર્ગુણી બનાવી નીચપણાને પમાડે છે.

૯. પરોપકાર, દયા, ક્ષમા, સ્વાર્થત્યાગ, નિડરપણું, ઉત્સાહ, હિમ્મત, સ્વજનવાત્સલ્ય અને સ્વદેશસેવા પ્રમુખ ઉત્તમ ગુણો મનને ઉન્નત બનાવી શરીરને આરોગ્ય અને આયુષ્ય આપે છે.

૧૦ શારીરિક અને માનસિક બન્ને પ્રકારની આરોગ્યતા જ્યાં હોય ત્હાંજ આરોગ્ય, આયુષ્ય, આનંદ અને આબરૂ હોય શકે.

ઉપરના સર્વ નિયમોનું હાલના સમયમાં જો કોઇએ યથાર્થ પાલન કર્યું હોય તો તે આપણા દેશના મુરબ્બી મહાત્મા દાદાભાઇ નવરોજજીએ જ કર્યું છે. અને તેથીજ ત્હેમને 'હિન્દના દાદા'ની અપરિમિત ઉપમા આપવામાં આવી છે. ઉપલા નિયમોના પાલનથીજ ઉપર લખેલી ચાર વિભૂતિઓ—આરોગ્ય, આયુષ્ય, આનંદ અને આબરૂ, ત્હેમણે પ્રાપ્ત કરેલી છે. કોઇ શરીરનું આરોગ્ય મેળવે છે તો આબરૂ મળતી નથી, કોઇ આબરૂ મેળવે છે તો આરોગ્ય અને આયુષ્યની ખામી હોય છે. પણ જેણે આરોગ્ય, આયુષ્ય અને આબરૂ આ ત્રણે મેળવ્યાં હોય ત્હેને આનંદની શી ખોટ છે.? રાજર્ષિ દાદાભાઇને થોડા દિવસપર ૮૬. મું વર્ષ બેઠું, છતાં આ સ્વદેશભક્ત હિન્દના દાદા સ્વદેશસેવારૂપ રાજસૂય યજ્ઞની વેદીમાં અવિચ્છિન્નપણે આહુતીઓ આપે છે. આ રાજસૂયયજ્ઞમાં ત્હેમણે પોતાના સ્વાર્થનું બલીદાન આપ્યું છે, સર્વ સુખનો ત્યાગ કર્યો છે; અને તેમ છતાં એ આપણા દાદા આપણા કરતાં વધારે તનદુરસ્ત અને વધારે જુવાન દેખાય છે. જ્યારે આ દેશના કેટલાક પેન્સનરો પચાસ સાઠ વર્ષની વયમાં પાંજરાપોળને લાયક થયા છે, ત્યારે આપણા દાદા નરરત્ન દાદાભાઇ પોતાની ૮૬ ઉમ્મરની વયે પણ

પોતાના સ્વદેશને માટે રાત દિવસ કાળજી રાખે છે. ત્હમે મી૦ દાદાભાઇનો ઉલામાં છેલ્લો ફોટો જોયો છે ? ખરે ! આપણા દાદામાં નવી જુવાની આવી હોય એમ લાગે છે. તે શાથી ? એમના સાદા વર્તનથી, ઉચ્ચ સદ્ગુણથી, ઉદ્યોગી ટેવથી, અને મદ્યમાંસાદિનો જીંદગીમાં સ્પર્શ પણ નહિ કરવાથી. દાદાભાઇની છેલ્લી વર્ષગાંઠને દિવસે એક અંગ્રેજીવાડિક પત્રનો એડીટર એમને મુબારકબાદી આપવાને ગયો હતો; એડીટરે સાનંદાશ્ચર્યની વચમાં દાદાભાઇને એક જુવાન માણસ જેવા જોઇને પૂછ્યું કે—"દાદા ! આપની વૃદ્ધ વય છતાં આપની તનદુરસ્તી પરિપૂર્ણ જણાય છે; આપ એક જુવાન માણસના જેવા જણાઓ છો; આપ શરીરસંરક્ષણના કેવાક નિયમો પાળો છો તે કૃપા કરી મ્હને લોકના હિત માટે જણાવશો ? "

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં દાદાએ કહ્યું કે, " મ્હેં આખી જીંદગીમાં દારૂ પીધો નથી; હું તમાકુને અડકતો નથી; માંસનો સ્પર્શ કરતો નથી; તેજોના તથા આચાર (અથાણાં) ખાતો નથી; તમોગુણી ખાનપાન તથા તમોગુણી મનુષ્યોની સંગતિ તથા તમોગુણી આચારવિચારને મ્હેં નાનપણથી જ તીલાંજલી આપી છે; હજી સખ્ત મહેનત કરું છું. અને મ્હારું સર્વ કામકાજ નિયમિત રીતે જ થાય છે. " આટલું કહી ઉપરના શરીરસંરક્ષણના ૧૦ નિયમો કહી સંભળાવ્યા.

દાદાભાઇના ઉપલા શરીરસંરક્ષણના નિયમો ધ્યાનમાં લેતાં એટલું સિદ્ધ થાય છે કે, એકલું સ્થૂલ શરીર મસ્ત અને મદોન્મત્ત બનાવવું એ કંઇ ખરી આરોગ્યતા નથી; પણ મનને એટલે સૂક્ષ્મ શરીરને ઉત્તમ ભાવનાઓથી સુસંસ્કારો અને સદ્ગુણોથી વિભૂષિત કરવું એનું નામ જ ખરું આરોગ્ય છે. દાદાભાઇના ઉપલા સદ્ગુણોમાં " સ્વદેશભક્તિની ઉપાસના " એ એક સર્વોત્તમ ગુણ છે. ઉપાસનાના અનેક પ્રકારોમાં " વિરાટોપાસના " સર્વોત્તમ ઉપાસના છે. નરરત્ન દાદાભાઈ આજ લગભગ અર્ધી સદી થયાં વિરાટોપાસના કરે છે.

તેત્રીશ કોટી દેવોની (હિન્દમાં હાલ તેત્રીશ કોટી પ્રજા છે હેની) ઉપાસના કર્યા કરે છે. 'મ્હારો દેશ' અને 'મ્હારી જન્મભૂમિ' એ હેમની ઉપાસનાનો પરમમંત્ર છે. અન્ન અને દાંતને વેર થઇ પડેલા હિન્દના અસંખ્ય મનુષ્યોને નિર્ધનતા અને ભુખમરામાંથી ઉગારવા ઉપલા મંત્રનો તેઓ નિરંતર જાપ કરે છે. આ હેમની વિરાટોપાસનાના પરમમંત્રની સિદ્ધિ માટે મિતાહાર, સાત્વિક ખોરાક અને સદાચરણની મુખ્ય જરૂર હોવાથી એ નરરત્ને સર્વ વ્યસનોને, માદક અને ઉત્તેજક પીણાંઓને અને ઇન્દ્રિઓને ઉન્મત્ત બનાવે એવા સર્વ પદાર્થોને હમ્મેશને માટે દૂર કર્યાં છે.

આ ઉપરથી માદક પદાર્થના વ્યસનીઓએ સમજવું જોઇએ કે, નરરત્ન દાદાભાઇએ આરોગ્ય, આયુષ્ય, આનંદ અને આબરૂ આ ચાર પદાર્થો પોતાની જીંદગીમાં સંપાદન કરવાને શું કંઇ જડીબુટીનું સેવન કર્યું છે ? કે કોઇ દેવની ભક્તિ કરી છે ? કે કોઇ મહાત્માની કૃપા મેળવી છે ? એમાંનું કાંઇજ કર્યું નથી માત્ર એમણે સાત્વિક ખોરાક અને સદ્‌ગુણોથીજ ઉપલા ચાર પદાર્થો હમ્મેશને માટે મેળવ્યા છે. એમના સ્થૂળ શરીરનો ક્ષય થયે પણ એમનું યશઃશરીર સદાને માટે કાયમ રહેશે.

ઉપર બતાવેલા આરોગ્યતાના ૧૦ નિયમો પૈકી ૫ મો નિયમ અહિં ફરીથી ઉતારીએ છીએ અને ઘણા આગ્રહ સાથે હેતું નિરંતર સ્મરણ રાખવાની સર્વને ભલામણ કરીએ છીએઃ—

"ખાનપાન એ સ્થૂળ શરીરનો ખોરાક છે."

"સદાચરણ અને સદ્‌ગુણો સૂક્ષ્મ શરીરનો ખોરાક છે."

"અને એ બન્ને મળીને આરોગ્ય તથા આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરે છે."

'સત્સંગ.'

તા. ૧૯–૯–૧૦.

નાનાં બાળકોમાં મૃત્યુનું વધતું જતું પ્રમાણ.

તેનાં કારણો અને તે અટકાવવાની ટુંક સૂચના.

બાળકને દાંત આવ્યાબાદ એટલે દશ બાર માસની ઉમર બાદ દુધની સાથે બરોબર ચઢાવેલ ચોખા અગર ખીચડી આપવામાં આવે તો ધીમે ધીમે પાચન કરવાની શક્તિ તે બાળકમાં આવશે. કોઇ પણ કારણે મીઠાઇ અગર અતિશય ઘીવાળા પદાર્થ એને આપવા નહિ.

બાળાગોળી કે અફીણનો ખરાબ રીવાજ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયો તેનો વિચાર પ્રથમ કરવો જોઇએ. બાળકોને ઝાડા, મરડા કે બીજા કાંઇ પેટનાં કે મગજનાં દરદો થાય તેના કારણની પૂર્ણ તપાસની ગેરહાજરીમાં અજ્ઞાનતાથી ઉપર જણાવેલી બાળાગોળી કે અફીણ દાખલ થયાં હોય એમ લાગે છે. બાળાગોળી કે અફીણ વિના કારણે અને નિરંતર આપવાથી તે રીવાજ અતિશય નુકશાનકારક નીવડે છે.

દરદો કયા કારણથી ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રથમ શોધી કહાડવું જોઇએ. બાળકોનું રડવું એ તેમના દરદોની ફરીયાદ ને જરૂરીઆત હાજતોનું માગણું છે. સમજુ માણસોની ફરજ છે કે તે બાળકોનું રડવું દરદના કે હાજતના કિયા કારણે છે તે શોધી કહાડવું જોઇએ, નહિકે તેને બદલે અફીણ કે બાળાગોળી આપી તેમને વધારે દુઃખી કરી દુઃખમાં વધુ સડવા દેઇ છેવટે મરણશરણ કરવા જોઇએ.

રોવાના કારણમાં તેમને ઝાડા પીસાબ વગેરે કરવું હોય છે ત્યારે કે બીજા શારીરિક દરદને લીધે તેઓ રડે છે, તે નિયમસર કરવાની હાજત પાડવાથી તથા નિયમિત રીતે ધવડાવવાથી બાળકો તનદુરસ્ત રહેવાનો સંપૂર્ણ ભરોશો છે.

બાળકોને બાળાગોળી કે અફીણ આપવાથી તેઓને ઘેન ચડે છે અને તેમાં તેઓ રડતા, રમતા કે હસતા નથી, તેથી તેમની કુદરતી હાજતો વિષે તથા દરદો વિષે માતાઓ કાંઈ જાણી કે સમજી શકતી નથી. બાળકોને આનંદમાં રમતાં અને હસતાં રાખવાથી તેઓના આયુષ્યમાં વૃદ્ધિ થાય છે, જ્યારે ઘેનમાં પડી રહેવાથી કાનતંતુઓ નીરસ બની જાય છે, રોગમાં વધારો થાય છે, ખોરાક પચી શકતો નથી (દુર્ભાગ્યે વળી ઘી, મધ, પતાસાં અને તેવા ભારે ખોરાક હોય તો મહાનુકસાન થાય છે.) અને તેથી ઉલટી, ઝાડા, મરડા વગેરે વ્યાધિ થાય છે. આ દરદોનાં મૂળ કારણોની શોધ કર્યા વિના બીજાં ઔષધથી તે મટતાં નથી, તેથી બાળક દીનપ્રતિદીન નબળું પડતું જાય છે અને પરિણામે મરણશરણ થાય છે.

બાળકોનું રડવું એ તેમની હાજત માટે કે દરદો માટે માતાને સાવચેત કરવા અર્થે છે; પણ જો તે ઘેનમાં પડી રહેતું હોય છે તો તે પોતાની હાજતો વિષે પોતાની માતાને જાણ કરી શકતું નથી અને પાછી ઘેનમાંથી જાગી ઉઠે છે ત્યારે એટલે કે જે વખતે બાળકને તેની જરૂર હોતી નથી તે વખતે માતાઓ જરૂરીઆતો આપે છે; એટલે કે ભૂખ ન હોય તેવે પ્રસંગે ખાવાનું અને ઝાડાપીસાબ કરવા જરૂરીઆતો ના હોય તેવે પ્રસંગે તે માટે બળાત્કાર કરી કરાવવાનું કામ માતાઓ કરે છે. આથી જે માઠાં પરિણામ નીપજે છે તે ઉપર બતાવ્યાં છે, માટે બાળાગોળી કે અફીણનો રીવાજ કેવળ બંધ કરવો જોઈએ.

ઉપરની મુખ્ય સૂચના ઉપરાંત નીચેની સામાન્ય સૂચનાઓ પણ જરૂરની છેઃ—

૧. બાળકોના શરીરની સ્વચ્છતાઃ—શરીર સાબુથી કે તેવા પદાર્થથી સ્વચ્છ રાખવું જોઇએ, નિયમસર રહેને ન્હવડાવવું જોઇએ. બાળકને ખુલ્લી હવામાં ન્હવડાવવાથી શરદી તેમજ બીજા વ્યાધિઓ

થાય છે. તેમના શરીર ઉપર ભીનાં કપડાં રહેવા દેવાં નહિ; કારણ કે તે પણ નુકશાનકારક છે.

૨. કપડાં અને તેની સ્વચ્છતાઃ—કપડાં ખુલતાં અને સ્વચ્છ હોવાં જોઇએ. તંગ કપડાં પહેરાવવા એ ત્હેના સ્નાયુઓ અને શરીરના અવયવોને સંકોચ પમાડનાર છે. ઠંડીની ઋતુમાં તેમજ છાતીના દરદો પ્રસંગે ખાસ ગરમ કપડાં રાખવાં જોઇએ.

૩. બીછાનાંઃ—નાના બાળકને ઘોડીઆમાં સુવાડવાં તે ત્હેમને વધારે અનુકૂળ છે, પણ ઝાડા પીશાબથી ભીંજાએલાં કપડાં તરત બદલવાં જોઇએ અને બીછાનાં ત્હેમનાં હોય ત્હેને દરરોજ સૂર્યના તાપમાં સુકવવાં જોઇએ.

૪. ખોરાકઃ—ત્હેમનો ઘણોજ સાદો (દુધનો)હોવો જોઇએ તથા માતાઓએ ત્હેમને સારૂં પુષ્ટીકારક અને નિરોગી દુધ મળે તે અર્થે પોતાના ખોરાકમાં ઘણી સંભાળ રાખવી જોઇએ. ધવડાવવાનું કે ખોરાકનું નિયમિત અને ઘણુંજ મધ્યમસરનું હોવું જોઇએ.

૫. ઔષધઃ— કરવાની જરૂર પડે તો કોઇ સમજુ ડાકટરની સલાહથી લે કરવું જોઇએ. બાળકનું પેટ સ્વચ્છ રહે તે અર્થે જરૂર પડે ત્હારે દરડે કે દીવેલ આપવું એ હિતકારક છે.

ઉપરની સૂચનાઓ નાના બાળકની માતાઓના તેમજ ત્હેમની આસપાસના મનુષ્યોના મન ઉપર ઠસાવવામાં આવશે તો બાળકોનું આવું મોટું મરણનું પ્રમાણ અટકાવવામાં મોટી મદદ આપનાર નીવડશે, બાળકને નાની વયથી પડતાં હાનીકારક વ્યસનો અટકાવી શકાશે અને ઉછરે ચાલાક અને તંદુરસ્ત બાળકો વૃદ્ધિને પામશે.

*** ઉપર મુજબનો લેખ એક ટ્રેકટના આકારમાં પરોપકારાર્થે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલો તે જૈનવર્ગને પણ ઉપયોગી હોઇ અત્રે દાખલ કરવામાં આવ્યો છે. અધિપતિ—'જૈનસમાચાર' તા. ૧૯—૪—૦૯

સમજવા લાગે છે કે તેનું કાર્ય આ દુનિયામાં છોકરાઓના કરતાં કાંઇક જૂદા પ્રકારનું છે, અને જેમ જેમ તેની ઉમ્મર વધતી જાય છે અને તેના વિચારો પરિપક્વ થઇને સંસાર તરફ વધતા જાય છે તેમ તેમ તેનામાં યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે લગ્નને લાયક થતી જાય છે. આ સમયે તેના માબાપની મોટી ફરજ એ છે કે, છોકરીઓને સંસારની અને લગ્નવ્યવહારની ખબરો જેમ બને તેમ મોડી પડવા દેવી, અને લગ્ન પછીનાં કર્તવ્ય સંબંધી વિચારો તેના મનમાં જેમ બને તેમ ઓછા આવે એમ કરવું. જેઓને યુવાવસ્થા મોડી પ્રાપ્ત થાય છે, તેઓને વૃદ્ધાવસ્થા પણ મોડી પ્રાપ્ત થાય છે. જે લોકો જુવાનીના વિચારો ને સુખના વિચારો કરી કરીને યુવાવસ્થા વહેલી લાવે છે અથવા યુવાવસ્થા થયા પહેલાં થઇ છે એમ ખોટું માનીને સુખ ભોગવવા લાગે છે તેઓ વૃદ્ધાવસ્થાને વહેલી માગી લે છે, એટલુંજ નહિ પણ જે શરીર તેમ કર્યું ન હોત તો મજબૂત ને રોગોની સામે ટક્કર લઇ શકે તેવું થાત તે શરીરને નબળું પાડી દે છે અને પછી તેમને વારંવાર વિચિત્ર રોગોથી પીડાવું પડે છે. છોકરીઓને આખો દિવસ ઘરના કામકાજમાં રોકી ન રાખવી, કેટલોક વખત ભણવા, ગણિત વગેરે વિષયોનું જ્ઞાન આપવું, અને તેનાં માબાપે તેના દેખતાં પોતાના ઉપભોગની વાતો કરવી નહિ; એટલુંજ નહિ પણ તેનાં સગ-વેવીશાળની વાતો પણ કરવી નહિ. છોકરીઓની સોબત સંબંધી પણ બહુ કાળજી રાખવાની છે, કેમકે ઘણું કરીને તેમની સહીઅરોથી જ તેમના લગ્ન સંબંધીના વિચારોને પોષણ મળે છે. શોખીન ને વિષયલુબ્ધ માબાપ પોતાની જાતને નુકસાન કરે છે એટલુંજ નહિ પણ હેમની પ્રજા પણ તેવુંજ શીખે છે અને એથી તેના વંશ અથવા આખી દુનિયાને કેટલુંક નુકસાન પહોંચે છે, એમ કહીએ તો ખોટું નથી.

વિરક્ત ને ધર્મપરાયણ કુટુંબોમાં પ્રજાને આવું શિક્ષણ થોડું મળે છે. નાના ગામડા કરતાં મોટાં શહેરોમાં યુવાવસ્થા ને વૃદ્ધાવસ્થા વહેલી આવે છે; તેનું કારણ પણ મોટાં શહેરોમાં યતી શોખીન સહીયરોની સોબત અને ઉત્તરોત્તર સુખનાં નવીન સાધનોનું અવલોકન હોય છે. એવાં સુખનો કે સુખનાં સાધનોનો ગામડામાં ખ્યાલ પણ તેઓને ભાગ્યેજ આવે છે. કુંવારી અવસ્થામાં હાલમાં જે કેળવણી મળે છે, તેમાં શિક્ષકોએ પણ છોકરીઓનું લક્ષ લગ્ન અને સંસારિક સુખ તરફ જેમ અને તેમ ઓછું ખેંચવું જોઇએ.

આપણા દેશમાં છોકરીઓની બાલ્યાવસ્થા પૂરી થવા આવી ક્યારે કહેવાય અને તેમનાં લગ્ન ક્યારે કરવાં જોઇએ એ સવાલ ઘણીવાર ચર્ચાય છે. આશરે ચૌદથી સોળ વર્ષ એ તેમનો સાધારણ લગ્ન કાળ ગણી શકાય; **માત્ર લગ્ન** બહુ નુકસાનકર્તા નથી પરંતુ તેમનું શરીર લાયક થવા પહેલાં **લગ્નની ફરજો** તેમના પર નાખવાથી તેમની તન્દુરસ્તીને હરકત પહોંચે છે; માટે ખરૂં લક્ષ તો તે બાબતે આપવાનું છે. લગ્ન થયા પછી યુવાવસ્થા જલદી આવે છે એ ખરૂં છે, ને તે માટે બાર તેર વર્ષ પછી લગ્ન થાય તો તે વધારે સારૂં છે.

એથી ઉલટું કેટલીક જ્ઞાતિમાં ઉમ્મર થઇ ગયા છતાં લગ્ન યતાં નથી, અને ખરેખર તેવી જ્ઞાતિમાં પણ મનના રોગો વિશેષ થાય છે. આનું કારણ માત્ર લગ્નની ગેરહાજરી નથી, પણ લગ્નનાં સુખો મેળવવાની યોગ્ય અવસ્થાએ થતી કુદરતી મનોવૃત્તિ, અને તે મનોવૃત્તિનો ભંગ છે. જે જ્ઞાતિમાં આવા બનાવ બનતા હોય તે જ્ઞાતિમાં શોખ-સંસારિક સુખનાં [illegible]ની તૃષ્ણા ઓછી થાય અને સ[illegible]

મનોવૃત્તિને કાબુમાં રાખતાં આવડે એવી કેળવણીનો પ્રચાર થાય, તો માનસિક ઉપાધિ ઓછી થાય.

કુંવારી અવસ્થામાં યોગ્ય નિયમ પ્રમાણે નહિ વર્તવાથી માત્ર **માનસિક રોગ** થાય એટલુંજ નહિ, પણ શારીરિક રોગ-અંડાશય, ગર્ભાશય અને તેની આસપાસના સઘળા અવયવોમાં વ્યાધિ થતા જોવામાં આવે છે.

છોકરાઓ મોટી ઉમ્મરના થયા પછી જેમ કુદરત વિરૂદ્ધ કાર્ય કરીને શરીર બગાડે છે તેમ મોટી ઉમ્મરે કુંવારી છોકરીઓ પણ શરીરને બગાડે છે પણ સદ્ભાગ્યે આપણા દેશમાં આવી ખરાબી હજી થોડી જણાય છે.

કેટલાક તત્વવેત્તા એવો મત જણાવે છે કે, જો લોકો લગ્નનો અર્થ માત્ર ઉપભોગને અર્થે થતો જડ શરીરનો સંબંધ ન ગણતાં આત્માનો આત્મા સાથે થતો સંબંધ પ્રાધાન્ય ગણે અને શારીરિક સંબંધ ગૌણ સમજે, તો હાલનાં લગ્ન ને લગ્નની ગેરહાજરીથી થતાં દુઃખો ઓછાં થાય.

સ્ત્રીઓ અને ભણતર.

સ્ત્રીઓને કેળવણી લેવાનો વખત પણ કુંવારી અવસ્થા જ છે. અને તેઓને કેળવણી કેવી આપવી જોઇએ તે ઘણો મોટો વિષય છે; પણ એટલું તો ખરૂં છે કે તેમના મનની શક્તિઓ ભાષાજ્ઞાન, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત ઇત્યાદિથી બહુ ખીલવવાની જરૂર નથી. અગર જો કે એવા જ્ઞાનની તેમને જરૂર છે, પરંતુ તે માટે તેમને **આખો દિવસ મંડયા રહેવું જોઇએ નહિ.** છોકરીઓનો અભ્યાસ પરણે ત્યાં સુધી ત્રણ ચાર કલાકથી વધારે વખત ચાલવો જોઇએ નહિ. અને પરણ્યા પછી પણ ત્રણ કલાક જ બસ છે. તેમના મગજ

ને આરામની બહુ જરૂર રહે છે. જે ઓઓ નિશાળના અભ્યાસમાં બહુ આગળ વધે છે, તેઓ સંસારિક કામકાજ માટે યોગ્ય રહેતી નથી, ને તેમની પ્રજા નિર્બળ થાય છે. જે મગજ અભ્યાસ ગ્રહણ કરે છે, તે જ મગજ શરીરની ખીલવણી-વૃદ્ધિ ને મજબૂતી કરી શકે છે; ને જો તેને માત્ર અભ્યાસમાં રોકવામાં આવે, તો શરીરની ખીલવણી, વૃદ્ધિ ને મજબૂતી ઓછી થાય છે, એ હકીકત યાદ રાખવા જેવી છે.

ફીલાડેલ્ફીઆના ડા. મીશેલ લખે છે કે: "હાલમાં અમેરીકાની સ્ત્રીઓ, સ્પષ્ટ કહાએ તો, સ્ત્રી તરીકે તેની ફરજો માટે શરીરે નાલાયક હોય છે, અને સધળા સુધરેલા દેશોમાં, જે મહાન કાર્યો પુરુષોની મગજ શક્તિ ઉપર બોજારૂપ થઇ પડે છે, તે કાર્યો કરવાને સૌથી ઓછી લાયક હોય છે. જેટલી, કુદરત તેની પાસેથી પત્ની તરીકે અને માતા તરીકે શક્તિને લાયકાતની આશા રાખે તેટલી તેનામાં હોતી નથી."

બોસ્ટનના ડા. કલાર્ક પણ લખે છે કે-"આપણી નિશાળોમાં જેઓ અભિમાની અને સમજુ છોકરીઓ હોય છે, જેઓમાં ઉમદા સ્ત્રીઓના ગુણો હોય છે, તેઓ માંદી રહે છે; જેઓ રમતીઆળ કે આળસુ હોય છે તેઓ માંદી રહેતી નથી; અને આ પ્રમાણે **આપણી અત્યારની કેળવણીથી સૌથી વધારે લાયકનો નાશ** થાય છે.... જ્યારે તેઓને લગ્નનો ને પ્રસુતીનો સમય આવે છે, ત્યારે જેમ પવનના તોફાનમાં દાણાનો છોડવો વાંકો વળીને ભાગી જાય છે, ને ફરીને તેમાં દાણા થતા નથી, તેવી જ હાલત સ્ત્રીની પણ થાય છે, અને તે ફરીને ફળ આપી શકતી નથી. આવી કેળવણી તે છોકરીઓને માટે કે તેની ઓલાદને માટે સારી નથી."

પરણેલી સ્ત્રીઓ અથવા આશરે તેર ચૌદ વર્ષની ઉમ્મરની સ્ત્રીઓમાં એક જાતનો **પાંડુરોગ** થવા પામે છે અને ક્ષયવાળા અને વાઇ જેવા ભેજાના દરદવાળાં માબાપના છોકરાંને જો ક્ષય, કંઠમાળ કે વાઇ થવાને માટે બીજાં ઉત્તેજક કારણો મળી આવે, તો આ સમયે દેખાવ આપે છે. આવી બીમારી આ સમયે ઉત્પન્ન ન થાય તેટલા માટે તેને યોગ્ય કસરત, રમતગમત, ખુલ્લી હવા ને પ્રકાશ ઇત્યાદિની બહુ જરૂર છે. જે સ્ત્રીઓ કુંવારી રહે તેમને પણ આટલી ઉંમરે કોઇ કોઇ વાર પાંડુ રોગ થઇ આવે છે. આ દરદમાં ચામડી ઘણું કરીને ફીકી થઇ જાય છે; તો પણ કોઇવાર જરા લીલા રંગની લાગે છે. એ સમય એવો છે કે, તે વખતે સ્ત્રીની યુવાવસ્થાની શરૂઆત હોય છે અને તેણી તન કે મનની અતિશય મહેનત ખમી શકતી નથી. તો પણ આ હકીકત લક્ષમાં રાખ્યા વિના જે છોકરીઓ ચૌદમા ને પંદરમા વર્ષમાં નિશાળનો અભ્યાસ જારી રાખે છે, તેઓનાં શરીર બહુ નબળાં થઇ જાય છે, અને તેમનાં અંગો સંપૂર્ણ રીતે ખીલી શકતાં નથી. વળી પરણેલી સ્ત્રીઓ ચૌદેક વર્ષની થાય છે, ત્યારે તેમનાં અંગો પરિપક્વ થયાં છે કે નહિ તેની બરાબર દરકાર રાખ્યા વિના કેટલીકવાર સાસરીઆમાં પત્નીના ધર્મ બજાવવાને મોકલવામાં આવે છે; અંગો બરાબર ખીલવણી પામ્યા પહેલાં સ્ત્રી પુરૂષનો વ્યવહાર શરૂ કરવાથી ઘણું જ નુકશાન થાય છે.

કુદરતના કાયદાના ભંગથી ભોગવવી પડતી શિક્ષા.

સ્ત્રી પુરૂષના વ્યવહાર પહેલાં અંગો ધીમે ધીમે કુદરતી નિયમ પ્રમાણે ખીલે છે, અને રજોદર્શન આવે છે, ત્યારે અંગો મજબુત ને તનદુરસ્ત રહે છે. પણ વ્યવહાર શરૂ થયા પછી બળાત્કારે અંગ ખીલવણી પામે છે, તે ખીલવણી અગર જો કે ઉતાવળથી થાય છે, તો પણ તેમાં

મજબુતી ને તનદુરસ્તી હોતી નથી. કવચિત્ અંગની ખીલકુલ ખીલવણી હોતી નથી, ત્યારે પણ તેના મૂર્ખ સગાંવહાલાં તેણીને તેણીના પત્ની તરીકેના ધર્મ સમજાવે છે, અને તેણીનું લક્ષ અસ્વાભાવિક ઉતાવળથી સ્ત્રી પુરૂષના વ્યવહાર તરફ ખેંચાય છે, એટલે અંગની ખીલવણી પણ વધારે ઉતાવળથી થાય છે. ઉપર કહ્યું તેમ આવી ઉતાવળથી થયેલી ખીલવણીમાં જરા પણ મજબૂતી ને તનદુરસ્તી હોતી નથી અને તેથી નાની ઉમ્મરે યુવાન થઇ યુવાવસ્થામાં જ ઘરડી થઈ જાય છે. યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા છતાં જેઓ પરણી નથી તેમની તનદુરસ્તી સારી રહેતી નથી. અંગોની ખીલવણી થયા પછી પણ સ્ત્રીઓએ અને ખરી રીતે તેમના પતિઓએ એ સમજવાનું છે કે તેમની યુવાવસ્થા એ કાંઇ બેદરકારી અને વિષય લુબ્ધપણામાં ગાળવાનો પરવાનો નથી. કુદરત પોતાના નિયમનો ભંગ કદી સહન કરતી નથી, પક્ષપાત કરતી નથી, કે અપવાદ રાખતી નથી.

રજોદર્શન સૂચવે છે કે સ્ત્રી ગર્ભધારણ કરવાને પાત્ર થઇ છે, અને તેથી સ્ત્રીપુરૂષનો વ્યવહાર કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો છે; તે પછી વ્યવહાર કરવામાં તે સ્ત્રીની તનદુરસ્તી ને શરીરની સહનશક્તિ હમેશાં લક્ષમાં રાખવાની છે. અઠવાડીઆમાં એક કે બે કરતાં વધારે **વખત સ્ત્રીપુરૂષનો વ્યવહાર થાય તો તે સ્ત્રી તેમજ પુરૂષ બન્નેને નુકશાનકારક છે.**

લગ્ન વખતે સ્ત્રી તથા પુરૂષનું અરસપરસ સંબંધ ધરાવતી ઉમ્મરનું પ્રમાણ કેટલું હોવું જોઇએ એ સવાલ ઘણી અગત્યતાનો છે; અને તે વિષય ઘણો ચર્ચાઇ ગયેલો છે. જો પુરૂષની ઉમ્મર સત્તર કે અઢાર વર્ષની હોય, તો સ્ત્રીની ઉમ્મર તેર કે ચૌદ વર્ષની હોવી જોઇએ; સામાન્યતઃ ત્રણ ચાર વર્ષનો ફેર બસ છે.

લગ્ન થયા પછી લગ્નનો ઉદ્દેશ સુધરેલી પ્રજામાં ઘણુંખરૂં શારીરિક ઉપભોગ જ માનવામાં આવે છે. અને શારીરિક ઉપભોગ કેમ વધારે વર્ષો સુધી મળ્યા કરે તે માટે ઘણા માણસો પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. શરીરની ખુબસુરતી ને યુવાવસ્થા ટકાવી રાખવા માટે પ્રજોત્પત્તિ ન થાય એવો પ્રયત્ન પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ કરે છે, અથવા કેટલાક પુરૂષો સ્ત્રીઓ પાસે તે કરાવે છે. આવા પ્રયત્નો તનદુરસ્તીને કોઇ પણ રીતે ફાયદો કરતા નથી; એથી ઉલટું એમ કરવા જતાં ભયંકર રોગો સ્ત્રીઓને લાગુ પડે છે, અને કેટલીક સ્ત્રીઓ તે પ્રયત્નથી વંધ્યા થઇ જાય છે.

પછી મોટી ઉમ્મરે જ્યારે સ્વભાવ કાંઇક બદલાય છે, ત્યારે પ્રજાની ઇચ્છા થાય છે, એટલે વંધ્યાપણું મટાડવાનો ઉપાય શોધે છે. અને ફાંફાં મારતાં કોઇ વખત બહુ દુઃખી થાય છે.

પરણેલી સ્ત્રીઓના સંબંધમાં બે બોલ.

પરણેલી સ્ત્રીઓએ રજોદર્શન, ગર્ભાધાન ને પ્રસુતિ એ ત્રણ સમયે શરીરને સારી રીતે સાચવવાનું છે.

રજોદર્શન સમયે સાચવવાના નિયમો.

હિંદુઓની ઉંચી કોમમાં સ્ત્રી રજસ્વલા થાય ત્યારે તેણીને સ્પર્શ કરવાનો ધાર્મિક બાધ ગણ્યો છે. તે તનદુરસ્તી જાળવવાને માટે બહુ ઉપયોગી છે; તેથી તેટલો વખત માંદી છે એમ ગણવું જોઇએ. પણ ઉપર લખેલ ધાર્મિક બાધ કેટલીક વાર અણસમજુ સગાંઓને લીધે વધારે હાનીકારક થાય છે. બિચારી સ્ત્રીને તે વખતે પુરતું પાથરવાનું કે ઓઢવાનું કે પુરતો આરામ પણ મળતો નથી. એથી તેણીને બહુ સહન કરવું પડે છે, ને પેડુમાં દુખાવો વગેરે દરદ થઇ આવે છે.

રજોદર્શન વખતે માંદા માણસના જેવી માવજત થવી જોઇએ;

કેમકે તે વખતે શરીર નબળું પડે છે, અને જો શરદી વગેરે કારણથી રક્તસ્રાવ જોઇએ તેવો થતો નથી તો મહા વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે.

(૧) રજોદર્શન દરમ્યાન સ્ત્રીએ પુરૂષનો સંગ કરવો નહિ.

(૨) આરામ જેમ બને તેમ વધારે લેવો. પણ નવરા હોવાથી જીવ બાળવો નહિ. અને નવરાશ ને એકાંત ન લાગે એટલા માટે સીવણ કે ભરતનું હલકું કામ કરવું.

(૩) અંગને શરદી લાગવા દેવી નહિ. ગરમ કપડાની જરૂર પડે તો રાખવાં. પથ્થર પર કે ચુનાની ફ્રો ઉપર ફરવું નહિ કે બેસવું નહિ; પાણીમાં બેસવું નહિ; તેમજ પાણીમાં કે વરસાદમાં બહુ ફરવું નહિ. બપોરના સખત તડકામાં બહાર નીકળવું નહિ. રજોદર્શન હોય ત્યાં સુધી ઠંડે પાણીએ ન્હાવું નહિ તેમજ બહુ ગરમ પાણીએ પણ નહાવું નહિ. કેટલીક સ્ત્રી રજોદર્શન થાય કે તરત ઠંડે પાણીએ નહાય છે; આથી જેમનાં રક્તાશય મજબુત હોય છે તેમને હરકત આવતી નથી, પણ જેમનાં રક્તાશય નબળાં હોય છે તેમને તો નુકશાન થાય છે જ.

(૪) સ્ત્રીને ભય, ધાસ્તી, ચિંતા ઇત્યાદિથી મુક્ત રહેવા દેવી. એકદમ ત્રાસ કે ભય થવાથી તેના ગર્ભાશયને ધક્કો પહોંચીજાય છે ને રજોદર્શન બંધ પડી જાય છે. ક્રોધ, મોહ ઇત્યાદિથી પણ એવીજ અસર થાય છે અને તેટલાજ માટે સંસારના વ્યવહારથી તેણીને સઘળી રીતે અલગ મણુવી જોઇએ.

(૫) રજોદર્શનનો સ્રાવ વાદળીના કકડામાં એકઠો થવા દેવો અથવા સાફ કપડામાં થવા દેવો, પરંતુ મેલાં કપડાના કુચા વાપરવા નહિ. એક વખત રજોદર્શન ર અઠાવીશ દિવસે ફરીને રજોદર્શન થાય છે, જે દરમ્યાન કબીજ દીનપ્રતિદીન વૃદ્ધિ પામતું

છે. પછી ફ્લોપીઅન ટયુબમાં થઇને ગર્ભાશયમાં આવે છે, ને ત્યાં કતિ રહી જાય છે, અને કતિ રક્તસ્રાવ સાથે બહાર નીકળી જાય છે. કોઇ કોઇ સ્ત્રીને રજોદર્શન આથી મોડું આવે છે, તેનું કારણ સ્ત્રીના બીજને પરિપક્વ થવામાં જોઇતો લાંબો વખત હોય છે. સ્હેજસાજ વહેલો મોડો અટકાવ આવે, તે માટે ઉપાયની જરૂર નથી. પ્રસુતી પછી રજોદર્શન કોઇને ત્રણ મહિને થાય છે, તો કોઇને સાત આઠ મહિને થાય છે, ને કોઇને તેથી પણ વહેલું મોડું થાય છે; એ દરેક સ્ત્રીની પ્રકૃતિ ઉપર આધાર રાખે છે; અને તેમાં કુદરતને મદદ કરવાની બહુ જરૂર નથી.

ગર્ભાધાન.

જ્યારે ગર્ભાધાન થાય છે ત્યારે સ્ત્રીના શરીરને જાળવવાની વધારે જરૂર છે. અને અગર જો કે ગર્ભ જાળવવામાં કુદરત પોતાની સઘળી શક્તિ વાપરતી હોય એમ લાગે છે તોપણ જાણી જોઇને શરીરને ધક્કો પહોંચે એવું કાર્ય કરવામાં ડહાપણને બદલે મૂર્ખાઇ રહેલી છે. આ સમયે પણ સ્ત્રીની વિવિધ પ્રકૃતિઓનું ભાન થાય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓને શરીરનો ને મનનો શ્રમ ઘણો વેઠવા છતાં કાંઇ અડચણ આવતી નથી, ને કેટલીક સ્ત્રીઓ સ્હેજ શ્રમ વધારે લે તો હાની થઇ આવે છે. એથી સઘળી સ્ત્રીઓ માટે એક સરખો કશો નિયમ કહી શકાતો નથી. દરેક સ્ત્રી થોડા વખતમાં સમજી શકે છે કે પોતાને કેવો ખોરાક, કેવી કસરત, ને કેવું વર્તન માફક આવે છે, ને તે પ્રમાણે તેને વર્તવા દેવામાં આવે તો ભાગ્યેજ માઠું પરિણામ આવે છે. એ ખરૂં છે કે એ સમયે તેણીને આરામ ને નિદ્રાની વધારે જરૂર છે. તેની ચંચળતા ઓછી થાય છે, વખતે મનોવૃત્તિઓ બહુ શાન્ત થાય છે, અને વખતે તે બહુ તીવ્ર થાય છે, અને તેનાં સર્ગા-

વહાલાંઓએ તેની મનોવૃત્તિઓ જ્યાં સુધી અનર્થકર્તા ન હોય ત્યાંસુધી તેને છૂટ આપવી ઘટે છે. આ વખતે તેના મગજ ઉપર બાહ્ય બનાવોની છાપ બહુ ઉંડી બેસે છે, અને તેની અસર કેટલેક દરજ્જે તેના સંતાન ઉપર પણ થાય છે. **સારૂ ને તનદુરસ્ત બાળક અવતરે એટલા માટે પણ સ્રીની આ વખતે સારી માવજતની જરૂર છે.** આરામ, ને મનોવૃત્તિની યોગ્ય છૂટ સાથે આનંદ ને રમત ગમતની પણ જરૂર છે. કલેશ ને કંકાસ જે કરનારને તથા કરાવનારને બન્નેને હાની કરે છે, તે માત્ર સગર્ભા સ્રીને જ નહિ પણ તેના ગર્ભને પણ નુકશાન કરે છે, ને બાળક આનંદી સ્વભાવનું થવાને બદલે ચીડાઉ ને પોચા સ્વભાવનું થાય છે.

તે વખતના ખોરાક સંબંધી એ જરૂરનું છે કે તે જેમ બને તેમ સારો, પૌષ્ટિક ને ઉત્તેજક ગુણો રહિત હોવો જોઇએ. ગરમ મસાલા, દારૂ, કાફી, ચાહ વગેરે ન વાપરવાં જોઇએ; ખરેખર ઘણી સ્રીઓ આવા પદાર્થો છૂટથી વાપરે છે, પણ તેમની પ્રજાનો બાંધો જન્મતી વખતે મજબુત હોતો નથી. સગર્ભા સ્રીએ એક વખતે પુષ્કળ ખોરાક લેવાને બદલે ત્રણ ચાર વખતે થઇને પુરતો ખોરાક લેવો. દુધનો ખોરાક વધારે સારો છે.

ગર્ભાધાનના પાંચમા મહિનાથી પુરા દિવસો સુધી સ્રીએ એક ગરમ કબજો આખા પેડુને ઢાંકી શકે તેવો પહેરી રાખવો જોઇએ. બધાં કપડાં જેમ બને તેમ ખુલતાં હોવાં જોઇએ. જે સ્રીઓના પગ ઠંડા રહેતા હોય તેમણે પગે મોજાં પહેરી રાખવાં.

નહાવાનું પાણી બહુ ગરમ કે બહુ ઠંડુ સારૂં નથી. શરીરને માફક આવે તેટલી ગરમી વાળું પાણી નહાવામાં વાપરવું; ને બને તેટલી શરીરની સ્વચ્છતા રાખવી.

કેટલીક સ્ત્રીઓને પ્રસુતિ થયા પછી છ માસની અંદર બીજો ગર્ભ રહે છે, અને એ પ્રમાણે ત્રણ ચાર કે વધારે વખત પણ ગર્ભાધાન રહે છે. એક વખત પ્રસુતિ થયા પછી ગર્ભ ક્યારે રહી શકે તેનો ચોક્કસ નિયમ નથી. ગર્ભાધાન અને પ્રસુતિ એ બન્નેથી ઘણી સ્ત્રીઓનાં શરીર નિર્બળ, વ્યાધિગ્રસ્ત અથવા વ્યાધિને લાયક થઇ જાય છે. ગર્ભાધાનથી શિરાઓ ઉપર વધારે બોજો આવે છે, અને તેથી રક્તાશયને વધારે શ્રમ પડે છે એટલે કેટલીક સ્ત્રીઓના રક્તાશયમાં ગર્ભાધાનને લીધે દરદ ઉત્પન્ન થાય છે. જો સ્ત્રીને પરણ્યા પહેલાં રક્તાશયનું કાંઇ દરદ હોય, તો પરણેલી જીંદગી તેણીને જોખમકારક થઇ પડે છે. પણ તેથી લગ્નનો દોષ ગણવાનો નથી, કેમકે લગ્નથી એમ સમજવાનું નથી કે પુરૂષે પોતાની સ્ત્રી સાથે વિષય વ્યવહાર કરવોજ જોઇએ; સ્ત્રીનું શરીર યોગ્ય છે કે નહિ એ સવાલ લગ્ન પછી સર્વદા વિચારવાનો રહે છે, અને જો તે સવાલ લગ્ન પહેલાં વિચારવામાં આવે તો ઘણું સારૂં છે; અલબત જેમ સ્ત્રીના શરીરનો વિચાર કરવાની જરૂર છે, તેમજ પુરૂષના શરીરનો પણ વિચાર કરવાનો છે. પણ અત્રે સ્ત્રીઓનો જ વિષય છે, એટલે પુરૂષ સંબંધી વિસ્તારથી કાંઈ લખી શકાય નહિ. જો સ્ત્રીઓનાં રક્તાશય કે એકંદર રીતે શરીરના સઘળા અવયવો નબળા લાગે, તેમની સાથે બનતાં સુધી તેમના પુરૂષોએ વ્યવહાર ઓછો રાખવો, અને તેમનામાં શક્તિ આવે તે માટે અવશ્ય ઉપાયો લેવા. નબળા બાંધાને લીધે ઘણીવાર ગર્ભપાત થઈ જાય છે, અને કોઇ કોઈ સ્ત્રીને તો તેવી આદત પડી જાય છે.

પ્રસવ પછી સ્ત્રીએ પતિ સાથે વ્યવહાર ઓછામાં ઓછા ત્રણ માસ સુધી કરવો નહિ; કેમકે તેથી બાળકને તેમજ માતાને નુકસાન

થાય છે. પ્રસવ પછી સ્ત્રીએ બાળકને કેટલી મુદત સુધી ધવરાવવું એ સવાલ પણ બહુ અગત્યનો છે. સાધારણ રીતે જો રજોદર્શન પ્રસવથી ૭ કે સાતમે મહિને થાય, તો સ્ત્રીના દુધમાં વિશેષ ફેરફાર થતો નથી; પણ જો તે પછી બાળકની તન્દુરસ્તી બગડતી ચાલે તો તેને ધવરાવવું નહિ. જેમ રજોદર્શન મોડું આવે છે, તેમ જન્મેલા બાળકની તનદુરસ્તી સારી રહે છે. **પ્રસવ પછી જો સ્ત્રીની મનોવૃત્તિ વિષય તરફ ઓછી જાય તો તેના દુધમાં બગાડ ઓછો થાય છે;** પણ જેમની મનોવૃત્તિ જલદી ઉશ્કેરાય છે, અથવા જેમનાં સગાં વહાલાં તેમની મનોવૃત્તિ વહેલી ઉશ્કેરે છે, તેઓના દુધમાં બગાડ વહેલો થાય છે, અને તેથી બાળકને હાની પહોંચે છે.

વિધવાને જાણવા જોગ.

વિધવા સ્ત્રીઓ જો યુવાવસ્થામાં હોય તો ગર્ભાધાન આદિથી તો તેમના શરીરને કશી હરકત થવાનો સંભવ નથી; તેમ છતાં શરીર બગડવાનું કારણ તેમની અનીતિ, તેમના શોક, ક્રોધ, ચિંતા આદિ મનોવિકાર, શોક ઉત્પન્ન કરાવે એવી વાતચિતો, માત્ર શરીરનાં જડ સુખોની મમતા, પોતાના ખરા ધર્મ સંબંધી અજ્ઞાનને લીધે ઉપવાસ આદિ વ્રતોનું અતિશય પાલન, શરીર ઉપર આવતા કંટાળાથી થતી તનદુરસ્તીની બેદરકારી ઈત્યાદિ મુખ્ય હોય છે. અને એ કારણો એવાં છે કે જો કોઇ વિધવા શુદ્ધ અંતઃકરણથી ઇચ્છે તો તે સહેલાઇથી દૂર કરી શકે. કવચિત વિધવા સ્ત્રી પોતાના ગુહ્યાવયવોની કુદરતી શક્તિ દૂર કરવા અથવા વૃત્તિ શાન્ત કરવા અયોગ્ય ઉપાયો લે છે, તેથી ગર્ભાશય આદિ ભાગ રોગગ્રસ્ત થઇ જાય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ દેહદમનને ખાતર આહાર વિહારમાં અને બીજી રીતે કષ્ટ ભોગવે છે,

પણ તેથી અતિ દેહમાં રોગ વધે છે, ને પોતાના દુઃખમાં વધારો કરે છે એટલુંજ નહિ, પણ સગાં સંબંધીને પણ બોજારૂપ થઇ પડે છે. પોતાના શરીરને હાની થાય એવું કર્તવ્ય કોઇ પણ મનુષ્ય કરે તો તો કુદરતની નજરે ગુન્હેગાર છે, અને કુદરતી રીતે તેને સજા થયા વિના રહેતી નથી. જે સ્ત્રીઓમાં અંગબળ વધારે હોય, તેમણે પૈસો પ્રાપ્ત કરવા માટે સિવણ ભરત કે એવું કાંઇ કામ કરવું. જેઓની પાસે દ્રવ્ય હોય તેમણે વિધવાઓના ધર્મ જાણવાને તથા બીજી સ્ત્રીઓને સમજાવવા પ્રયાસો કરવા અને બીજી વિધવા સ્ત્રીઓનાં દુઃખો કમી થઇ શકે તેવા ઉપાયો યોજવા અને જરૂર લાગે તો ખોરાક બહુજ હલકો લેવો અથવા થોડો લેવો, પરંતુ શરીર બહુ નબળું પડે એમ કરવું નહિ. વિધવાવિવાહ કરવો કે નહિ તે સવાલ વૈદક દૃષ્ટિથી જોતાં કાંઇ અગત્યનો નથી, અને તેથી અત્રે લેશ માત્ર લખ્યું નથી. એકંદર રીતે વિધવાઓના ઘણાખરા વ્યાધિઓ **તેમની મનોવૃત્તિથી નીપજેલા હોય છે;** ને તેથી કાંઇ ખાસ ઉપાયો બતાવવાની જરૂર નથી; તેઓ પોતાની વૃત્તિઓને એવી રીતે કાબુમાં રાખે કે તેથી દેહને હાની ન થાય તો બસ છે. નવરાશ, એકાંત, ખરાબ સોબત, ગરમ મસાલાદાર કે મીષ્ટ પદાર્થો એ સઘળાં મનોવૃત્તિને ઉત્તેજન આપનાર છે, માટે તેથી જેમ બને તેમ દૂર રહેવું; અને ઉદ્યોગ, સુઘડ સ્ત્રીઓનો સમાગમ, ધર્મની કે વિવિધ વિદ્યા હુન્નર સંબંધી બાબતોનું મનન, ગણિત શાસ્ત્રના દાખલા, સાદો ખોરાક, મિષ્ટ ભોજનનો ત્યાગ, વૈરાગ્ય, " સંસારની જડ વસ્તુઓનો પ્રેમ ને મમતા સદા અસંતોષ આપનારાં છે " અને "આત્માનો પરમાત્મા સાથેનો સંબંધ સમજવાથી સદા સંતોષ બની રહે છે, " એવો ખ્યાલ અથવા એવા હરકોઇ મનદુ

સમાધાન કરનાર તર્કને વળગી રહેવું એ સઘળું મનોવૃત્તિને શાન્ત અને નિયમિત કરે છે, અને સદ્ગુણી વિધવાને ઉપયોગી થઇ પડે છે. પોતાનો સ્વભાવ જેવો કરવો હોય તેવો થઇ શકે છે, માટે પોચો સ્વભાવ થવા દેવો નહિ; મનને મજબુત કરવું ને વિધવા થવું એ બહુ દુઃખની વાત છે એવો મનાઇ બેઠેલો વિચાર કાઢી નાખવો. સમજુ સ્ત્રી તેને "અવસ્થાનો ફેરફાર" માત્ર સમજે છે. અને આનંદમાં ધર્મ બજાવતી પોતાનો કાળ કાઢે છે. પોચા હ્રદયવાળી વિધવાઓના તનમનની દેખરેખ રાખવાની ફરજ તેમના સગાવહાલાંની છે. જ્યાં સગાંવહાલાં ન હોય ત્યાં જ્ઞાતિ તરફથી તેમની તનદુરસ્તી માટે ગોઠવણ થવી જોઇએ.

ઉપસંહાર.

છેવટ સ્ત્રીઓની તનદુરસ્તીની બાબતમાં એ કહેવાની જરૂર રહે છે કે, આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓની તનદુરસ્તીનો આધાર ઘણે ભાગે તેમના સગાંવહાલાં ઉપર રહે છે. જ્યાં તેણીને એક નોકર તરીકે પોતાના દેહની દરકાર કર્યા વિના કામ કરવું પડે છે, ત્યાં વ્યાધિ અટકાવવાની આશા નથી; પણ જેમ જેમ લોકો સમજતા જાય છે તેમ તેમ હવે સ્ત્રીઓને તેમના શરીરની તનદુરસ્તી જાળવવાનો હક મળતો જાય છે, એ સંતોષની વાત છે.

આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓને વરસાદ તથા તડકામાં દુઃખ સહન કરવું પડે એવા રીવાજો છે, તે કેટલેક અંશે દૂર થવાની જરૂર છે. જોડા ને છત્રી એ તેમનાથી સાધારણ રીતે વપરાતા નથી, પણ જરૂર પડે ત્યારે વાપરવાં જોઇએ. ઉનાળામાં તડકાથી ને ચોમાસામાં શરદીથી તેમને બહુ હેરાન થવું પડે છે. પુરુષ કરતાં તેઓ ટાઢ તડકો થોડાં ખમી શકે છે, તો પણ તેઓ રીવાજને વળગી રહે છે, તેથી

હાની થાય છે. ઉંચી એડીના ને અપડોચપડ થતા જોડાથી ફાયદો નથી.

કોઇના મરણ પાછળ અતિશય રોકકળ કરવાનો, ધર્મને અર્થે હદ ઉપરાંત ઉપવાસાદિ વ્રતો કરવાનો, અવયવોની શક્તિ ઉપરાંત વજનદાર ઘરેણાં પહેરવાનો, વ્યાધિ છતાં શરમને લીધે બેદરકાર રહેવાનો, દવા સબંધી સલાહ ભણેલ સ્ત્રીડાક્ટરો કે પુરૂષડાક્ટરની નહિ લેતાં માત્ર અજ્ઞાની સુયાણીઓની તેમજ ઉંટ વૈદ્યો—હકીમો—આળવૈદ્યો અને ખોટા પાટીયાં મારી બેસનારા ઠગારાઓની તથા સુવાવડના ડાક્ટરનો ડોળ ઘાલી પડીઆ વેચનારાની સલાહ લેવાનો અને એવા અનેક માઠા રીવાજો જે આપણામાં છે, તે ધીમે ધીમે છોડતા જવા જોઇએ; ને શરીરની સુખાકારી જળવાય, નીતિ સચવાય, પ્રજા સારી થાય, ને સંસાર આનંદમય થાય એવા રીવાજો ગ્રહણ કરતા જવું જોઇએ.

તા. ૧૩-૧૧-૦૯

જૈનોમાં વધતો જતો હિસ્ટીરીઆનો ભયંકર મરજ: એનાં કારણો અને ઇલાજો

હિસ્ટીરીઆ એ નામ અંગ્રેજી હોવા છતાં અંગ્રેજી પ્રજાની માફક એ દરદનું પણ એટલું પ્રબળ વધી પડયું છે કે અભણમાં અભણ હિંદુઓ–ખુદ સ્ત્રીઓ પણ ત્હેને સારી રીતે પીછાને છે; કારણ કે એવાં થોડાંજ દરદો આ પૃથ્વીની સપાટીપર હયાતી ધરાવતાં હશે, કે જેમણે હિસ્ટીરીઆ જેટલો ત્રાસ મનુષ્યો પર–ખાસ કરીને કોમળ સ્ત્રીઓપર વર્તાવ્યો હશે ! એ દરદમાં લગભગ બીજાં તમામ દરદોની નકલ થાય છે. મુખ્યત્વે એ દરદ જગતની ઉત્પન્ન કરનારી વ્યક્તિ ઉપર એટલે કે સ્ત્રી વર્ગ ઉપરં પોતાનું જોર અજમાવે છે અને ઘણે ભાગે તે દરદ માણસની પોતાનીજ મૂર્ખાઇનું પરિણામ હોય છે. એ દરદ સાથે હિંદુધરસંસાર તેમજ ધર્મપ્રકરણનો ઘાડો સંબંધ હોવાથી આજે આપણે એ દરદનાં કારણો, ચિન્હો અને ઉપાયો વિચારીશું અને ઉમેદ રાખીશું કે જૈનબંધુઓ આ લેખ કાળજીપૂર્વક વાંચશે તથા પોતાની બ્હેનો, પુત્રીઓ અને વહુઓને વાંચી સંભળાવી ત્હેમને એ ભયંકર પિશાચના પંજામાં જતી બચાવશે. અમદાવાદની એક અમુક કોમ કે જેમાં માત્ર ત્રણસો ઘર છે, ત્હેમાં સુમારે પોણોસો જેટલી સ્ત્રીઓ હિસ્ટીરીઆને વશ થઇ ઘડીમાં હસે છે, ઘડીમાં ડસકાં ભરે છે, કપડાં ફાડે છે, અને યદવા તદવા બકી પોતાના કુળવાન

સમઆિને ચિંતા ઉપજાવે છે. સુરતમાં પણ એ દરદનું એવું જ જોર છે. ફેંશનની શીખીચારીમાં પડેલી પારસી કોમે પણ તે ફેંશન-ની બલા સાથે હિસ્ટીરીઆની બલા ખરીદેલી છે. અને જેમ જેમ વખત જતો જાય છે તેમ તેમ, માત્ર શ્રીમંતોના નસીબમાં લખાએલી આ બલા, સામાન્ય આવકવાળા પરંતુ કુટુંબથી અલગ રહી પાશ્ચાત્ય ધોરણપર ઘરસંસાર ચલાવનારા 'માસ્તર લોકો' ના નસીબમાં પણ આવતી જાય: છે ! એટલાપરથી સમજાય છે કે નિરૂદ્યમીપણું, બેહદ 'પતિપરાયણપણું, (!) અને 'ફેશનેબલપણું,' એમાંથી ઘણે ભાગે હિસ્ટીરીઆનો જન્મ થાય છે. મતલબકે એ દરદ મ્હોટે ભાગે બેહદ લાડ, વિષય વૃત્તિ અને ધર્મરહિતપણાનું પરિણામ હોય છે. 'મટી રીઆલીઝમ' અથવા 'જડવાદ'નું આ સંતાન છે.

પ્રથમ આપણે એ દરદનાં ચિન્હો તપાસીશું; પછી કારણો સાથે ત્હેના કુદરતી ઇલાજો વિચારીશું.

હિસ્ટીરીઆનાં ચિન્હો.

પ્રસિદ્ધ જૈન ડૉકટર (મર્હુમ) ત્રિભુવનદાસ મોતીચંદ શાહ પોતાના વૈદક શાસ્ત્રમાં લખે છે કેઃ—

"દરદી પહેલાં હસે છે, બકે છે, ડસકાં ભરે છે અને વખતે તેને ગોળો પણ ચઢે છે. તાણની વખતે અસાવધપણું જણાય છે. પણ ઘણું કરીને છેક બેશુદ્ધિ હોતી નથી. તાણ થોડી અથવા ઘણી આવે છે. હાથ પગ અફળાય છે. તથા દરદી બહુ ઉછાળા અને પછાડા મારે છે. દાંત ખીલી બેસે છે, પણ ઘણું કરી જીભ કચરાતી નથી, અથવા ફીણ આવતું નથી. દમ ઘુંટાય છે, વાળ તોડે છે, કપડાં ફાડે

-છે, રાડો પાડે છે, તાણુ બંધ થતી વખતે બગાસા અથવા ઓડકાર -બતાવે છે, વખતે તેને ઘણો પેશાબ ઉતરે છે.

"તાણું સિવાય હિસ્ટીરીઆમાં ઘણા પ્રકારના **મનોવિકાર** થાય -છે. દરદી કોઇવાર અતિ આનંદ બતાવે છે, અથવા ઘણી ગમગીનીમાં રહે છે. વખતે આનંદમાં હોય તેમાં એકદમ દિલગીરી થાય છે, રડવા માંડે છે, ડસકલાં ભરે છે, રાડો પાડે છે, તેમજ હસવા પણ મંડી જાય છે, લોકો તેમના તરફ દયા ખાય તેમ હિસ્ટીરીઆવાળા દરદીને સારૂં લાગે છે. વખતે ઘેલાપણાનાં ચિન્હ જણાય છે.

"**સ્પર્શ** સંબંધી પણ કેટલાંક ચિન્હ જણાય છે. મસ્તક, ઓચી, કરોડ અને છાતી વિગેરે સ્થળે ચસકા અથવા શૂળ આવે છે. વખતે બહુ સ્પર્શ જણાય છે, એટલે જરા લાગે તો પણ દરદીને બહુ લાગ્યું જણાય છે, વખતે તેને એટલો ઓછો સ્પર્શ જણાય છે કે દરદી હાથ અડાડવા પણ દેતો નથી, પરંતુ તેનું લક્ષ બીજી બાજ-તમાં ખેંચીને તે સ્થળે લગાડીએ તો તેને કાંઇ જણાતું નથી. અર્થાત્ હિસ્ટીરીઆમાં ખરા વિકાર કરતાં મનનો વિકાર વિશેષ હોય છે. નાક, કાન, આંખ અને જીભ–ઇંદ્રિના તરેહવાર વિકાર જણાય છે, કાનમાં ઘોંઘાટ થાય છે, આંખે વિચિત્ર દેખાવ જણાય છે. કાંઇ બે–સ્વાદ અથવા ગંધ આવે છે. પેટ અગર પેડુમાંથી ગોળો ચડે છે, છાતી અને ગળામાં ભરાય છે, તેથી જાણે દરદીને ગભરાટ થતો હોય તથા તેને કાઢવા માગતો હોય એમ પ્રયત્ન કરે છે. બહુ સ્પર્શને બદલે કોઇને ન્યુન સ્પર્શ અથવા કેવળ શૂન્યતા જણાય છે, એટલે શરીરના અમુક ભાગમાં સ્પર્શ જ્ઞાનનો અભાવ જણાય છે.

" ખેંચ શિવાય હિસ્ટીરીઆમાં ગતિ સંબંધી ઘણા વિકાર

થાય છે. ગોટલી ચડે છે, એકલી દાંત ખીલી બેસી જાય છે, એકાદ હાથપગ ખેંચાય છે, તણાવાને બદલે કેટલીકવાર રનાયુ રહી જાય છે. અને અર્ધાંગ અથવા ઉરૂસ્તંભ થઇ આવે છે. એકાદ હાથપગ રહી જાય છે. અથવા આખું શરીર રહી જઇને ખાટલાવશ થઇ રહે છે. કોઇવાર અવાજ બેસી જાય છે, અને દરદીથી બોલાતું નથી.

" હિસ્ટીરીઆવાળી સ્ત્રીઓને અજીર્ણ, ઉલટી, આમ્લપિત્ત, ઓડકાર, દસ્તની કબજીઅત, સુંક, ગોળો, ઉધરસ, દમ, બહુ આર્ત્તવ, નષ્ટાર્ત્તવ, (પીડિતાર્ત્તવ) અને ન્યુનાધિક મૂત્ર થાય છે. પેશાબે ગરમી આદિ વિચિત્ર પ્રકારનાં ચિન્હ થાય છે. "

કારણો.

આ ચિન્હોપરથી હિસ્ટીરીઆના મરજનું ભયંકરપણું સ્હેલાઇથી સમજાઇ આવશે. એ દરદનાં કારણ માનસિક છે, શારીરિક નથી. અત્યંત ખેદ, બીક, શોક, ધર્મ સંબંધી લાલસા, અતિ વિષય, મહેનત નહિ કરવાથી બગડેલા આળસુ મગજમાં આવતા નકામા સંકલ્પ-વિકલ્પ વગેરેને લીધે હિસ્ટીરીઆ થઇ આવે છે, એમ ડાકટરો પણ કબુલ કરે છે, અને એવી લાગણીઓ પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીવર્ગને વધારે થવાનો સંભવ હોવાથી એ દરદ મુખ્યત્વે સ્ત્રીવર્ગમાં જ જોવામાં આવે છે.

આર્યાવર્તના જુના પુરાણા કુરૂઢીથી ભરેલા રીતરીવાજો નાબુદ થવા લાગ્યા તેમ તેમ આર્યબાળાઓ અને વધુઓને હિસ્ટીરીઆમાઇ સાથે દોસ્તી થતી ગઇ ! તે પહેલાં આ દરદ આ દેશમાં ભાગેજ નજરે પડતું. ગરીબ તેમજ તવંગર આર્યોના ઘરમાં સ્ત્રીઓ એ કોઇ મ્હોં લેવાની ચીજ તરીકે કે ઘરના ' ફરનીચર ' તરીકે કે નાટકની ' એક્ટ્રેસ ' તરીકે રહેતી નહિ; પરન્તુ તેઓ અનેક પ્રકારનાં ઘર-

કામમાં ઉદ્યમી રહેતી. માથે બેડું મૂકી દૂરથી પાણી ભરી આવવાનું, ઘર વાળવાનું, રસોઇ કરવાનું, દાણાદુણી ઠેકાણે પાડવાનું, સીવવા-ભરવાનું, બાળકોને રમાડવાનું એમ અનેક પ્રકારનાં શરીરને અને મગજને કસરત આપવાનાં કામોમાં ગુંથાઈ રહેતી. અને સંયુક્ત ઘરસંસાર (Joint family system) હોવાથી કુટુંબની ઘણી સ્ત્રીઓને ભેગા રહેવાનું થતું તેથી અનેક પ્રકારનાં કામો આવી પડતાં, આખો દિવસ ઉદ્યમ ચાલુ રહેતો અને હૃદય ખોલીને વાતચીત કરવાને સમાન વયની બ્હેનપણીઓ પણ વિસ્તૃત સ્ત્રીવર્ગમાંથી મળી આવતી, તેથી ચિત્ત આનંદમાં રહી શકતું. વળી એ વખતે મર્યાદાનું પરિપાલન ઘણું સારૂં થતું અને આજની માફક અહોરાત્રી પતિની સોબતનો સંભવ પણ હતો નહિ, તેથી સ્ત્રીઓનું મન વધારે નિર્મળ અને પવિત્ર રહેવા પામતું. એટલું જ નહિ પણ એક કન્યા પરણ્યા પછી પણ કેટલાંક વર્ષો સુધી તો વર્ષનો ઘણોખરો ભાગ પિતાના ઘેર રહેવા પામતી અને એક ઉમેદવારની માફકજ થોડા માસ સાસુસસરા પાસે રહી નવીન કુટુંબના રીતરીવાજોથી વાકેફ થવા આવતી આથી તેઓનાં ચિત્ત વિષય-વિકારમાં આજના જેટલા ગરકાવ નહોતાં.

આજે તેથી તદ્દન ઉલટું જ જોવામાં આવે છે. આજે અહોઊા કુટુંબ ભેગા રહેવાની પદ્ધતિની જગાએ જુદાજુદી એકલાં રહી મરજી મુજબ ઘરસંસાર ચલાવતાં નજરે પડે છે. તેમાં જો પતિ [illegible] કેળવાયલો હોય—પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિનું ગાઢું અનુકરણ કરનારો [illegible] તો પત્નીને એક પ્રકારનું ' [illegible]રાજ્ય ' મળે છે, કે [illegible] ' બેઠા ખાઉં, ' હાથ [illegible] અને કેટલીક [illegible]

તે દરદ કેમ ઉત્પન્ન થાય છે ?

મનુષ્ય શરીરમાં અન્નમય કોષ (Physical body) અને ત્હેની સાથે પ્રાણમય કોષ (Etheric Double) આવેલો છે. પ્રાણમય કોષ દ્વારા પ્રાણની શક્તિ અન્નમય કોષ અથવા સ્થૂલ શરીર (' ઓદારીક શરીર ' તરીકે જેને જેને ઓળખે છે તે દરદ શરીર) ને અસર કરે છે. હવે જ્યારે જ્ઞાનતંતુઓ (Nerves) ઉપર વિચારો વડે દબાણ થાય છે ત્હારે પ્રાણમય કોષ ('Etheric Double') અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં આવી પડે છે અને તે કારણથી, ત્હેની દ્વારા વહેતી પ્રાણશક્તિ પણ પુરેપુરી વહી શકતી નથી; એટલે અન્નમય કોષ પણ પોતાનું કામ કરવાને અશક્ત બને છે અને અંતરને જુસ્સો ઉત્સાહ (vitality) અદ્રશ્ય થાય છે. આવી ઉત્સાહ અને જુસ્સા વગરની સ્થિતિમાં અનેક રોગોનો રસ્તો સુગમ થાય છે.

મનની અસર જેટલી સ્થૂલ શરીર ઉપર થાય છે તેથી વિશેષ પ્રાણમય કોષ ઉપર થાય છે અને ત્યાંથી પછી તે સ્થૂલ શરીર ઉપર ઉતરે છે. આથી સમજાશે કે લાંબા વખત સુધી વિકારો-ખોટા વિચારો-હાનીકારક ખ્યાલોમાં ડુબ્યા રહેવાથી હિસ્ટીરીઆ દરદ મટાડવાનો સર્વોત્તમ રસ્તો પણ એવા વિચારોને દાબી દેવાનો રહેલો હોવો જોઇએ. એવા વિચારો દાબી દેવાથી પ્રાણમય કોષ તંદુરસ્તી સુધરે છે અને તેમ થતાં અન્નમય કોષની તન્દુરસ્તી પણ સુધરવા લાગે છે.

ઇલાજ.

હિસ્ટીરીઆનું દરદ પ્રાણમય કોષથી સંબંધ ધરાવતું હોવાથી ત્હેને ડાક્ટરોની દવા કારગત થઇ શકતી નથી. ... હોવાથી 'પાપ' માંથી થયો હોવાથી ત્હેનો ઇલાજ ... 'માનસિક દવા' થી જ થઇ શકે.

તેમ છતાં ક્ષણીક અસર દવાથી પણ થઈ શકે ખરી. એટલા માટે અત્રે શરીર શાસ્ત્રના આધારે થોડીક સુચનાઓ આપવી અનુચિત નહિ ગણાય; જો કે છેવટે તો ' સ્વાભાવિક ઇલાજ ' જ કામના છે, માટે તે જ વિસ્તારથી કહેવામાં આવશે.

" (૧) આંચકી વખતે શરીરને ઇજા ન થાય એ બાબતની સંભાળ રાખવી. ટાઢું પાણી મ્હોંપર છાંટવું, આમોનીઆ સુંઘાડવો, વીજળી લગાડવી, દાંત ખીલી બેસી જાય તો નાક અને મોઢું થોડી મીનીટ બંધ કરવું, ચામડીમા મોરફીયાની પીચકારી મારવી, રાઇ લગાડવી.

" (૨) દરદના કારણ તરીકે જે માનસિક વિકાર જણાય તે દૂર કરવા બનતી મહેનત લેવી જેમકે ચિંતાથી દરદ થયું હોય તો તે ચિંતા દૂર કરાવવી, મન કબજે રાખવા કહેવું, ત્હેને હિંમત આપવી, મનને કોઇ આનંદી કામકાજમાં રોકવું. કુમારિકાને આ દરદ થયું હોય તો ત્હેને પરણાવવાથી દરદ દૂર થયું હોય એમ ઘણીવાર જોવામાં આવ્યું છે. શરીર એમ મજબુત થાય એવા ઇલાજ આ દરદીઓ માટે જરૂરના છે. **મન તેમજ તનની કસરતની અત્યંત જરૂર છે.** ઠંડું પાણી માથા ઉપર રેડી હમેશાં સ્નાન કરાવવું. ત્હેને આનંદી વાંચન વાંચી સંભળાવવું.

" (૩) ઝાડો કબજીઆત હોય તો એળીઆ તથા હિંગની ગોળી આપવી.

" (૪) શરીર ફીકુ પડી ગયું હોય તો લોહ-લોખંડની દવા આપવી.

" (૫)એ દરદથી કોઇ અવયવ રહી ગયો હોય અગર અવાજ બેસી ગયો હોય તો વીજળી લગાડવાથી ફાયદો થશે.

" (૬) સગાંવ્હાલાંની સોબત જેમ બને તેમ ઓછી રાખવી, કોઇ હોંશીઆર 'નર્સ'ની કાળજી નીચે રાખવાથી તેના મગજને ઉશ્કે

રણી મળતી બંધ થશે, તેથી પણ દરદ વધવા પામશે નહિ. ચંપી અને વીજળી આ દરદવાળાને ઉપયોગી છે. ''

ઉપર કહેલા સામાન્ય ઉપચાર ઉપરાંત ડાક્ટરો દવાઓ પણ લખી આપશે. પરન્તુ આ દરદ એવું તો વિચિત્ર છે કે એને ઘણે ભાગે કોઇ દવા કારગત થઇ શકતી નથી. એ દરદ માનસિક છે અને માનસિક ઉપાય જ એ માગે છે. માનસિક ઉપાય પણ બે પ્રકારના છે: એક, દરદી પોતે લઇ શકે તેવા, અને એક, હકીમ આપી શકે તેવા.

હકીમ આપી શકે તેવો માનસિક ઇલાજ ' હિપ્નોટીઝમ ' છે. કોઇ ચાલાક હિપ્નોટીસ્ટ આવા દરદીને હિપ્નોટીઝમની માનસિક વિદ્યા વડે ઉંઘમાં નાખી દરદીના મગજને પોતાના કબજામાં લઇ ત્હેને એવું માનવાને પ્રેરે કે: " મ્હારૂં દરદ દૂર થાય છે—ઓ દૂર થયું— આ ગયું— હવે હું નિરોગી બન્યો છું. " અથવા એવી માન્યતા પ્રેરે કે: " મ્હારી ચિંતા દૂર થઇ, મ્હારૂં લગ્ન થઇ ચૂક્યું; મ્હને પુત્ર થઈ ચૂક્યો; મ્હારી અમુક મુશ્કેલી દૂર થઈ, ઇત્યાદિ, ઈત્યાદિ." એવા વિચારો દરદીના મગજમાં પ્રેરવાથી અને એ પ્રયોગ કેટલાક દિવસો સુધી લાગલાગટ કરવાથી દરદીને ફાયદો થઇ શકે છે. હિપ્નોટીઝમને બદલે ' પ્રાર્થના 'ને રસ્તે પણ માનસિક ઇલાજ થઇ શકે; એટલે કે કોઇ નીખાલસ દીલનો પવિત્ર માણસ જેણે ' ભાવના બળ ' ઠીકઠીક પ્રાપ્ત કર્યું હોય તે, દરદીને એકાંતે બેસાડી ત્હેની સાથે વાતે વળે અને પોતાની પવિત્રતા પર શ્રદ્ધા બેસાડી દરદીને એવી મતલબનું કાંઇ કહે કે " કૃપાળુ દેવો ત્હને સ્હાય કરશે એ બાબતની ખાત્રી રાખ; તું આજથી ત્હારા મનના ખોટા વિચારો દૂર કર, એટલે ખોટા વિચારોના શત્રુ એવા તે દેવો આપોઆપ ત્હારી મદદે ધાશે. આજ દિવસ સુધી સાચવેલી પ્રમાણિ- [illegible] પોતાના પર શ્રદ્ધા રાખ

ખાત્રી આપું છું કે મ્હારી પ્રાર્થના દેવો સાંભળશે અને ધર્માત્મા દેવો ત્હારી મદદે આવશે. તું હિમત રાખ અને દાથે કરી માગી લીધેલા દરદને ત્હારા **મગજમાંથી** દૂર કર, કે જેથી **શરીરમાંથી** પણ તે આપોઆપ દૂર થશે."

આમ, જે માનસિક મદદ બહારના માણસ તરફથી મળે તે કરતાં પણ વધારે પ્રબળ મદદ તો દરદી પોતે પોતાને કરી શકે. જો તે ધર્મ સંબંધી વાંચન વાંચે, 'કર્મ'નો અચળ કાયદો સમજવા કોશીશ કરે, આત્માના આનંદમય સ્વરૂપનો ખ્યાલ લાવી આનંદમાં ઉતરવા કોશીશ કરે, તો ચિંતાઓ અને લાલસાઓ ભૂલી જવાય અને તે ભૂલાયું કે ત્હેના ઓળા રૂપ દરદ પણ તુરત જ દૂર થયું સમજવું.

આ ઉપરાંત બીજા **'સ્વાભાવિક'** ઉપચારો તરફ ઘણું લક્ષ આપવાનું છે, કે જે ઉપચારો તનદુરસ્ત માણસે પણ અવશ્ય જાણવા જેવા છે.

તા. ૨૦ જુન-૧૯૧૦.

હીસ્ટીરીઆનાં ચિન્હો, એ દરદનાં કારણો અને ઇલાજો બતાવ્યા પછી હવે આપણે એ ભયંકર મરજ થતો **અટકાવવા** માટે શું શું બાબતો લક્ષમાં રાખવા જેવી છે એ વિચારીશું; કારણ કે તે અટકાવતનો રસ્તો વળી દરદના **'સ્વાભાવિક ઈલાજ'** તરીકે પણ કામ આપે તેવો છે. "Prevention is better than cure" એ. દરકારીથી દરદ ઉત્પન્ન કરીને દવા કરવી તે કરતાં દરદ થવા જ ન પામે એવી સાવધાની રાખવી એ વધારે શાણપણભર્યું છે; અને સાવધાનીના રસ્તા એજ દરદ મટાડવાના પણ કુદરતી રસ્તા તરીકે ઉપયોગી થઇ પડે છે.

હીસ્ટીરીઆનું દરદ ઘણે ભાગે સ્ત્રીજાતિને–ખાસ કરીને વધારે

લાગણીવાળી સ્ત્રીને થાય છે. તેની સ્ત્રીઓએ નીચેની સલાહો ઉપર પુરતું લક્ષ આપવું અને એ પૈકી જેટલી અમલમાં મુકી શકાય તેટલી મુકવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરવો.

(૧) મગજને જેમ બને તેમ વિષય સમ્બન્ધી વિચારોથી મુક્ત રાખવું. વિકારી ભાવના એ હીસ્ટીરીઆની જનેતા અને સખી છે, તે કદી ભૂલવું નહિ. તિવ્ર વિષયવાંછનાથી એ દરદો ઉત્પન્ન થયાના દાખલા ઘણાના સાંભળવામાં છે. માટે મગજને ઘરકામમાં, ભરતચિત્રના કામમાં, બાળકોને રમાડવા—ન્હવડાવવા-ભણાવવા વગેરે સંબંધી આનંદી કામમાં, કે સ્ત્રીજાતિને ખપણસતા એવા કોઇ વ્યવસાયમાં રોકી રાખવું. સાસુ, નણંદ, દેરાણી—જેઠાણીથી જે સ્ત્રી અલગ રહેતી હોય ત્હેણે જેમ બને તેમ ત્હેમની મુલાકાતોના વધુ પ્રસંગ લેવા, કે જેથી એક તો અન્યોઅન્ય પ્રેમ વધતો જશે અને વળી પોતાનું મન વડીલોની સોબતમાં રહેવાથી નવરા—નુકશાનકારક તર્કવિતર્કો અને હલકી ઇચ્છાઓથી ફરજ્યાત રીતે મુક્ત થશે. જે સ્ત્રીઓ ઉક્ત વડીલ જનોની સાથેજ રહેતી હોય ત્હેમણે તેઓની સોબતે ધર્મસ્થાનકોની વારંવાર મુલાકાત લેવી કે જેથી તેટલો વખત ખુલી હવા, પગને કસરત અને મગજને ભિન્ન પ્રકારનો વ્યવસાય મળવાથી સર્વ રીતે માનસિક તનદુરસ્તીને ફાયદો પહોંચશે. પૈસાદાર લોકો અથવા થોડી આવકથી સંતોષ માની રહેનારા જે પુરૂષો દિવસનો ઘણોખરો ભાગ સ્ત્રીની સાથે વાર્તાવિનોદમાં ગુજારવાની આદતવાળા હોય ત્હેમણે ખાત્રી રાખવી કે તેઓ આ રસ્તે માત્ર પોતાનું જ અધઃપતન કરે છે એમ નથી પરન્તુ જેના મોહમાં પોતે નખથી શિખા સુધી બંધાઇ ગયા છે તે પત્નીનું પણ શારીરિક અને માનસિક સત્યાનાશ વાળવાનું મહા પાપ પોતે કરે છે. ...કરવામાં કે વખાણ કરવામાં કે...

કશાક તેહેનાતમાં રહેવામાં સમાયલો નથી; પરન્તુ પ્રેમપાત્રની સર્વ રીતે ઉન્નતિ થાય એમ વર્તવામાં જ ખરો પ્રેમ રહેલો છે. બાહ્ય પ્રેમ અને ખુશામત તથા ' સ્ત્રી ઘેલાપણું' તો ઉલટું સ્ત્રીને સ્વચ્છંદી અને રોગી બનાવે છે. સ્ત્રીઓએ પણ આ પરિણામ યાદ રાખીને પતિને ભૂલભરેલે રસ્તે જતો અટકાવવો જોઇએ.

(૨) શરીરને નવરૂં ન પડવા દેતાં કંઇ નહિ ને કંઇ પણ કસરત મળે એવાં કામો કરવાં. સ્ત્રી જાતિને માથે હિંદુઘરસંસારમાં જે જે કામો ફરજ્યાત તરીકે નાખવામાં આવ્યાં છે તે કામો તેણીને પુરતી કસરત આપે તેવાં છે. પરન્તુ આજકાલ સ્ત્રીજાતિ પોતાનું ક્ષેત્ર ઓળંગી જવામાં જ સુખ માને છે. રસોઇ કરવાનું, ઘરને જાતે સાફસુફ રાખવાનું, બાળકને પોતેજ ઉછેરવાનું, પાણી ભરવાનું, દરરોજને માટે તાજો આટો તૈયાર કરવાનું વગેરે કામો કરવાથી આજની સ્ત્રીઓ ' પોઝીશન'માં આવતી સમજે છે ! કેટલીક તો પોતાનાં બાળકોને ધવરાવવામાં પણ પોઝીશન બગડી જતું માને છે ! આવા સંજોગોમાં ' હીસ્ટીરીઆ ' સખીની સોબત સુગમ થઇ પડે એમાં શું આશ્ચર્ય ! ગ્લૅડસ્ટન જેવો બ્રીટીશ પ્રધાન વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ લાકડાં ચીરવામાં ' પોઝીશન ' ગયું નહોતો સમજતો અને અમારા નિર્ધન દેશના હજારપતિની, રે ભીખારીઓની બૈરીઓ પાણી ભરતાં કે કપડાં ધોતાં શરમાય એ કેટલી બધી શોચનીય ? કામ છે એ જ માન છે, એ જ ' પોઝીશન ' છે કામ વગરનું માણસ જાનવરથી પણ ખરાબ છે. પુંજો વાળવામાં પણ શરમ રાખનાર માણસ કોઇ દિવસ મ્હોટું કામ નહિ કરી શકે. એક મ્હોટી ધર્મસંસ્થાના પ્રેસીડન્ટ આગળ એ સંસ્થામાં વગર પગારે નોકરી બજાવવા માટે એક એમ. એ. થયેલો યુરોપીઅન આવ્યો; પ્રેસીડેન્ટે પહેલે દિવસે ત્હેને ફાઇલમાં

કાગળ મ્હોકલવાનું કામ આપ્યું. પેલા એમ્. એ. થયેલા સાહેબે કહ્યું: " હું મ્હોટા પગારની પ્રોફેસરની ખુરશી છોડી અહીં આવ્યો તે શું આવાં હલકાં કામ કરવાને ! માટે મ્હારા લાયક કામ મ્હને આપવા કૃપા કરો. " પ્રમુખ સાહેબે રોકડું પરખાવ્યુંઃ " માફ કરો, આપને લાયક કોઇ કામ અમારી પાસે નથી. જેઓ કોઇ પણ ' કામ ' ને —મહેનતને હલકી માને છે તેઓ માટે કોઇ કામ છે જ નહિ. " શું ગરીબો માટે દળણું દળવાનું અને શ્રીમંતો માટે ગાડીઘોડામાં મ્હાલવાનું લખી આપ્યું છે ? શું એકને ખાવા જોઇએ છે અને બીજો હવા ખાઇને જીવી શકે છે ? જ્યારે બન્નેને એકજ રીતે પેટ ભરવું પડે છે ત્યારે તે પેટના આરોગ્ય માટે બન્નેએ એકજ રીતે કામ–મહેનત પણ કરવીજ જોઇએ. મ્હોટામાં મ્હોટા માણસે પણ કામથી શરમાવું ન જોઇએ.

આજકાલ પાણીના નળ થતાં સ્ત્રીઓની તનદુરસ્તીને મ્હોટું નુકશાન પહોંચ્યું છે. આ દુનિયામાં એવું કોઇ સુખ નથી કે જેના અંગે થોડુંઘણું પણ દુઃખ છુપાયું ન હોય. સગવડ વધવા સાથે નબળાઇ વધતી જાય છે. સ્ત્રીઓ જે વખતમાં માથે પાણીનાં બેડાં લઇ કુવા કીનારે જતી, ત્હાં જઇ સાહેલીઓ સાથે વાતચીતથી મનને વિશ્રાન્તિ આપતી, પાણીના પીતળના કે ત્રાંબાના વાસણને જોરથી ઘસી ચકચકીત બનાવી ત્હેમાં રહેનારના સૂર્યનાં કીરણો ઝીલતી અને પોતાના હાથના સ્નાયુને એ સ્વાભાવિક આનંદી કસરતથી મજબુત કરતી, પછી તે વાસણ કુવામાં ઉતારી પાણી ખેંચવા વડે હાથ, છાતી અને પગને કસરત આપતી, પછી તે વાસણ માથે મુકી મર્યાદા સહિત ગજગતિ ચાલવાનો અભ્યાસ કરતીઃ એ સર્વે આનંદી વિચારો પ્રેરનારા અને તનદુરસ્તીને પોષણ આપનારા દિવસો હવે ચાલ્યા ગયા

છે. કુવાના રેચક ગુણવાળા પાણીને બદલે હવે આપણે નળનાં બાંધી કરનારાં પાણી પી નિર્બળ બનીએ છીએ નળની શોધ થતાં આજે તે પાણીનો ઉપયોગ પરચુરણ કામોમાં થતો હોય અને સ્ત્રીઓ કુવાનું પાણી ભરી લાવી કુટુંબને પાતી હોય તો કેવું સારૂં ?

રસોઇ કરવાનું કામ તો સ્ત્રીનું જ છે. નોકર પાસે રસોઇ કરાવનાર સ્ત્રી ખરેખર પતિ અને પુત્રોને દગો દેનારી સ્ત્રી છે. જે પ્રેમના વિચારોથી એક સ્ત્રી પોતાના પતિ માટે રસોઇ પકાવશે તેવા પ્રેમના વિચારો પેલા પૈસા સાટે ભાડુંભાનું કામ કરનારા રસોઇઆના મગજમાં કદી સંભવશે કે ? રસોઇ પકવનારના 'વિચારો' ઉપર તે રસોઇ જમનારના 'વિચારો'નો કેટલોક આધાર રહેલો છે એ વાતની કોઇથી ના કહેવાશે નહિ. જૈન ગ્રંથોમાંની પુણીઆ શ્રાવકની વાત સૌને યાદ હશે. કુવિચાર થવાના કારણ તરીકે હેણે એમ કલ્પના કરી હતી કે જમવામાં આવેલી રસોઇ બીજા કોઇના હાથની બનાવેલી હશે. આપણે કેટલીકવાર જોઇએ છીએ કે, અમુક માણસ પોતાની પ્રેમાળ પત્નીના હાથની રસોઇ જમવાથી જેટલો તનદુરસ્ત અને મજબુત બને છે તેટલો બીજાના હાથની રસોઇ જમવાથી નથી બનતો. કારણ એ છે કે, તે સ્ત્રી રસોઇ બનાવતાં હેમાં કોઇ જીવજંતુ ન આવી જાય અને પતિની તબીઅતને ધક્કો ન લાગે એ બાબતની પુરતી કાળજી રાખે છે, વળી તે સ્ત્રી રસોઇ બરાબર પાકી છે કે નહિ તે તપાસવાની કાળજી રાખે છે, અને રસોઇ બનાવતાં તેમજ પીરસતાં એના મનમાં એવોજ સંકલ્પ થયા કરે છે કે તે રસોઇ જમવાથી તેણીનો પતિ તનદુરસ્ત અને સુખી થાઓ ! આ સંકલ્પ બળ બચીન જ. હેના પ્રેમપાત્રને કેટલેક અંશે ફાયદો કર્યા વગર નથી રહેતું.

આને ભલે લાખ કામ હોય, ભલે તે અબજપતિની પત્ની હોય

પણ પતિ અને પુત્રો માટે રસોઇ તૈયાર કરવાનું અને પીરસવાનું કામ તથા પોતાનાં બાળકોને ઉછેરવાનું કામ તેણીએ જ કરવું જોઇએ. બાળકો નોકરની સંભાળમાં મુકવાથી સેંકડે ૯૯ ટકા તો બીગડવાનાં જ. નોકર જેવી જ અક્કલ અને નીતિ ત્હેમનામાં આવવાની. કહેવત છે કે "પક્ષીની સોબતમાં પશુ રહે તો ઉડતાં નહિ તો થેકતાં પણ શીખે." જે સ્ત્રી બાળકને જન્મ આપતાં શરમાતી નથી તે તે જ બાળકને પયઃપાન કરાવવામાં કે ઉછેરવામાં શરમાય કે કંટાળે તે સ્ત્રી પૃથ્વીની સપાટી પર બોજારૂપ છે.

સુધરેલી ઢબ મુજબ કસરત કરનારી સ્ત્રીઓ ટેનીસ કે એવી કોઇ ખર્ચાળ રમતો રમવાનું પસંદ કરે તે કરતાં દળવા ખાંડવા અને પાણી ભરવાની કસરત ત્હેમને હજારગણો લાભ કરવા સાથે વખતનો સદુપયોગ કરાવનારી અને દ્રવ્યનો બચાવ કરાવનારી થઇ પડશે. કસરતની કસરત અને કામનું કામ, એમ એક વખતે બે અર્થ સરે એ શું ખોટું ?

શ્રીમંતોના ઘરની સ્ત્રીઓ માટે કેટલાંક કામો બહુ સારાં બતાવી શકાશે. ઘરની બાજુમાં બગીચો બનાવી ત્હેમાંના છોડને પાણી પાવાનું તથા સારસંભાળનું કામ કરવાથી શરીરને કસરત મળવા ઉપરાંત પોતાના મનમાં સુંદરતાની સારી છાપ બેસવા પામશે. કુદરતમાંથી ત્હેમને કાંઇ કોમળ ગુણો શીખવાના મળશે.

આ ઉપરાંત જાહેર હિતનાં કેટલાંક કામોમાં સ્ત્રીઓ પોતાનો વખત ગુજારી શકે તેમ છે, કે જે વડે પોતાના શરીર તેમ જ મનને કસરત મળવા સાથે જાહેર સેવા ઘણી સારી રીતે બજાવી શકાય.

તા. ૨૭ જુન ૧૯૧૦

પડસુંદીબાઈની અરજ.

મહેરબાન 'જૈનસમાચાર'ના અધિપતિ સાહેબની હજુરમાં—

હું નીચે સહી કરનાર પડસુંદીબાઈના વકીલ આપ સાહેબને અરજ ગુજારવા રજા લઉં છું કે—

મારૂં કુલ, મીસ પડસુંદીબાઈ એક નિરાધાર અને નિર્દોષ ખાનદાન ઘરની બાઈ છે, કે જેના ઉપર બેહદ જુલમ ગેરઆજબી રીતે ગુજારવામાં આવે છે. આપ સાહેબની કોર્ટમાં એક વખત આ મુકદમો આવી ગયો હતો અને આપે એવું જજમેંટ આપવા કૃપા કરી હતી કે એ નિર્દોષ બાઈને સતાવવી એ માણસાઈનું ભૂષણ નથી, અને એ ગુન્હો કરનારને 'પાપી' એવી છાપ કપાળમાં ચ્હોડવા મ્હારા કુલે આપને કરેલી અરજ આપે એવા શબ્દો સાથે રદ કરી હતી કે ભવિષ્યને માટે તહોમતદારો સારી વર્તણુક ચલાવશે એવી આશા સાથે હાલ તે શિક્ષા મુલતવી રાખવામાં આવે છે. પરંતુ મ્હારે સખેદ કહેવું પડે છે કે, આપની એ આશા તહોમતદારોએ ફલીભૂત કરી નથી, બલ્કે તેઓ હમેશ માફક અને તેથી પણ કદાચ વધારે પ્રમાણમાં મ્હારા કુલને સતાવે છે અને ત્હેને ટીપી-કચરી અગ્નિપર મુકે છે, જે પીડાથી મ્હારૂં કુલ ઘણુંજ આકુળવ્યાકુળ થઈ એ અસહ્ય દુઃખમાંથી પોતાને છોડવવા આજે ફરીથી આપને અરજ ગુજારે છે.

આપ નામદારને વિદિત થાય કે હમણાં તહોમતદારોના તહેવારના દિવસો નજીકમાં આવે છે, કે જે વખતે તેઓ દરેક પ્રાણીની દયા માટે મ્હોટાં મ્હોટાં ભાષણો કરશે, એમના સાધુઓ વ્યાખ્યાનમાં ઉત્ત-

દયાની ભુંગળ ફુંકશે અને એમના શેઠીઆઓ કસાઇને પૈસા રળાવી ઉત્તેજન આપવા જેવી જીવદયા કરશે; એવી રીતે જે વખતમાં બધા જીવોની દયા પાળવામાં આવનારી છે તે વખતમાં મ્હારા કુલ જેવી ગર્ભવતી સ્ત્રી કે જેના પેટમાં હજારો બાળકો ખીચોખીચ ભર્યાં છે ત્હેની દયા માટે જો તે તહોમતદારો કાંઈ લક્ષ ન આપે તો આપ મહેરબાને મ્હારી પ્રથમની અરજી ધ્યાનમાં લઇ 'પાપી' એવી ધગધગતા લોઢાની છાપ ત્હેમના કપાળમાં મારવાનો હુકમ કરવો.

આપ નામદારની અરજદારણ વિશેષમાં જણાવવા રજા લે છે કે, માત્ર ઠપકાથી આ તહોમતદારોને લાજ વળે તેમ નથી. કારણ કે એવા ઠપકા તો મ્હારાકુલની દયા ખાનારા ત્હેમના પરમ ઉપકારી ધર્મોપદેશકોએ ભર સભા વચ્ચે ઘણીવાર દીધા, પરંતુ તેથી કાંઇ દહાડો વળ્યો નથી અને આપ નામદારની અરજદારણના દુઃખમાં કાંઇ કમીપણું થયું નથી. માટે ઉપરોક્ત શિક્ષા ફરમાવવા આપે કૃપા કરવી જોઇએ.

આપ નામદાર આ ન્યાય આપવાથી બેવડો લાભ ઉપજાવી શકશો. એક તો આપની નિરપરાધી ફર્યાદણ બાઇ અને ત્હેના પેટમાંના હજારો ગર્ભો બચશે ત્હેની આશિષ આપને મળશે. અને વળી તહોમતદારોને પણ—એ શિક્ષાથી જો કે એક બે દિવસ કપાળમાં થતી બળતરાને લીધે ગુસ્સે થશે પણ—હમેશને માટે ત્હેમને ફાયદો જ થશે, તે એવી રીતે કે ત્હેમના શરીરમાં કાંકરા–જીવાત વગેરે જતું બંધ થવાથી તથા હલકી જાતના ઘઉં પેટમાં પડતા બંધ થવાથી તેઓને ભયંકર દરદોના સંભવમાંથી મુક્તિ મળશે અને ત્હેમની નાજુક થઇ ગયેલી–પોલકા અને ગાદી તકીયામાં મજાહ માનનારી મીસીસો હાથે દળવાની તકલીફ લેશે તેથી ત્હેમનાં શરીર વધારે મજબુત થશે, એટલે ત્હેમના પતિને

ડાક્ટરોનાં ઘર ભરવા નહિ પડે, અને ત્હેમની પ્રજા પણ મજબુત ઉત્પન્ન થશે, કે જે હમેશને માટે ફાયદાનું કારણ થઇ પડશે. વળી એ મહેનતને લીધે તે ભીસીસોના શરીર ખુબસુરત પણ થશે, કે જે જોઇ ત્હેમના રૂપમાં મોહનારા વરરાજાઓનાં કાળજાં ટાઢાં હેમ થઇ જશે.

આ પ્રમાણે અરજદારની વિનંતિ મુજબ શિક્ષા ફરમાવવાથી ફર્યાદણ બાઇને જેટલો લાભ છે તેટલો તહોમતદારોને અને ત્હેમની ભીસીસોને તેમ જ ત્હેમની ભવિષ્યની પ્રજાને તેમજ ત્હેમના ગુરૂઓને [કારણ કે હિંસાથી નિપજતો ખોરાક ખાવો પડે છે તે, પડસુંદી બંધ થવાથી નહિ ખાવો પડે] સઘળાને અકથ્ય લાભ થશે.

લી આપ નામદારનો નમ્ર સેવક,

દયારામ સત્યપ્રસાદ.

તે, પડસુંદીબાઇનો મફતીઆ મુખત્યાર.

તા. ક:—હું કહેવું વીસરી ગયો હતો કે, મ્હારા કુસને રાંધી પીને જે સોકો ખોરાક બનાવે છે તે ખોરાક (વગર આનાકાનીએ) વ્હોરનારા પંચ મહાવ્રતધારી–મહા દયાળુ કહેવાતા જૈન સાધુજીઓને પણ આપના જજમેંટમાં કાંઇક ઠપકો લખશો તો તે ગેરઇન્સાફ ગણાશે નહિ.

દ. સ.

તા' ૨૬ ઑગસ્ટ ૧૯૦૭

ફજૂલ ખર્ચ તે શું?

માત્ર સંસારવ્યવહારનાં ખર્ચ જ ફજૂલ ગણાય કે!

धार्मिक खर्चने नामे थतां फजूल खर्च ओछां करवानी चळवळ माटे आवी पहोंचेलो वखत.

(૧)

ફજૂલ ખર્ચ એટલે નકામાં ખર્ચ. જ્યાં મુદ્દલ ખર્ચ કરવાની જરૂર ન હોય અગર જ્યાં બે પૈસાથી ચાલે તેમ હોય ત્યાં બે આના ખર્ચી નાખવા તે ફજૂલ ખર્ચ. હવે ફજૂલ ખર્ચમાં પણ બે ભેદ છે. કેટલીક જાતનાં ફજૂલ ખર્ચ "નિર્દોષ" (INNOCENT) છે અને કેટલીક જાતનાં ફજૂલ ખર્ચ ઘરમાં પૈસા ઓછા કરવા ઉપરાંત બીજી રીતે પણ નુકશાન કરનારાં છે. પુત્રીના લગ્નમાં પુત્રીને પોતાની શક્તિથી પણ વધારે કિંમતનો 'કરીઆવર' કરવામાં તેમજ માંડપને ભવ્ય બનાવવામાં અને જાનૈયાને તરેહ તરેહનાં જમણ બે વખત આપવામાં કરાતું ખર્ચ 'ફજૂલ' કહેવાય પણ તે 'નિર્દોષ ફજૂલ ખર્ચ' કહેવાય; હેનાથી કાંઇ (માલીકની તીજોરી સિવાય બીજા) કોઇને નુકશાન થતું નથી. પરંતુ

કે, સાધુજીના આ ઉપદેશની મુદ્દલ અસર ન થવાનું કારણ એ હશે કે એક તરફથી સાધુજી ફજુલ ખર્ચ કમી કરવાનું કહે છે, ત્હારે બીજી તરફથી **ધર્મની શોભાના નામથી** ખર્ચ તો વધારવાનો ઉપદેશ સીધી કે આડકતરી રીતે કર્યા કરે છે. દાખલા તરીકે દીક્ષાના વરઘોડામાં હદથી જ્યારે ધામધુમ અને ખર્ચ કરવામાં આવે છે. સંસારથી ભાગનારો- 'જીવ લઇને હડી કહાડનારો ' માણસ શું સંસારવૈભવ તરફ પાછું વાળીને જોઇ પણ શકે ? કે એક દિવસ પછી ' ત્યાગી ' થનારને માગીતાગી આણેલાં કિમતી દાગીના અને સુંદર વસ્ત્રો પહેરાવી ઘોડે કે પાલખીએ બેસાડી ગામમાં વરઘોડો કહાડવામાં આવે છે; કેટલીક જગાએ આવા વરઘોડા ૨-૪-૫ દિવસ સુધી કહાડવાનો રિવાજ છે ! લગ્નનાં ' ફુલેકાં ' જેવી આ ધામધુમ એક ' ત્યાગી ' બનવા તૈયાર થયેલાના સંબંધમાં કરવાથી આપણે ત્હેને સંસારનો સ્વાદ (કે જે તે માણસ પ્રાયઃ ગરીબ હોઇ અગાઉ ચાખવા પામ્યો નહિ હોય) ચખાડીએ છીએ. આપણે ત્હેને વૈરાગ્ય ઉપજાવવાને બદલે-વૈરાગ્યના વિચારોમાં પુષ્ટી આપનાર થઇ પડવાને બદલે સંસારની મજાહ ચખાડીને ત્હેની લાલસા લગાડીએ છીએ. ખરેજ આ લાભ નહિ પણ હાની છે. એમ કહેવામાં આવશે કે આગળના વખતમાં મ્હોટા મ્હોટા રાજાઓ બડી ધામધુમથી દીક્ષા લેતા,તેઓના વૈરાગ્યને શું તેથી ધકો પહોંચતો ? અમે કહીશું, રાજાઓએ વૈભવ ઘણો જોયો હોવાથી તેઓને કાંઇ તે વખતનો વૈભવ મંદ પાડી શકે નહિ. વળી તેઓ માત્ર જૈનશાસનની લોકોમાં પ્રસિદ્ધિ અર્થે—અને પોતાના રાજ્યધર્મ તરીકે જૈનધર્મ સ્વીકરાયો છે તે દર્શાવવા ખાતર તેમ કરે છે; જ્યહારે આપણે તો એક ભાવસાર, પાટીદાર, કોળી કે બ્રાહ્મણનો છોકરો કે જેહેને ખાવાના પણ સાંસા હોય છે ત્હેને દીક્ષા આપતી વખત બીજા

કોઇના ખર્ચે ધામધુમ કરીએ છીએ અને ત્હેને સંસારના ભભકાનો સ્વાદ ચખાડીએ છીએ. અમારા સ્વધર્મીઓને સારૂં લગાડવા ખાતર 'માયાગાળુ' બોલવાનું મહાપાપ કરતાં અમારો આત્મા ડરતો હોવાથી અમે ખુલ્લું કહીશું કે ઘણી વખત સાધુઓ એમ કહે છે કે, "દીક્ષાના ઉમેદવારને સારૂંસારૂં જમણુ અપાવવાથી, સારાં સારાં વસ્ત્ર અપાવવાથી અને દીક્ષા વખતે પૂર સાહાબીમાં ત્હેને આળોટાવવાથી તે આ ધર્મપર ફિદાફિદા થઇ જાય—ત્હેના ભાવ 'ચહડતા" રહે માટે આ પંચમ કાળમાં એવું કરવાની પણ જરૂર છે." હવે અમે પ્રભુસાક્ષીએ કહીશું કે, એવી લાલચોથી થતા સો સાધુ કરતાં કોઇ પ્રાંત દિગંબરોની માફક મુદ્દલ સાધુ વગરનો રહી જાય તે વધારે સારૂં છે. દિગંબરોમાં મુદ્દલ સાધુ જ નથી; કારણ કે ત્હેમનામાં નગ્ન ભાવે વિચરવાનું ફરમાન છે. તેમ છતાં આજે સ્થાનકવાસી જૈનો જેટલીજ ત્હેમની સંખ્યા છે, એટલુજ નહિ પણ ત્હેમનામાં આપણા કરતાં મિથ્યાત્વસેવન ઘણું થોડું છે; એટલું જ નહિ પણ જ્ઞાનની ભક્તિ તેઓ કરે છે ત્હેના સોમા હિસ્સાની પણ આપણે લોકો કરતા નથી. આ પ્રત્યક્ષ દ્રષ્ટાંતપરથી શું આપણે ધડો લેવો જોઇતો નથી કે સારૂં સારૂં જમાડીને, વરઘોડાની સાહાબીનો સ્વાદ ચખાડીને અને વખતે પાછળના માણસોને હજાર બે હજારની રકમ આપીને જે 'સાધુઓ' બનાવવામાં આવે છે તે ત્હેમના પોતાના આત્માને કે આપણા સંઘને કોઇ રીતે હિતકારક નથી? 'યતના' વગરની ક્રિયા નિષ્ફળ છે અને યતના તે વૈરાગ્ય અને જરૂર જેટલા જ્ઞાન વગર સંભવતી જ નથી. તો પછી વૈરાગ્ય અને જરૂર જેટલા જ્ઞાન વગરની ક્રિયાઓ લસેન ભલે દેખાવ માટે હજારો વર્ષ સુધી કર્યાં કરે એથી કાંઇ આત્માની ઉત્ક્રાન્તિ ન થઇ શકે.

અમારા કથનનો ઉંધો અર્થ કરી લોકોને ઉશ્કેરવાનો ધંધો લઇ બેઠેલાઓની તકલીફ બચાવવા ખાતર અમે આટલો ખુલાસો કરી લઇશું કે, અમારી ઉપલી ટીકા સર્વે સાધુઓને લાગુ પડતી નથી. કેટલાક સાચા વૈરાગ્યવાળા મહાત્માઓ પણ છે અને હેમની તારીફ કરવાના અનેક પ્રસંગો અમે પોતે લીધેલા છે.

કહેવાની મતલબ એ છે કે, જેમ યતિઓના જમાનામાં ચાલતા શિષ્ય ખરીદવાના રીવાજને અમે ધિક્કારીએ છીએ તેમ સાધુવર્ગ પૈકી જેઓ શિષ્યોને લાલચો આપીને મુડે છે તે તરફ પણ અમે અમારો સખ્ત અણગમો જાહેર કરીએ છીએ. કારણ કે, એથી એક તો ધર્મની હેલણા થાય છે, અને બીજું શ્રાવકોને ફજૂલ ખર્ચ થાય છે. રૂપામહોરો ઉછાળવી, બૅન્ડ વાજાં વગડાવવાં, હજાર શ્રીફળની લ્હાણીઓ કરવી, હજાર પાંચસો બહાર ગામના લોકોને ૨-૪ દિવસ સુધી જમાડવાનું ખર્ચ કરવું: આ સર્વ વધુ પડતું ખર્ચ-ફજૂલ ખર્ચ છે. ઘણી વખત અમે પોતે કેટલાક શ્રાવકોને પોકાર કરતાં સાંભળ્યા છે કે "શું કરીએ ભાઇ, મહારાજને પોતાનો વિસ્તાર વધારવો છે અને એની કિમત અમારે ભરવી પડે છે! ધામધુમમાં કમીના રહે છે તો ગુરૂને ખોટું લાગે છે અને એમને સંતોષકારક કામ કરવામાં અમે ખરાબ-ખસ્ત થઇ જઇએ છીએ." કેટલાક વધારે સાધનોવાળા અને ભક્તિવાળાઓ આવી બુમ નહિ પણ પાડતા હોય, પણ તેથી તે ખર્ચનું સાર્થક થયું માની શકાશે નહિ. જૈન ધર્મ કાંઇ વરઘોડાના બાહ્ય દેખાવો અને ભભકાઓથી 'ઉજળો' દેખાવાનો નથી. અને જો ધામધુમથી જ ધર્મ 'ઉજળો' દેખાવા-નો સિદ્ધાંત કબુલ રાખવો હોય તો નાટકના ફાંકડા જરીઆન પોશાક-માં સજ્જ થયેલા સંખ્યાબંધ 'છાબેલા' અને 'છાબેલીઓ' (૧૫ વર્ષની ખુલ્લા માથે બેઠેલી નાટકના પોશાકવાળી છાબેલીઓ) કે છબી-

લીઓ ? !) સાથે લાંબું સરઘસ કહાડનાર મંદીરમાર્ગી ભાઇઓ અને ત્હેમનાથી પણ વધુ ઠાઠ કરનાર વૈષ્ણવ મહારાજાનો ધર્મ આપણા કરતાં વધારે 'ઉજળો' માનવો પડશે. એક તરફથી આપણે (બીજાં કારણો સાથે) આરંભસમારંભના કારણથી મૂર્તિપૂજાનો નિષેધ કરીએ છીએ અને બીજી તરફથી દીક્ષા અને વરસી તપના નામે એવાજ આરંભ-સમારંભવાળી ધામધુમ કરીએ છીએ. આપણી જાતેજ આપણે પ્રતિસ્પર્ધીઓને ટીકાનું કારણ આપીએ છીએ અને પછી જ્યારે આપણા આપેલા કારણ ઉપર તેઓ સવાર થાય છે ત્યારે ડાહ્યા ડમરા બનીને આપણે બોલીએ છીએ કે "એમને તો નિંદાની ટેવ પડી છે ! ભલા, તેથી અમારું શું જાય છે ! એમનો જીવ નરકનો અધિકારી બને છે." કેવો સંતોષ ! વ્યાજબી ટીકા કરવા માટે નરક મળતી હોત તો જૈન ઉપદેશકો ઘણીએ ટકોરો મિથ્યાત્વનાં કામોના સંબંધમાં મારે છે ત્હેમની શી દશા થશે તે વિચારવા જેવું છે. આપણે હમેશ મ્હારૂં-ત્હારૂં છોડી તટસ્થ તરીકે ન્યાય તોળવો જોઇએ છે. મોક્ષ નગરમાં એવી પક્ષાપક્ષી નથી કે મંદીરમાર્ગ અગર વૈષ્ણવની જે ક્રિયા માટે ત્હેને નરકમાં નાખવો, તે જ ક્રિયા એક સ્થાનકવાશી જૈન કરે તો ત્હેને મોક્ષમાં લઇ જવો !

દીક્ષાનાં ખર્ચ અમારી આંખે ખુંચે છે ત્હેનું કારણ એ છે કે, દીક્ષાઓ દરસાલ જૂદેજૂદે સ્થળે ૨૦-૨૫ હોયછે-હોયછે ન હોય છે જ. અને તે પાછળ હજારો રૂપીઆનો ધુમાડો થાય છે. અમારા સ્વધર્મીઓના ઘરના ખુણામાં જે પૈસો દાટેલો પડ્યો હોય તે ફજુલ વપરાઇ જાય તે કરતાં મુદ્દલ ન વાપરવાની કૃપણતા તે શિખે એ અમે વધુ પસંદ કરીએ છીએ. "સંઘરેલો પૈસો આજ નહિ તો બીજે કોઇ વખતે પણ ખર્ચાશે." ત્હેને વ્યાજબી સલાહ આપ-

નાર કોઇ મળી આવશે ત્હારે ખર્ચવાના ઠેકાણાની પાત્રતા ત્હેના મગજમાં ઠસવાથી તે આપોઆપ છુટા હાથે તે ખર્ચશે. દીક્ષા પાછળ રૂ. ૨૦૦૦ ખર્ચવાને બદલે એક 'ભિક્ષુક' બનનારને ભિક્ષુક જેવીજ —એટલે વગર પૈસાની ક્રિયા વડે દીક્ષા આપી તે પ્રસંગે આવી પહોંચેલા ૫–૨૫ બહાર ગામના માણુસોને એક દિવસ જમાડવા પુરતું ખર્ચ કરી કુલ રકમ જ્ઞાનભક્તિ કરવામાં વાપરવામાં આવે તો કેવું સારૂં ? પોતાના ધારેલા ગુરૂને શિષ્ય જોઇતો હોય તેટલા ખાતર રૂ. ૨૦૦૦ ખર્ચનાર એવા ૧૦૦ માણસો પૈકી ભાગ્યેજ ૧ માણસ એવો હશે કે જેણે કદી પુસ્તકાલયમાં રૂ. ૧૦૦ ખર્ચ્યા હોય કે નિરાશ્રીતોને પોષવામાં ૨૦૦ ખર્ચ્યા હોય કે, ચપળ નિરાધાર સ્વધર્મી બાળકને ભણાવવામાં ૫૦ ખર્ચ્યાં હોય.

જ્હેને દીક્ષા લેવી છે–જ્હેને ભિખ્ખુ બનવું છે ત્હેને કોઈજાતની ધામધુમનો શોખ ન લગાડો, ત્હેને વૈરાગ્યપુષ્ટિના જ પ્રસંગો આપો; આથી ત્હેનો આત્મા બલવાન થશે અને વળી ફજુલ ખર્ચ ધર્મને નામે થતું અટકશે. કોઇ સાધુ એવો નીકળશે કે જે પોતાના શિષ્યને દીક્ષા આપતી વખતે વરઘોડા કે પડી રહેવાનાં છૂટાં પાનાં પાછળ થતા ખર્ચને વધુ લાભકારક ખાતામાં લઇ જવા ભક્તોને સમજુત આપે ?

સાધુના ચાતુર્માસમાં તો વળી બેહદ ફજુલ ખર્ચ થાય છે. અમુક સાધુ તો મ્હોટા કહેવાય, માટે એમનું ચાતુર્માસ માગવા પહેલાં તે ગામનો સંઘ એકઠો મળીને ખર્ચ માટે પહેલાં વિચાર કરે અને ફાળો કરીને પછીજ મહારાજને આમંત્રણ અપાય ! મહારાજ સાહેબ થોડા દહાડા તો ભાવ ખાય અને " અવસરે વાત; જેવી ફરસના " એવા જવાબ આપી 'તાણી ઝાલ' તો કહે ' જોર આવે છે ' એવો ઘાટ કરે. છેવટે તે જ જગાએ ચાતુર્માસ કરે અને લાંબી લાંબી કંકોત્રી-

એ છપાવરાવે કે છપાવવાની આડકતરી સૂચના કરે. (એમાં આરંભ-સમારંભ ન લાગે !) અને પછી પ્રભાવનાઓના ખર્ચ લખવું થાય; એક દિવસે પાંચપાંચ સાત સાત પ્રભાવનાઓ ! વળી ગામોગામ પત્ર લખીને દર્શન માટે શ્રાવકોને તેડાવે ત્હેમને જમાડવામાં સેંકડો રૂપીઆનું આંધણ મુકાય તે તો જૂદું. આવાં ફજૂલ ખર્ચ શ્રાવકોને એક યા બીજી રીતે ખુલ્લા ઉપદેશથી યા તો કોઇની દ્વારા કે ઇસારાથી કરવાની ફરજ પાડે એટલે પછી શ્રાવકો કે જેઓ ' પક્કા વાણીઆ, છે તે પણ મનથી સમજી જાય કે, મહારાજ સાહેબ સંસાર વ્યવહારનાં ફજૂલ ખર્ચ તો કમી કરવા કહે છે અને **ધર્મને નામે** (ખર્ચ નહિ પણ) ફજૂલ ખર્ચ તો કરાવે છે ! પછી એમનો ઉપદેશ કેમ અસર કરે ? ખરું છે કે મુનિ ' અકિંચન ' છે; એમને કોડી પણ ખપતી નથી; પણ એક માણસના નિમિત્તે ૧૦૦૦ રૂપીઆ ખર્ચવા અને એક માણસને પોતાને ૧૦૦૦ રૂપીઆ આપવા એ બન્ને, આપનાર સખસને માટે તો એક સરખું છે.

અમારું આ લખાણ કોઇ અમુક સાધુને ઉદ્દેશીને લખાતું નથી એ અમે અમારા આત્માની સાક્ષીએ કહીએ છીએ. સેંકડે ૯૦ ટકા બાબતોમાં આમ જ બને છે માટે સામાન્યતઃ સૂચન અર્થે લખીએ છીએ. અમે ધર્મને નામે થતાં બીજી ઘણી જાતનાં ફજૂલ ખર્ચોના સંબંધમાં અમારા વિચારો આ કોલમોમાં પ્રકટ કરવાના છીએ; પણ તે સર્વ માત્ર હિતેચ્છુ બુદ્ધિએ જ, નહિ કે નિંદક તરીકે. નિંદા અને હિતશિક્ષા વચ્ચેનો તફાવત જ્યહારે અમારા મુનિવરો અને અગ્રેસર શ્રાવકો સમજતાં થશે ત્હારેજ અમારા સંઘનો ઉદય થશે.

૨૬—૪—૦૫

---

(૨)

ફજૂલ ખર્ચ કેટલી જાતનાં છે એ સમ્બન્ધમાં ગતાંકમાં પુષ્કળ કહેવાઇ ગયું છે. ધર્મ નિમિત્તે થતાં ફજૂલ ખર્ચ પણ સંસારવ્યવહારમાં થતાં ફજૂલ ખર્ચ જેટલાંજ નહિ ઇચ્છવા યોગ્ય છે એમ પણ કહેવાઇ ગયું છે; અને દીક્ષા પ્રસંગે થતી કેટલીક નકામી ધામધુમના સંબંધમાં પણ ઇસારો કરાઇ ચુકયો છે. આજે બીજી કેટલીક જાતનાં ધર્મ નિમિત્તનાં ખર્ચમાં સુધારો કરવાની આવશ્યકતા સૂચવવા ઇરાદો રાખીએ છીએ.

દીક્ષા વખતે ઘણીએક જગાએ એવો રીવાજ છે કે દીક્ષા લેનારનાં સગાં-સંબંધી તથા બીજા કેટલાક પુરૂષો ચાર આનાથી માંડીને સો સો રૂપીઆ સુધીનાં 'પાનાં-પુસ્તક' વહોરાવે છે. હવે આ રીવાજનો મૂળ આશય તો જ્ઞાનનાં સાધન પુરાં પાડવાનો હશે. અને કયો મૂર્ખ, જ્ઞાનના સાધનની વિરૂદ્ધ બોલવા ઇચ્છશે ? પરન્તુ હાલ જે રૂઢીથી 'પાનાં—પુસ્તક' વહોરાવવામાં આવે છે તે રૂઢી જ્ઞાનનાં સાધન ખરે જ પુરાં પાડે છે કે કેમ તે જોવાનું છે. ત્યાર પછી એ જોવાનું છે કે, એ સાધન જરૂરજોગનાં છે કે વધારે પડતાં છે ? ત્રીજું એ જોવાનું છે કે હાલની રૂઢી લગ્ન વખતે સગાંવ્હાલાં તરફથી અપાતા 'ચાંડલા'નું અનુકરણ તો નથી ? ! અને એમ હોય તો ત્યાગનું ચિન્હ દીક્ષા અને સંસારનું ચિન્હ લગ્ન એ બેને વરઘોડો, વારણાં, ચાંડલો વગેરે વડે એક સરખાં બનાવી મૂકવાનો દોષ તો લાગતો નથી ?

દીક્ષા વખતે બે ચાર લહીઆઓ પાનાં પોથી લઇને બેસે છે. એ નામનો માણસ ત્હેમની પાસેથી આચારાંગ સૂત્રનાં દસ પાનાં ખરી [illegible] પોતાના સગપણનો ખ્યાલ

ઢાળ-ઢોળ વિચારીને) વહોરાવે છે. ઘ નામનો માણુસ દશવૈકાલિક સૂત્રનાં ૨૦ પાનાં વહોરાવે છે. ક વળી જ્ઞાતાજીનાં ૫ પાનાં વહોરાવે છે. આમ જૂદાં જૂદાં પુસ્તકોના અધુરાં પાનાં તે ઉમેદવારને શું કામ લાગે ? વળી ધારો કે એક આખું સૂત્ર વહોરાવવામાં આવે છે; અમારા ધારવા પ્રમાણે આખું સૂત્ર વહોરાવનારે પણ પ્રથમ તપાસ કરવી જોઇએ કે તે ઉમેદવારના ગુરૂજી પાસે તે સૂત્ર છે કે નહિ ? જો હોય તો બેવડી પ્રતની કશી જરૂર નથી. એકેક ગુરૂના જેટલા શિષ્ય હોય તે દરેક પાસે આચારાંગ કે દશવૈકાલિકની એકેક બબ્બે પ્રતો પ્રાયઃ રખાય છે; આનું સાર્થક શું ? એક રીતે જોતાં આ તો માત્ર 'ઉપાધિ' રૂપ થઇ પડે છે-'પરિગ્રહ' અને 'મ્હારૂં ત્હારૂં' છોડવાને બદલે ઉલટું તે વધી પડે છે. ખરૂં કહીએ તો એક જ સંઘાડાના સઘળા મુનિવરો માટે એક સેન્ટ્રલ પુસ્તકાલય કે ભંડારો એક જ ગામમાં (પ્રાયઃ ગાદીના સ્થળે) જોઇએ, કે. જ્યહાંથી તે સમુદાયના દરેક મુનિ ત્હેનો લાભ લઇ શકે; અને દરેક દીક્ષા પ્રસંગે જ્ઞાનના ખરડામાં થતી રકમમાંથી બીજાં નવીન પુસ્તકો ખરીદીને તે ભંડારમાં ઉમેરવાનો રીવાજ રાખવો જોઇએ. અથવા જુના નહિ મળી શકે તેવા ગ્રંથોનું સંશોધન કરાવવું જોઇએ.

હાલના આપણા મ્હોટામાં મ્હોટા પુસ્તકભંડાર તપાસીશું તો ત્હેમાં એકના એક સૂત્રની ૫-૧૫ પ્રતો સિવાય બીજું કશું ભાળીશું નહિ.વાંચવા લાયક ગ્રંથો, પેપરો વગેરે ખરીદવાની કે જુની પ્રતો મેળવવાની દરકાર કોઇ ભંડારવાળાએ અદ્યાપિ સુધી બતાવી નથી પરિણામ એ આવે છે કે, એ ભંડાર કશા કામમાં આવતા નથી અને જૈન ધર્મના તત્વ સંબંધી જાણપણું લોકોમાં પ્રસરી શકતું નથી. માટે સૌથી સારી રીત

તો એ છે કે, દરેક સંઘાડાની ગાદીના શહેરમાં 'સેન્ટ્રલ પુસ્તક ભંડાર' સ્થાપીને ત્હેમાં એકંદર સૂત્રોની એકેક યા બબ્બે પ્રતો તથા તત્વજ્ઞાનનાં વિવિધ છપાયલાં પુસ્તકો રાખવાં અને દીક્ષા વખતે થતી આવકમાંથી ધાર્મિક પત્રો તથા પુસ્તકો ખરીદીને અને જુના ગ્રંથો પ્રાપ્ત કરીને પુસ્તકભંડારને વધારે ઉપયોગી બનાવવો. ધારો કે કોઇ ભંડારનો ઉપયોગ થતો જ નથી તો પણ પેપરોની ફાઇલો સંગ્રહી રાખવી; ભવિષ્યમાં તે ઘણી જરૂરી થઇ પડે; ભવિષ્યના ઇતિહાસકર્તાઓને તે એક સારામાં સારી મદદ રૂપ થઇ પડે.

દીક્ષાવખતે જેઓ ધુમધામમાં–વરઘોડામાં–જમાડવામાં–સોનાનાં ફુલ ઉડાડવામાં પૈસા ખર્ચવા ઇચ્છતા હોય તેઓએ તે રકમ એમ ઉડાડી દેવાને બદલે દીક્ષા લેનાર માણસોને ભણાવવા માટે એક જાણુનો શિક્ષક રાખવામાં જોઇતા ખર્ચ માટેના ફંડમાં તે રકમ આપવી એ વધારે હિતકર પગલું છે.

એક વધુ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે, શ્રીમંતો કોઇ વખતેજ દીક્ષા લે છે અને લે છે તો પણ ઘર બાળવીને દીક્ષા લે છે અર્થાત્ લાખ–૫૦ હજારની મીલકત બધી બૈરી–છોકરાંને સોંપીને દીક્ષા લે છે. એવાઓએ તો દોલતનો બૈરીછોકરાંના ભરણપોષણ જેટલો જ ભાગ રાખીને બાકીની દોલત કોઇ જ્ઞાનખાતાને અર્પણ કરીને જ નીકળવું જોઇએ. જે આખી દુનીઆને છોડે છે ત્હેને વળી પૈસાનો મોહ કેવો ! પૈસો પોતે વાપરે અગર બૈરી વાપરે તે તો એક જ છે; બૈરી પાસે જોઇએ તે કરતાં વધારે મિલ્કત રાખીને નીકળવાનો અર્થ જ એ કે પોતાને હજી પુરતો વૈરાગ્ય નથી. પોતાને જો પુરતો વૈરાગ્ય હોય અને પૈસા પરથી મોહ ઉતર્યો હોય તો વધારાની દોલત ધર્મ ખાતે પોતાના હાથેજ વાપરીને [illegible] . આવા ફક્ત બે ચાર શ્રીમંતો

તો પણ જૈનધર્મ ખરો જ દીપે. એક લાખ રૂપીઆ ધર્માદામાં આપીને દીક્ષા લેનાર માણસ વડે ધર્મ એવો તો ઉજળો દેખાય કે જેનું વર્ણન કરવા અમે અશક્ત છીએ.

બાવા, સન્યાસી વગેરે અન્યધર્મના ત્યાગીઓ જ્યારે સંસાર છોડે છે ત્યારે આપણા જેવી ધામધુમ કરવામાં આવતી નથી. એટલું જ નહિ પણ તેઓ ધરતીના કયા ખુણામાં વસે છે તે કોઇ જાણવા પણ પામતું નથી. તેઓ પૈકી કેટલાકનો ત્યાગ આપણા સાધુઓ કરતાં પણ સુડી ચ્હડે તેવો હોય છે; જો એમ ન હોત તો "अन्य लिंगे सिद्धा ' એમ જૈનશાસ્ત્રકારો કહેત જ નહિ. એઓની આવી ધામધુમ વગરની જીંદગી જ ત્હેમનું શ્રેય કરી શકે છે. અને આપણે તો દીક્ષા લેવાની ઉમેદવારી કરવા માંડી ત્હારથી જમવાનાં નોતરાં ચાલ્યાં, પછી વરઘોડા ચાલ્યા, પછી એક રાજા જેમ હજુરીઆથી ઘેરાયલો જ રહે (અને ત્હેને પરિણામે ખુશામતનો શોખીન બની સત્યનો શત્રુ બને) તેમ મહારાજ પણ શ્રાવકોથી ઘેરાયલા જ રહે (અને પરિણામે પોતામાં સુધારાને અવકાશ છે એ ખ્યાલ જ ગુમાવી બેસે), છેવટે કાળ કરે ત્હારે પણ ' નિર્વાણ (!) મહોત્સવ ' ની ધામધુમ કરવામાં આવે (જો કે નિર્વાણ તો આ યુગમાં કોઇને મળે જ નહિ એમ જૈનશાસ્ત્રકારો જ કહે છે) ! આ પ્રમાણે મુનિ તરીકેની જીંદગી ધામધુમમાં જ શરૂ થઇને ધામધુમમાં જ પૂરી થાય છે. આથી ત્હેમને જે સાધના કરવાની હોય છે તે (પ્રાયઃ) એક બાજુએ રહે છે અને ચિત્ત જંજાળમાં રોકાઇ જાય છે. ખરેખરા ત્યાગીને છૂટા જન-પ્રસંગોની બીક અને ધામધુમથી છૂટાજ રહેવું પાલવે. આત્મશ્રેય કરવામાં આવી બીક અને ધામધુમ અવશ્ય હરકત કરે, કરે અને કરે જ. અને આપણે જૈનો આ જમાનામાં એક પણ ' યોગી' અર્થાત્ યોગશાસ્ત્રનો પાર-

રત પુરૂષ ઉત્પન્ન કરી શક્યા નથી હેતું કારણ જ એ છે કે આપણે મુનિઓને ધામધુમ, માનપાન અને ઉજળા કાર્યાકુબલામાં રોકી રાખીએ છીએ. આપણે હેમના "'અમ્મા પિયા' મટીને હેમના શત્રુ બન્યા છીએ. આ વખતે અમને આઠમું "અનર્થ–દંડ–વિરમણ વ્રત" યાદ આવે છે. ખપ કરતાં વધુ ધરવખરો રાખવાથી પણ એ વ્રતનો ભંગ થાય છે, એમ હેમાં કહ્યું છે. શા માટે? કારણ કે આત્મા એની સારસંભાળમાં રોકાઇને પોતાને સાધવાના હેતુને ભુલી જાય છે. તો પછી આપણે સાધવા જેવા ધર્મને બદલે ઉપરના દેખાવો, ખર્ચો; ધામધુમ, ખોટી ખુશામતો વગેરેમાં આપણા વખત, શક્તિ અને આત્માનો દુરૂપયોગ કરીએ તો 'અનર્થ—દંડ' નો દોષ કેમ ન લાગે? અને એ દોષમાં મુનિવર્ગ ભાગીદાર કેમ ન ગણાય? આપણને તારનાર મુનિવર્ગના ઉપકારનો બદલો જો આપણે ખરા દીલથી આપવો હોય તો તો આપણે હેમને તદ્દન પોતાના કલ્યાણમાં જ લાગેલા જોવા ઇચ્છવું જોઇએ; દીક્ષાની ધામધુમ, વાંદવા જનારાં ટોળેટોળાની ધામધુમ વગેરેથી હેમના આત્માને મુંઝાવવો ન જોઇએ. અસલના વખતમાં મુનિવરો ગામ બહાર ઉદ્યાનમાં ઉતરતા કે કોઇ શ્રાવકની પોષધશાળામાં ઉતરતા. ઉદ્યાનમાં વ્યાખ્યાન વખત બાદ કરતાં તેઓ પોતાનું આત્મકલ્યાણ કરવાને જ્ઞાન–ધ્યાનમાં જ (વગર આડખીલે) મગ્ન રહી શકતા: હમેણાં તો આપણે હેમના આત્મભાવમાં ખલેલ રૂપ છીએ. ઘડી સમાધિમાં બેઠા હોય ત્હાં ફલાણી શ્રાવિકા પાઠ લેવા આવી અને ફલાણો શ્રાવક વાંદવા આવ્યો; હેમની સાથે પણ વિવેક તો સાચવવોજ જોઇએ અને વિવેક સાચવવા પાછળ વખત કહાડવો જ પડે. કમનસીબે કુદરતે કોઇના હાથમાં ૨૪ કલાકને બદલે ૨૫ કલાકનો વખત કરવાની કે

૯૦ વર્ષના આયુષ્યને ૧૦૦ વર્ષનું બનાવનારી શક્તિ અદ્ભુ-
ત નથી; તેથી આત્મારામજી મ.ના ઉપકાર કરવામાં જમાનામાં જ
આ જમાનામાં વધારે ભયપ્રદ જો છે. અને આ રહેતી પણ
આપનાર આપણે ત્યાગ કરીશું. આપણા ભાઈ નહિ જો મુનિવર્ય દી
મ્હેરો ભાગ ૯૦ પાનાનો નીરો—નુકશાન ભગવાના નહીં ચઢિ-
ક્ષિપાથી અંત છે; નહિતો આયુષ્યને ઉંચા પણ ન રહેવા દેત ! તે
પછી ધાર્મિકપણે તો ક્યાંથી જ થાત હૈ ?

આ લખનારના વડીલબંધુને શેઠશ્રી એક પ્રસંગમાં એક અનન્ય
મુનિવરના દર્શનનો શુભ પ્રસંગ મળતાં ત્હેમણે ત્હેમને વ્યાખ્યાન સંભ-
ળાવવા અરજ કરી. બે દિવસ સુધી તો મહારાજ શ્રી મૌન જ રહ્યા.
જ્યારે બહુ આગ્રહ થયો ત્યારે તેઓ બોલ્યા: “ભાઈઓ ! હું પોતેજ
જાણવું જોઈએ ત્હેવું સાધુનું કામ બજાવ્યું નથી તો તમને શું
ઉપદેશ કરું ! મ્હારે મ્હારું પણ સંભાળવાનું છે તે કરવા દો અને
પછી અવસરે શો કરવાનાં મળે.” તેઓ ઘણું દિવસ અખંડ
સ્વાધ્યાયમાં અને સમાધિમાં જ મગ્ન જોવામાં આવ્યા હતા. ૯૦મે દિવસે
તેઓ ક્યારે અને કોઈ તરફમાં વિહાર કરી ગયા તે કોઈને ખબર
પણ પડી નહિ ! તે શાન્ત, પ્રતાપી અને જ્ઞાનમય મુનિના પુનર્દર્શન
માટે શોધખોળ કરેલી સઘળો પ્રયાસ વ્યર્થ ગયો. આ ખરી બનેલી
વાતને ૯-૧૦ વર્ષજ થયાં છે. એવાનું કલ્યાણ કેમ ન થાય ! એવાનો
એક કલાકનો ઉપદેશ બીજા સાધુઓના ૧૦૦ વર્ષના ઉપદેશ કરતાં વધારે
અસરકારક કેમ ન થઇ પડે ! પણ આજે તો એક સૂત્ર ભણ્યા એટલે
વ્યાખ્યાનના રાગડા તાણવા માંડે ! પછી ત્હેમાં ખરું ખોટું કોણ
જોતા બેઠું છે ! “એક અનાધર્મી સાધુપરની શ્રદ્ધાને લીધે ત્હેના કહે-
વાથી ૨૦ ભક્તો કુવામાં પડીને મૂઆ” એવી એવી વાતો કહીને એવી

શ્રદ્ધા પોતામાં રાખવાનો ઉપદેશ કરીને, 'કુંડામાં રતન' જેવા ઇચ્છતા કાલા વાણીઆઓ પાસે ડોકાં ધુણાવરાવે; એથી સાંભળનાર કે સંભળાવનારનું શ્રેય થવાનું વચન કોઇપણ શાસ્ત્ર આપી શકે નથી. એવાની આસપાસ ભાવિક શ્રાવકોનાં ટોળેટોળાં ફરે છે અને હેમને વધુ જ્ઞાનની ગરજ વગરના બનાવે છે; વિહાર કરતી વખતે બબ્બે માઈલ સુધી વળાવવા જાય છે અને કહે છે કે એથી અમારો ધર્મ દીપે છે! ભાઇરે, હમે હમારા ધર્મની આટલી બધી દરકાર શું કામ કરો છો? તે દરકાર તો શાસનનાયક દેવને હમારા કરતાં ઘણી છે અને હેમની શક્તિ પણ ઘણી છે. હમે હમારા આત્માને જ દીપાવો તો બહુ છે. હમે હમારા ઉપકારી મુનિરાજોના આત્માને શું કરવા આવી બીનજરૂરી ગરબડોમાં રોકી અર્થ વગરની—નિરર્થક પંચાયતમાં ઉતારો છો? હમે ધર્મ દીપાવવા ખાતર નહિ પણ હમારી પોતાની શોભા માટે આવી સઘળી ધામધુમ કરો છો, અગર બહુતો અજ્ઞાનતાથી કરો છો. આત્મિક ધર્મ નિમિત્તે કોઇ જાતની આવી ભંગજાળની જરૂર જ નથી.

હવે અમે '**વરશી** તપ'ના નામે થતા ખર્ચના સમ્બન્ધમાં રહેલું તત્વ સમજાવીશું. તે તપ કેવી રીતે શરૂ થયો, કયા તીર્થંકરના વખતમાં કેવા રૂપે થતો, હાલ કયે કયે સ્થળે કેવા રૂપમાં થાય છે, તપને નામે કેવી વધુ પડતી ધમાલ થાય છે, હેમાં કયો દોષ છે, તે સર્વ જણાવીશું અને હવે હેને બદલે શું કરવું ફાયદાકારક છે તે પણ બતાવીશું. ત્યાર પછી અનેક પ્રકારનાં બીજાં ફજુલ ખર્ચો એક પછી એક લઇશું.

તા. ૩–૫–૦૯.

(૩)

ફક્ત ખર્ચ અને અયોગ્ય ધામધુમનો એક વધુ પ્રકાર આપણે તપાસીશું. કાઠિયાવાડમાં તેમજ બીજે ઘણે સ્થળે 'વરશી તપ'નું નામ સુવિખ્યાત છે. બાર મહિના સુધી એકાંતર ઉપવાસ કરવામાં આવે છે ત્હેને 'વરશી તપ' કહે છે. કાઠિયાવાડમાં એ તપ અક્ષય તૃતીઆથી જ શરૂ થાય છે અને બીજે સ્થળે વર્ષના હરકોઈ ભાગથી તે તપ શરૂ કરી શકાય છે. એ તપનું મહત્ત્વ જેટલું કાઠિયાવાડમાં અને ત્હેમાં પણ શહેરોમાં છે તેટલું અન્ય સ્થળે નથી. ત્હાં ખર્ચ અને ધામધુમ પુષ્કળ થાય છે. હવે આપણે આ વરશી તપનું મૂળ તપાસીએ. વરશી તપ એ આખા વર્ષ સુધી (એક મહિનાથી બાર માસ સુધી) અખંડ તપસ્યા—૩૬૦ દિવસની તપશ્ચર્યાનું બીજું નામ છે. એ તપ શ્રી ઋષભદેવ તીર્થંકરના વખતમાં થતો એમ સાંભળવામાં છે. શ્રી મહાવીર દેવના જમાનામાં છ માસી તપ હતો; તેઓએ પોતે છમાસી તપ કર્યો હતો. એટલે 'વરશી તપ' હવે ત્હેના ખરા અર્થમાં કોઇ કરી શકતું જ નથી; એવાં સંઘયણ જ હવે રહ્યાં નથી તો પણ એકાંતર તપસ્યા બાર માસ સુધી કરે છે તેઓ પ્રત્યે નાપસંદગી બતાવવાનો અમારો આશય નથી. તપસ્યા—સર્વ તપસ્યા લાભકારક જ છે, બાર માસમાં આખા દિવસોને બદલે એક જ દિવસ ઉપવાસ કરાય તે પણ લાભકારક છે; પરંતુ તેવા તપ કરી પછી ધામધુમ કરવાની શી જરૂર છે! આગલા જમાનામાં મહાવીર જેવા તપસ્વીઓ મ્હોટી તપસ્યા કરતા ત્હેનો ઓચ્છવ દેવતાઓ કરતા, ત્હેનું અનુકરણ આજે સામાન્ય માણસોની તપસ્યા વખતે થાય છે એમ કહેવામાં આવે તો તે હાસ્યજનક લાગે. ખરૂં કહીએ તો કામડને ઉંટના હીરા ફેંકવા જેવું કરીએ

છીએ. આત્માનો ચીકણો વળગાટ દૂર કરવા માટે હેને તપસ્યા રૂપી આંચ આપવાની છે; પણ ન્હાના બાળકની માફક-માંડવો રાખું, ગારવાથી, પ્યાલા રકાબી અને રમકડાંની લ્હાણીઓ કરવાથી, વરઘોડો કહાડવાથી અને એવી એવી બાલીશ રીતે તે તપને જાહેરાત આપવાની લાલસાથી તો ઉલટું તે તપને નુકશાન થઇ બેસે છે. તપ આદિ જે કોઇ ધાર્મિક અનુષ્ઠાન કરવાનાં છે તે આત્મસાક્ષીએ–આત્મભાવે કરવાનાં છે. એમાં દેખાડો મુદ્દલ જોઇએ જ નહિ. ખર્ચ કરવાના ઉમંગને અમે વખોડી કહાડવા માગતા નથી; બલ્કે એવો ઉમંગ તો આપણામાં ઓછો છે તે ઉશ્કેરવા અમે હમેશ પ્રયાસ કરીએ છીએ; પણ જે જગાએ ખર્ચની જરૂર નથી તે જગાએ વધારે પડતો ખર્ચ કરવો અને જે જગાએ ખર્ચની અત્યંત આવશ્યકતા છે તે જગાએ તદ્દન મખ્ખીચુસ થવું એવી રૂઢી સામે જ અમારો પોકાર છે. વરઘી તપની ધામધુમ ફરજ્યાત ગણાતી હોવાથી કેટલાંક ગરીબ શ્રાવક–શ્રાવિકાઓ ઇચ્છા છતાં તપનો લાભ લઇ શકતા નથી; કારણ કે તપ કરીને પૈસો વાપરે નહિ તો લોકોમાં ત્હેમની હાંસી થાય છે ! વરઘી તપની ધામધુમની રૂઢીનો આ ખુલ્લો જ ફાયદો ! હવે આવા ફજુલ ખર્ચની સામે મુનિરાજો કેમ પોકાર કરતા નથી ? જો વરઘોડાની ધામધુમ પાછળ ખર્ચ કરનારાઓને લાંબા નાક વાળા તિર્યંચ થવાની ધમકી આપવામાં આવતી હોય તો ધર્મનિમિત્ત બતાવીને તે પાછળ ફજુલ ખર્ચ કરવાની સલાહ આપનારની શી બ્હેલે થવી જોઇએ એ વિચારવું ત્રાસદાયક છે. એક એક હજાર–અને–આઠ વાર ક્ષમા ચાહીને અમે મુનિ વર્ગને અરજ કરીશું કે, વરશી તપનાં પારણાં માટે ખાસ જ જો આપ કોઇ જગાએ જતા હો તો તેવી પ્રથા હવે જતી કરશોજી. આપની આગેવાનીને લીધે તે ખર્ચ બમણું થવાનું અને ગામોગામના શ્રાવકો ભેગા થઇ

અને આરંભ-સમારંભ કરવાના. પોતાના આત્માના કલ્યાણ અર્થે સંસારમાંથી નીકળેલા મુનિઓએ બીજાના માટે એવા કેળવણીકાર્ય કરવાની શી ગરજ છે?

૧૦-૫-૧૯

---

(૪)

કબૂલ અર્થ અને અપોષ્ણ ધામધૂમના કેટલાક દાખલા આપવા આવશ્યક. પાઠક મહાશયે દાનૂમાં પણ એમ માની લેવાનું નથી કે, આ લખનાર આપણી હાલની સર્વ રૂઢિઓ અને પ્રથાઓને હિતકારક માનનારો એક હશે. એવો એમ કહ્યુ મટે પણ માની લેવાનું નથી કે, આ લખનાર તે રૂઢિઓ પૈકી કેટલીકમાં રહેલી ગુપ્ત ખૂબીઓ જોવા અશક્ત હશે. એવું કંઈ જ નથી. ઘણાં વર્ષો થયાં જેઓ અમુક રૂઢીના દાસ થઈ ગયા હોય તેમને આ સ્વતંત્ર વિચારો માટે કદાચ ઉપર કહ્યા મુજબ અભિપ્રાય બાંધવાની ઇચ્છા થાય, એ બનવા જોગ છે. પરન્તુ તેઓ જો આત્માની ઉન્નતિ ઇચ્છતા હોય તો તેઓને આ ભવમાં નહિ તો બીજા કોઈ ભવમાં પણ આવી 'નિરુપયોગી ઉપાધિઓ' છોડવા સિવાય છુટકો નથી જ. 'અનર્થદંડ વિરમણ વ્રત' નો ભંગ કરનારી આવી આવી બીનજરૂરી કે ઓછી જરૂરી કૃત્યોમાં ગુંચાઈ રહેવાથી આત્મા બીજાં જરૂરી કામો કરવાનો વખત અને શક્તિ તથા ઇચ્છા ગુમાવી બેસે છે.

દાખલા તરીકે, અપાસરાનો વિચાર લઈએ. કેટલા? અમદાવાદમાં કેટલા? શા માટે એટલા [illegible] જોઈએ? પુરુષોને ધર્મક્રિયા કરવા માટે એક જગ્યે સ્ત્રીઓને પણ ધર્મક્રિયા [illegible] ક અલગ [illegible]

એમ બે મકાન તો આવશ્યકિય છે; પરન્તુ તેથી વધારે મકાનની શી જરૂર તે કોઇ પણ સાધુ સમજાવવા કૃપા કરશે ? શું શ્રાવકના ઘરમાં પૈસા ફુટી રહ્યા છે કે જેથી આવાં ફાલતુ ખર્ચ કરી દ્રવ્યહાની અને કલેશ બન્ને વ્હોરી લે છે ? વઢવાણ અને અમદાવાદનાં નામ માત્ર પસંદ કરવાનું કારણ એટલુંજ કે એક ઝાલાવાડનું અને એક ગુજરાતનું એમ બે જુદા જુદા પ્રાંતોનાં દૃષ્ટાંત બતાવવા ઇરાદો છે. બીજાં પણ ઘણાં ગામોમાં તેનું તે જ છે. અત્રે તો હરકોઇ એક બે નામ લઇ માત્ર સમઝુતી આપવા સાથે કામ છે. હવે જો છોકોટી સંપ્રદાયના સાધુ આઠકોટી વાળાના ભેગા ઉતરવામાં જ દોષ માનતા હોય તો પછી બેમાંના એક તો ખોટા હશેજ ને ? તો તો પછી આપણે એક કમીટી મુકરર કરીને કોણ ખોટું ત્હેને નિશ્ચય કરાવી ખોટા સમુદાય સાથેનો કુલ સંબંધ તોડી નાખવો જોઇએ; કારણ કે આપણે તો દરીયાપુરી હો, છોકોટી હો, પંજાબી હો, મારવાડી હો, ગમે તે હો—સર્વમાંથી ઉત્તમને 'ઢુંઢનારા' તરીકે ઓળખાઇ ચુક્યા છીએ. છતાં આ માટે પક્ષપાત જોઇએ ? અને જો સાધુઓ કે જેઓને આપણી પેઠે બેટા-બેટી પરણાવવાનાં નથી અને ઉંચી નીચી નાત જાત નથી તેઓ જ એક બીજાની સાથે બે દિવસનો ઉતારો કરવામાં આભડછેટ માનતા હોય તો પછી સર્વ જીવોને એક સરખા ગણી સર્વમાં પ્રેમ અને ભ્રાતૃભાવ વધારવાની શ્રી જીનરાજની આજ્ઞાનું શું થશે ? શું તે તો 'પોથીમાંનાં રીંગણાં' જ કે ? છોકોટી અને આઠકોટી એ બેમાંનો એક પક્ષ ખોટો હોય તો બીજો પણ ખરો ઠરી શકે. તેમ નથી. દાખલા તરીકે છોકોટીમાં પણ અમુક સાધુ માટે અમુક જ સ્થાનક અને અમુક માટે અમુક સ્થાનક એવી પ્રથા શું હાલ ચાલતી નથી ? નાતજાતના જુલમી બેરાને તોડી મનુષ્ય જાતને એકજ પ્રેમના તાંતણાથી

આ લખનારની દૃઢ માન્યતા છે કે, તે સ્થળને અપાશરો કહેવાયજ નહિ કે જ્યહાં હરકોઈ બળ્યાજળ્યા આત્માને આશ્રય ન મળે; તે અપાશરો જ નહિ કે કે જ્યહાં દાખલ થતાં જ ખોટા વિચારો અને તર્કવિતર્કોના પુદ્ગળો ને બહાર કહાડનાર શુદ્ધ વાતાવરણ ન હોય. એમ ન હોય તો પછી અપાશરા અને ઘરમાં શું તફાવત છે? અપાશરો સાધુ માટે કરાવાતો નથી એમ તો આપણે મૂર્તિપૂજકોને જવાબ આપતા કહીએ છીએ, તો પછી જ્યહારે તે આપણ સંસારી માટેજ છે તો સંસારી માટે આપણાં ઘર શું ખોટાં છે? પણ નહિ; સંસારીના રહેઠાણમાં ક્રોધ, મોહ, લોભ વગેરે અહોનિશ રાજ્ય કરતા હોઇ ખરાબ પરમાણુઓ ચોતરફ હોય છે અને તે ત્હેમાં રહેનારને ચેપ લગાડ્યા વગર ન જ રહે. પરંતુ અપાશરો કે જ્યહાં જૂદી જૂદી શક્તિવાળા અનેક મહાત્માઓ આવતા ને જતા હોય છે, જ્યહાં ધર્મની દરકારવાળા અને સંસ્કારી જીવો પવિત્ર પાઠના ઉચ્ચારો વડે હવામાં અમુક ધ્રુજરીઓ ઉત્પન્ન કરતા જ હોય છે (કે જે ધ્રુજરીઓ વાતારણને નિર્મળ બનાવે છે અને એ રીતે ત્હાં બેસનારના વિચારોને—મતિને પણ નિર્મળ બનાવે છે) એવા અપાશરામાં જનાર પામરમાં પામર જીવને પણ બહારની મદદ મળે છે. એના આત્માને બીજાના આત્માની મહેનતોના ફળનો લાભ મળે છે. એ શાંત બને છે, અને શાંત ચિત્તમાં પછી ઉત્તમ વિચારો દાખલ થાય છે, કે જે વિચારો અને ભાવનાઓ વડે તે 'ધ્યાન'માં ઉંડો ઉતરવાને લાયક થાય છે. અપાશરાનું આ કામ છે; અપાશરાનો આ આશય છે; અપાશરાનું આ સાર્થક છે. બાકી અમારો—તુમારો ગણાતો અપાશરો કોઇ રીતે અમારા—તુમારા આત્માને આશ્રય આપતો નથી. જેટલા બહારના દેખાવોમાં રમ્યા કરે છે—રમકડાં રમાડ્યા કરે છે ત્હેમનો મોક્ષ ઘણો-ઘણો દૂર છે. અંદરનું તત્વ કે દરેક વસ્તુ [illegible]નો આશય શોધો.

એક ગામમાં પુરુષો માટે બે અપાસરા કરાવ્યા તેથી શું લાભ ? એક તો બેવડું ખર્ચ અને બેવડા આરંભ-સમારંભ; વળી તેથી કજીઆ ભાગલા થવાના. કજીઆ નહિ હોય તો ભવિષ્યમાં ક્યારે પણ કોઈ શ્રાવક કે સાધુને કંઈ બાબતનો વાંધો પડશે કે દ્વેષ પેદા થશે જશે અને બે અપાસરાના બે સમુદાય થઈ જશે. એકના બે કરવા માટે જ તે વધારાનો અપાસરો કામ લાગશે એ કેવું આશ્ચર્ય ! જે અપાસરાએ બેનું એક કરવું જોઈએ, જડ ભાવ ભૂલાવી માત્ર ચૈતન્ય ભાવ નામના એકજ ભાવમાં તલ્લીન કરવાનું કામ કરવું જોઈએ તે જ અપાસરો પોતાના આશ્રીતને જડભાવમાં ઉતારી નાંખનારો અને એકના બે કરનારો થઈ પડે તે કેવી ત્રાસદાયક પીડા !

કદાચ કોઈ કહેશે કે અમે તો અમુક બાબતોમાં થોડો મતભેદ જોયો તે ભવિષ્યમાં મ્હોટું રૂપ ન પકડે એટલા માટે બે અપાસરા કરાવી બન્નેને જુદા રાખ્યા. ઠીક; કદાચ તેમ હશે; પરંતુ મતભેદ, જુદા રહેવાથી, વધશે કે ઘટશે ? જે મતભેદનાં બીજ ઉગવાનાં છે, જે મતભેદ બન્નેના હૃદયમાં ઉંડા દટાયલા છે તે, વખત જતાં વૃક્ષના રૂપમાં કેમ નહિ બહાર નીકળી આવે ? ભવિષ્યમાં મ્હોટું રૂપ ન થવા દેવું હોય તો બન્નેને ભેગાજ રહેવા દો; ભેગા રહેવાથી અથડાવાથી-ટીચાવાથી એકબીજાનો સમાસ કરી લેવાની તેમને ફરજ પડશે. તેઓ અનુભવ શીખશે અને ઉલટે ધક્કે ખાઈને ખરે રસ્તે આવી જશે. દુઃખ ખમાતું નથી એમ કહીને જેઓ દુઃખથી દૂર નાસે છે તેઓ કદી સુખી થવાના નથી, દુઃખને સહન કરવાની વિદ્યા શિખ્યા વિના આપણો કોઈ દિવસ છુટકારો નથી. કર્મનો સિદ્ધાંત બરાબર સમજો. 'કર્મ' આપણો ગુરૂ છે—'કર્મ' આપણો શિક્ષક છે, 'પૂર્વ કર્મ'નાં માઠાં પરિણામ ભોગવવાંજ પડે,—એ તો પ્રભુ પણ ક્ષમા ન

ન કરે એવું કોઈ કારણ ? શું શાન્તિનાથને દયા નહિ હોય ? ના, ના, એમ નથી. પૂર્વ કર્મનાં ફળ ભોગવતી વખતે મળતો **અનુભવ** આપણે ગ્રહણ કરવાનો છે અને **એ અનુભવ વડે જ** આપણે જ્ઞાની થવાનું છે. ભગવાનનો અનુભવ આપણને અનુભવી બનાવી શકે નહિ; આપણે જાતે જ ઉદ્યમ કરીને–દુઃખોની વચ્ચે રહીને ત્હેમાંથી અનુભવ ગ્રહણ કરવાનો છે. માટે જેઓને બનતી રાશી ન હોય તેવા સાધુઓને ત્હમે જુદા થવાની સગવડ ન કરી આપો; પણ ત્હેમને ભેગા જ કુટાવા દો, તેઓ પોતાનો રસ્તો આજે નહિ તો કાલે કરી લેશે. કાં તો બન્ને અગાઉ કરતાં હજાર ઘણા પ્રેમથી જોડાશે અને કાં તો સંસારમાં પાછા આવશે; પછી સાધુ તરીકે 'કલેષના ગુરૂ' આગ્રી વાર નહિ બન્યા રહે. અમારૂં એકનું એક આરામ સ્થળ ત્હેને ત્હમે ભ્રષ્ટ ન કરો, ત્હેને ત્હમે દુઃખનું સ્થળ ન બનાવો.

કોઈ કહેશેઃ "મ્હોટા શહેરમાં એક જ અપાસરો હોવાથી ઘણાને તે દૂર પડે; માટે બે જોઈએ." દૂર પડે ? અપાસરો દૂર પડે ? હરગીજ નહિ. અપાસરો—આશ્રય સ્થળ કદી દૂર પડે જ નહિ. મક્કા દૂર ન પડે, કાશી દૂર ન પડે, દ્વારિકા દૂર ન પડે, શત્રુંજય દૂર ન પડે અને **પોતાના** ગામ વચ્ચેનો **અપાસરો** દૂર પડે ? હરગીજ નહિ; અને જ્હેમને અપાસરો દૂર પડતો હોય ત્હેમને માટે અપાસરો છે જ નહિ. જ્હેમનાં મન અપાસરાની ગરજ વાળાં છે ત્હેમને માટે જ એ અપાસરો છે. મુંબઈનું ચીંચપોકલી સ્થાનક ઘણું દૂર–ત્રણ માઈલ દૂર હોવા છતાં **જ્હેમને ગરજ છે તે તો** દરરોજ ત્હાં જાય છે. મુંબઈના સ્થાનક જેટલું દૂર કોઈ પણ ગામનું સ્થાનક છે જ નહિ. અમદાવાદમાં વૈષ્ણવો રહવારે અંધારામાં ઉઠીને 'આચારજજી'-નાં દર્શન કરવા જાય છે. કેવી ઠંડી અને ઉત્સાહપ્રેરક હવા ! કેવો

કાંન સમય ! કેવી અંધ કસરત ! વૈરાગી અપાસરે જતાં મિથ્યા વખત રસ્તામાં મળે ઘી તો ઇચ્છવા યોગ્ય છે; કારણ કે તેથી મને ઉમંગમાં આવે છે, શરીરનો પ્રમાદ દૂર થાય છે, અને અપાસરો નજીકમાં હોવાથી પ્રાયઃ જે અત્યંત Familiarity ઘરવટપણું થાય છે તે થવા પામતું નથી અને તેથી Familiarity breeds contempt (ઘરવટપણું તિરસ્કારને જન્મ આપે છે) એ સિદ્ધાંતનો ડર રહેતો નથી. ધર્મ પમાડવા માટે કે ધર્મ વધારે પ્રમાણમાં આપવી શકાય તેવું કરવા માટે અપાસરા નજીકમાં કરવાનો કે અપાસરા વધારે કરવાનો કે લ્હાણી પ્રભાવના કરવાનો વગેરે જે કોઇ ઉપાય ઇલાજ હાલ લેવામાં આવે છે તે આ વિચારવંત થતા જતા અને કારણ-કાર્યનો સંબંધ શોધવાની દરકારવાળા બનતા જતા જમાનામાં કોઇ કારગત લાગે તેમ નથી. હવે તો તે સર્વ સાધનોને બાજુએ હવે સમજાવવાનું સાધન જોઇએ છે. હવે તો અપાસરામાં રહેનારનો ઉપદેશ કેટલો વ્યાખ્યાનનો છે તે જોવાશે; એમના ઉપદેશમાં કસીસ શું છે તે જોવાશે. વિચારશક્તિ પાસે કબુલ કરાવી શકે એવો ઉપદેશ આપનાર મુનિ હજાર ગાઉ દૂર હશે તો પણ ત્યાં સેંકડો માણસ જશે; બાકી તો અપાસરો ઘરના આંગણે હોવા છતાં કોઇ ત્યાં જવાનું નહિ. આજકાલ ધર્મનું નામ પોકારનારની સંખ્યા વધારવા ઉપર જે લક્ષ અપાય છે તે કરતાં ધર્મનું કામ કરનારની સંખ્યા વધારવા પર ઘણું જ થોડું લક્ષ અપાય છે, અને તેમ ચાલ્યાં કરશે ત્યાં સુધી અપાસરા અને સંઘાડા, ગચ્છો અને સમુદાયો, પક્ષો અને તડો વધ્યાંજ કરશે અને ભગવાને ભવિષ્ય ભાખ્યું છે તેમ " ધર્મ ચાલણીની પેઠે ચળાશે. " ધર્મ ચાલણીને પેઠે ચળાશે તે કાંઇ આ લખનાર જેવા ખુલ્લા દિલથી ચેતવનારને લીધે નહિ પણ એનુ

સમજવાનું કારણ આપનારના પ્રતાપે જ. જે શાહુકારનો છોકરો વ્યભિચારી નીવડે છે તે શાહુકાર પોતાની સગાંવ્હાલાંને ચેતવણી આપે કે "હમારે ત્હેનો વિશ્વાસ કરવો નહિ" એથી કંઇ તે શાહુકાર કુળની આબરૂ લૂટનારો નહિ ગણાય; પણ જો તે મુંગો જ મરી રહે અને પેલા ભ્રષ્ટ છોકરા પાસે કુટુંબની નવયૌવનાઓની આબરૂ લૂટાવા દે તો જ તે કુળની આબરૂ લૂટનારો ગણાશે. વિચારવંત પુરૂષોએ આ દ્રષ્ટાંત બરાબર સમજવા જેવું છે–મગજમાં ઉતારવા જેવું છે–ફરી-ફરીને મનન કરવા જેવું છે. (તા. ૧૭–૫–૦૯

(૫)

ફજૂલ ખર્ચ અનેક જાતનાં છે. એટલી તો એ જાતોની વિવિધતા છે કે હેમનું પુરેપુરૂં વર્ણન આપતાં આખું એક વર્ષ વહી જાય તો પણ એ કથા પુરી થાય નહિ ! પરન્તુ આખા વર્ષ સુધી એકનો એક વિષય ચલાવવાથી કવચિત્ કેટલાકને કંટાળો આવે અને કવચિત્ કોઇને એમ લાગે કે આ આ ટોપી ત્હેમને બંધબેસ્ની છે માટે હેમને માટે જ કરાવલી હશે ! વારૂ, તો પણ આપણે એકાદ બે મુદ્દા તો લઇશું અને પછી ફજૂલ ખર્ચને છેલ્લી સલામ કરીશું,–અમે અમારા ફજૂલ ખર્ચના વિષયને છેલ્લી સલામ કરીશું અને અમારા દાના વાચક મહાશયો ફજૂલ ખર્ચનાં કામોને છેલ્લી સલામ કરશે.

કોઈ માણસના ખર્ચના આંકડા તપાસવાથી એની ગતિનું ભવિષ્ય ભાખી શકાય; અર્થાત્ એક માણસ કેવે રસ્તે કેટલું ખર્ચ કરે છે તે જોવાથી એના આત્માના વળણનો ખ્યાલ આવી શકે અને એવા વળણવાળો આત્મા મોક્ષ, સ્વર્ગ, મનુષ્યાવતાર, નરક કે ...

રહી કઈ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થવા જોઈએ એ વિચારી શકાય. આપણે અહીં કહેવાને જેટલું ઉત્તેજન અપાય છે તેટલું ઉત્તેજન વિલાયતમાં લેખકોને અપાય છે; એ ઉપરથી એ લોકોની આબાદી, નીતિ, જ્ઞાન અને સાહસિકપણું તથા આપણા લોકોની અવનતિ, અનીતિ, અજ્ઞાન અને કાયરતા એ ખાસ લક્ષણો (characteristic)નું કારણ સમજી શકાય છે. વિલાયતમાં એક પુસ્તક રચાયું એટલે હેના રચનાર પાસેથી હેના હક ખરીદી લેનાર બુકસેલરોની કંપનીઓના ટોળેટોળાં તૈયાર થાય છે. અને તે કંપનીઓમાંની જે તે પુસ્તક ખરીદવા પામે છે તે, જેવું તે પુસ્તક છપાવી પોતાની દુકાનના આગલા ભાગમાં હેની પેક ગોઠ-વીને બાજુમાં પુસ્તકની જાહેરાતનું બોર્ડ મારી દે છે તેવામ ખરીદ-નારનાં ટોળેટોળાં એકઠાં થાયછે "કંઈક નવું; કંઈક નવું" એમ નવાની શોધમાં જ માણસો હોવાથી નવું પુસ્તક એનોજ શોખીન-એ શોખીન ફેંકી દે છે અને પુસ્તક ખરીદે છે. પુસ્તક વાંચ્યા પછી જો તે નૉવેલ કે વાર્તા કે કાવ્ય હોય તો બે ચાર દિવસમાં વાંચીને ફેંકી દે છે.જેમ એક કોટ દશ રૂપીઆનો ખરીદીને બારેક મહિના હેનો લાભ લઈ પછી ફેંકી દે છે, તેમ ચોપડીનું પણ તેમજ કરાય છે. કારણ કે બધાને ત્હોં લાઈબ્રેરી હોતી નથી. દરસાલ હજારો પુસ્તકો નવાં નીકળ્યાં કરે છે. શિષ્ટ સ્થિતિના લેખકો પુસ્તક લખીને ઉંચા જાય છે અને સદ-વારમાં ઉડાં પોતાને શ્રીમંતાઈમાં ગાળે છે. ત્હોંના લોકોનું ખર્ચ જ્ઞાનનાં સાધનો પાછળ છે, ત્હારે આપણા લોકોનું ખર્ચ ખાવા-પીવાનાં સાધનો પાછળ છે. ગરીબમાં ગરીબના ઘેર પણ પરોણો આવ્યો તો હેને વૈરીના નાકનો કટો (એકનું એક ખાણું) ગોળ સુદ્ધાંને પણ કંસાર અને પુરી વાટીએ ઘી પીરસવું જોઈએ! એને આપણે ખાનદાનીનું લક્ષણ ગણી ' હિંદુ મેમાનગીરી ' માટે ફુલાઈને

ત્રાંગેાે થઇશું. ગરીબમાં ગરીબ માણુસ કે જે પોતાના એકના એક છોકરા માટે ક્ષયની દવા કરવામાં પાંચ રૂપીઆ ન ખરચી શકતો હોય ત્હેણે પણુ પાંચ રૂપીઆની ભીડથી મરી જતા તે યુવાન છોકરા પાછળ 'કારજ' કરવા માટે ૨૦૦—૩૦૦ કે ૫૦૦ રૂપિયા ખર્ચવાજ પડે ! ખાવા–પીવાનો આપણો શોખ સાંસારીક બાબતોમાં જ પૂર્ણાહુતિ પામતો હોત તો આપણે એટલો પણુ સંતોષ લઇ શકત, પણ એની એ બલા ધર્મને પણુ વળગી પડી છે. ધર્મના નામે પણુ કંદોઇઓનેજ ઉત્તેજન અપાય છે. અમે ભૂલતા ન હોઇએ તો, હાલ જે જે કાર્યોમાં કંદોઇના ઘરની સાંકળ ઠોકવી પડે છે તે સર્વ લક્ષમાં લઇએ તો કંદોઇઓની એકાદ વરસની હડતાળથી આપણો ધર્મ (હાલ જે રૂપમાં ચાલે છે તે) વિચ્છેદ જ જાય ! ગામમાં સાધુ પધારે ત્હારે પતાસાં વહેંચાય; પતાસાં ક્યાંથી લાવશો ? તો કે ' કદોઇને ત્યાંથી. ચોમાસું બેઠું; રોજ બબ્બે ચચ્ચાર પ્રભાવનાઓ શરૂ થઇ. પ્રભાવના શાની કરશો ? તો કે ' કંદોઇ મહાત્માની બનાવેલી મીઠી મીઠી ગોળમટોળ શિખામણોની. આજ તો મહારાજે ' દયા પળાવવા ' નો ઉપદેશ કર્યો છે અને જમનાદાસ શેઠને તે ઉપદેશ રગે રગે વ્યાપી ગયો છે, તેથી તેઓ નામદાર સખાવતે બહાદૂર બનીને પોતાના ઘરમાં મુકાયલી પાંચ હજારની કોઇની ધર્માદાની રકમમાંથી પચીસ રૂપિયા કહાડીને દયા પાળનારાઓને જમાડવા તૈયાર થયા છેઃ કહો શું જમાડશું ? તો કે ' ભાગ્યશાળી કંદોઇના ઘેરથી લાડુ, બરફી અને પેંડા મંગાવો. થોડા દહાડા થયા નથી એટલામાં ફલાણા ગામનો સંઘ પોતાના માનીતા મહારાજનાં દર્શન કરવા લાવલશ્કર સાથે આવે છે. એમનું " સ્વામીવાત્સલ્ય ' શી રીતે કરીશું ? તો કે ' બોલાવો જ્હેની સાથે મકાગાંઠ પડી છે એવા આપણા તારનાર કંદોઇરાજને

કરાવો ચીરેચીર ઘીનો મગજ ! વળી પાછાં પર્યુષણ—જ્ઞાનનો ટીચો કરનાર પર્વ આવ્યાં; એને શી રીતે ઉજવશો ? સાકરથી કે ચોસ-પુરીથી ! જમવા માટે ધાવણાં બાળકોને પણ ભૂખે મારી પેલો કરનારી આવિકાના મુંડને વળી શું જમાડશો ? બસ જમવું ને ખાવું—જમવું ને ખાવું એ જ વાત. હિંદુઓમાં જેમ બ્રાહ્મણ વગર ખાવું ચાલે નહિ તેમ જૈનોમાં ત્હેમના ગોર કરીઅરજી ! બ્રાહ્મણ ભલે તેવો પતીત હશે તથાપિ ત્હેના ગુણાચાર ખાતર પણ થોડુંક સંસ્કૃત અને સુખણી જ્ઞાનની વાતો શીખ્યો હશે; પણ કરીજી તો જડતા જેવી બુદ્ધિના હોરણ રૂપ ત્હેના શરીરનો ખોરાક પરઠીને લાડુમાં ભેળવીને ત્હમારા મ્હોંમાં તે લાડુ આપે છે અને ત્હમારી બુદ્ધિને તે પરઠેલા વડે ત્હેના જેવી જ બનાવે છે. માણસ એક જ Primitive-પ્રાથમિક સ્થિતિમાં હશે ત્હારે તેને મ્હોટામાં મ્હોટો આનંદ ખાવું-પીવું એ જ હતો. બાળક જન્મે છે ત્હારે વગર-શિખવ્યે કરાતી પહેલી ક્રિયા ધાવવાની કરે છે. અર્થાત્ ખાવું એ એક જ પ્રાથમિક સંસ્કાર છે. જહેમની મતિ ખાવાના પદાર્થોમાં જ ગોંધાઇ રહી છે ત્હેમને બીજું કાંઇ સૂઝે જ નહિ. ક્યહાં જ્ઞાનની પાછળ ગાંડા થઇ ફરનારા પશ્ચિમના લોકો અને ક્યહાં કરીજીની પાછળ ગાંડા થઇને ફરનારા જૈનો! કેટલો બધો તફાવત ! કેવું વિશાળ અંતર !

૧૦૦-૭૫ માણસો પોતાના જ્ઞાનાં દર્શન કરવા જાય ત્હેમાં ' સંઘ 'ને શું ગરજ પડી છે કે ત્હેને જમાડે ! જમાડવામાં ૧૦૦-૨૦૦ કે ૩૦૦ નું ખર્ચ વ્હેરવું પડે, એવા બે ચાર પ્રસંગ વર્ષમાં આવ્યા તો અપાસરો જ વેચવો પડે ! કારણ કે કોઇ ગામમાં જમાડવા માટેનો ખાસ ફંડ નથી જ એમ અમે ચોકસાઇથી કહી શકીએ. ત્હારે અપાસરાના પૈસા કે જ્ઞાન ખાતાના પૈસા શું મિજલસોમાં

નથી અને કરોડ માણુસ સ્વીકારે તેથી ઉત્તમ ગણાતો નથી. જૈનો કરતાં મુસલમાનોની સંખ્યા ઘણી મ્હોટી છે. જે છોકરો સાકરના ગાંગડા ખાતર પાઠ શીખતો હશે તે ભાગ્યે જ વિદ્વાન થશે. જેઓ પતાસાં માટે દર્શન કરવા આવશે અગર લાડવા માટે 'દયા પાળવા'નું મત આદરશે તેઓ માત્ર ગરબડ કરીને બીજા શુદ્ધ ક્રિયા કરનારાની શાન્તિમાં ખલેલ કરશે. આપવા ખાતર નહિ પણ લેવા ખાતર આવનારને 'જૈન' કહેવાની મૂર્ખાઇ આપણે હવે છોડી દેવી જોઇએ છે. પૈસા ઉપરથી મોહ ઉતારીને પરોપકાર કરવાને તૈયાર થયેલાઓને જ 'જૈન' કહેવા જોઇએ. બાકી પતાસાં કે લાડુ માટે આવનાર કરતાં અપાસરો તદ્દન ખાલી જ રહે તો તેથી કશું નુકશાન નથી. ખાલી અપાસરામાં કોઇ રડયોખડયો જિજ્ઞાસુ આવીને એકાંતમાં પોતાનું સજ્ઝાય-ધ્યાનનું કામ વધારે સારી રીતે કરી શકશે.

'દયા પળાવવા' ના નામથી હમણાં હમણાં ફેલાવો પામતી જતી ક્રિયા તો પ્રાયઃ માણુસને આળસુ અને હરામી બનાવવાની જ ગરજ સારે તેવી છે. ૧૦-૨૦ માણસો વનસ્પતિ કે ઠંડા પાણીને નહિ અડકે એટલે શું જગતના સર્વ જીવોને અભયદાન મળી ગયું! એથી ઉલટું એમના ઉદ્યમ વગરનાં શરીર હરામી થશે અને જ્ઞાન વગરના મગજમાં કલાકો સુધીની નવરાશને લીધે ખરાબ સંકલ્પો ઉભા થશે. જ્ઞાનવાળો માણસ નવરો પડે તો કાંઇ નહિ ને કાંઇ નવી શોધ કરે અગર આત્મપીછાનમાં ઉંડો ઉતરે; પણ જ્ઞાન વગરનો માણસ નવરો પડે એનું પરિણામ પ્રાયઃ બુરૂં જ આવે. 'માનસ શાસ્ત્ર' ના નિયમને સમજ્યા વગર યોજાતી આવી ક્રિયાઓ એટલી ફજુલ ખર્ચ કરાવનાર તરીકે નહિ ઇચ્છવા યોગ્ય છે તેથી પણ વધારે તો નીતિને-મનુષ્યના અંતરાત્માને નુકશાન કરનાર તરીકે, તીલાંજલી આપવા યોગ્ય છે. એ

કરતાં માણસને પ્રમાણિકપણું શીખવો અને પ્રમાણિકપણે ગુજરાન ચલાવવાની શક્તિ ન હોય તો તેવી શક્તિ આપવાની યોજનાઓ પાછળ બનતો ફાળો આપો, આર્થિક તત્વના સમુદ્રમાં ડુબકી મારતાં શિખવનાર સાધનો ઉભાં કરો અને હોય હેતું પોષણ કરો. ખરી 'દયા' તો આનું નામ કહેવાય. કલેવર જેવા શરીરને ટાપટીપથી મઢવા કરતાં શરીરને જ પુષ્ટ બનાવો તે કેવું સારૂં!

તા. ૨૪-૫-૦૯

(૬)

આજે વરઘોડાના ફજુલ ખર્ચ સમ્બન્ધી બે અક્ષર બોલી અમે કૉન્ફરન્સને લગતા ફજુલ ખર્ચ તરફ વળીશું. ખરૂં છે કે વરઘોડાનો ખર્ચ સ્થાનકવાસી જૈનોમાં ઘણો થોડા છે અને દેરાવાસી જૈનોમાં લગભગ હરહમેશ હોય છે. પરન્તુ તેઓ પણ જૈન જ હોવાથી જૈન વર્ગની હરેક પેટાશાખાના હિતના સુધારા સૂચવવા એ જૈન પત્રકારના કર્તવ્યની હદની અંદરની બાબત છે.

વરઘોડો એ માત્ર રાજેસાહેબીનું અનુકરણ—બાદશાહી ભભકાનું નાટક છે. વરઘોડો કહાડનાર માણસ ગમે તેવો ભીખારી હોય તો પણ હેણે તે નિર્ધનતાને બાદશાહી શાનથી ઢાંકવી પડે છે! બીજા શબ્દમાં કહીએ તો, વરઘોડો એ મગજની નબળાઇનું દશ્ય સ્વરૂપ છે. જેમ કોઇ કદરૂપો માણસ મુખપર સફેદો ચોપડીને સફેદ દેખાવા પ્રયાસ કરવાથી ઉલટો હાસ્યજનક(Butt of ridicule)થઇ પડે છે; તેમ પોતાના જ અવાજ સાંભળીને ચમકે એવો બહાદુર(!)વાણીઓ જુના જમાનાના ક્ષત્રીય જેવો (ભાડે આણેલો) પોશાક પહેરીને ઘોડે બેસે છે અને તરવાર લટકાવે છે ત્યહારે એનું બાયલું મ્હો ઉલટું વધારે હાસ્યજનક લાગે છે. સુઘડતા અને ચાલાકીના સંસ્કાર વિનાની જૈન

કન્યકા ઘોડા ઉપર ઉઘાડે માથે, જૂના જમાનાની નાયિકાના સ્વાંગમાં બીરાજે છે ત્ય્હારે તેણીના મ્હોનું રોતડપણું ખુલ્લંખુલ્લું ખોલી દે છે કે આ પોશાકને લાયક આ છોકરી નથી. અસલના વખતમાં કેટલીક પ્રવિણ સ્ત્રીઓ નાયિકા તરીકે ગાન–તાન કરવાનું અને યુવાનોને અનુભવ આપવાનું કામ કરતી; તેઓ નીતિમાં પુરી હતી, એકપતિવ્રત પાળતી; ત્હેમની બોલવાની, ચાલવાની, કપડાં પહેરવાની રીત ખાસ ખુબીઓથી ભરપુર હતી. એમના પહેરવેશની નકલ પ્રથમ નાટક કંપનીઓએ કરવા માંડી અને હવે તો ગૃહસ્થો પણ પોતાની પુત્રીઓને ઘોડે બેસારતી વખતે એનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા છે ! એક તો દેશકાળ વિચાર્યા વગરનું આ પગલું લોકોમાં હાંસીને પાત્ર ગણાય છે અને વળી એ પોશાકને લાયક તે કન્યકા ન હોવાથી વરઘોડાની શોભા મારી જાય છે. આવા દેખાવો અને ખોટા ફુલણશીવેડાને હવે આપણે તિલાંજલિ આપવી જોઇએ. વરઘોડાને ભભકો એ જેમ શ્રીમંતાઇની સાબીતી નથી તેમજ તે ધર્મીષ્ટપણાનું પણ ચિન્હ નથી. વરઘોડાના ભભકા રાજાઓને જ શોભે, અને બહુ તો દેવતાઓ તીર્થંકર જેવા સમર્થ આત્માઓ પ્રત્યેની પોતાની ભક્તિ પ્રદર્શીત કરવા માટે ભલે કરે પરંતુ આપણે વાણીઆઓએ તો ગમે તેવા શ્રીમંત હોવા છતાં પણ આપણી હદમાં રહીને જ દેખાવ કરવાના છે. આપણે અસલથી સાદાઇ માટે પ્રખ્યાત છીએ. અસલના લક્ષાધિપતિ વાણીઆ હજારો રૂપીયાનું દાન કરતો તો પણ અંગરખું નવું શીવાઇને આવે ત્યારે ત્હેને એક જગાએ જરા ફાડીને થીગડું દેવડાવતો !–માત્ર એટલાજ ખાતર કે તે પૈસાના મદથી ' બઉખા ' થઇ ગયોછે એમ દુનિઆ ન કહેવા પામે.

પૂર્વની એ સાદાઇ સાથે હાલની માયાવી રહેણી–કરણીનો મુકાબલો

કરતાં ખરેજ ખેદ થાય છે. પહેલાં જ્હારે સાહ્યબી હતી ત્હારે પૈસો પણ બહુ હતો અને હવે વરઘોડા વધી પડ્યા ત્હારે સોકાના ઘરમાં પણ ઘોડા જ ફરે તેવું થયું છે.

કોઇ દેવ આવી ધામધુમોથી ખુશી થતો નથી. કોઇ શાસ્ત્ર એની હિમાયત કરતું નથી. એ નાટકી-દેખાવ માત્ર પૈસા અને વખતનો દુરૂપયોગ કરાવે છે. ભિખારી થઇ ગયેલા હિંદમાં ધર્મના નામે થતા વરઘોડા, પુજાઓ, મહાનો અને અન્ય ધામધુમોના ખર્ચ તરફ દ્રષ્ટિ કરીશું તો જણાશે કે દેશને વધુ ભીખારી બનાવવાના આ રસ્તા છે. 'બાળકના ખેલ 'માત્ર 'બાળકો' ને જ આનંદ આપે છે. સમજુ પુરૂષો-કેળવાયેલ પુરૂષો અને સામાન્યથી વધુ અક્કલવાળા પુરૂષોએ આવા ઉડાઉપણાથી દૂર જ રહેવું જોઇએ છે.

કોન્ફરન્સ નામની જે સંસ્થા જૈન વર્ગના ઉદ્ધાર માટે સ્થાપવામાં આવી છે ત્હેમાં પણ ઘણું એક ખર્ચ 'ઉડ્ડાઉ'નું-ઉડાઉપણાનું છે. ગંજાવર અને નાટકના પડદા જેવા મંડપ તથા ભોજન કમીટીનું સખલુટ ખર્ચ ચાલુ રહેવા દેવા જેવું નથી. પ્રમુખના સામૈયાની ધામધુમ છેકજ વખોડી કાઢવા જેવી છે. પ્રમુખ ગમે તેટલો તો પણ એક સામાન્ય માણસ છે, એ કોઇ દેવ નથી, એ કોઇ મહાત્મા નથી. સ્વધર્મના માણસો કે જેમાંના કેટલાક તો પ્રમુખ કરતાં પણ વધારે લાયકી ધરાવતા હોવા સંભવ છે તેવાને પ્રમુખના ઘોડા બનાવવાં, પ્રમુખને એક રાજાથી પણ અધિક માન આપવું, ફુલોના હાર પહેરાવી કુમારિકા પાસે ઓડલો કરાવવો: આ સર્વ ધતીંગ માત્ર આપણી ગુલામી જેવી સ્થિતિનો ખ્યાલ આપે છે. આપણે ઘણાં વર્ષો સુધી ગુલામી જેવી સ્થિતિમાં રહેલા હોવાથી આપણા વિચારો ખુશામતીઆ, પોતાને છેકજ હલકા માની બીજાને મહાન દેવ જેવા માનવાના સ્વભાવવાળા

થઇ ગયા છે. પ્રમુખો શ્રીમંતોમાંથી જ થાયછે, એ આ ટીકાની સાબીતી છે. એમના સત્કાર માટે કરાતો અસાધારણ વિવેક તદ્દન ગેરવ્યાજબી છે. માત્ર ૨૦-૨૫ આગેવાનોએ સ્ટેશનપર જઇ ત્હેમનો સત્કાર કરવો જોઇએ. ડેલી-ગેટો પૈકી અમુકને ગાડીઓ પુરી પડાય છે એ પણ નકામું ખર્ચ છે. સર્વને માટે ખાવાનો બંદોબસ્ત કરાય છે તે પણ નકામું ખર્ચ છે. શું યાત્રાએ જનારાઓ માટે યાત્રાના સ્થળમાં કોઇ પરોપકારી પુરુષ રસોઇ તૈયાર કરીને બેઠો હોય છે કે ? જેમ યાત્રામાં ધર્મ માનનારા જ એ તકલીફ અને ખર્ચ વ્હોરી શકે છે અને વ્હોરે છે તે આનંદથી વ્હોરે છે, તેમ 'કૉન્ફરન્સની યાત્રાએ જવામાં ધર્મની ઉન્નતિ રૂપી લાભ થાય છે' એવી શ્રદ્ધા જ્હેમનામાં હશે તેઓજ ત્હાં જશે અને ઘરના રોટલા ખાશે; બાકી તો ઓછા ભાડાની ટીકીટો અને પારકા મિષ્ટાન્નની સગવડ હોવાથી તથા વધુમાં વળી એકાદ ખાનદાન ઘરના મફતીઆ નોકર (વૉલંટીઅર)ની સેવા મળવાથી (યાત્રાએ નહિ પણ) સ્હેલગાએ નીકળનારા ઘણાએ બહાર પડે. પરંતુ એવા સાફ્ખો ચાદિરણીથી કાંઇ અજવાળું થાય નહિ.

કૉન્ફરન્સને જેમ ઓછી ખરચાળ કરવામાં આવશે તેમ તે વધારે મજબુત થશે; અને ફી વધારે રાખવામાં આવશે તેથી ત્હેના તરફ માત્ર ખરા સજ્જનોનું આકર્ષણ થશે;તેથી ઉજાણી કરનારાઓને બદલે કામ કરનારાઓ જ ત્હાં ભરાશે અને તેથી કાંઇક વિચારો ગોઠવી શકાશે, યોજના કરી શકાશે અને સંગીન કામ બજાવી શકાશે.

ફજુલ ખર્ચના સમ્બન્ધમાં ઘણું કહેવાયું છે; કેટલુંક તો ઘણા-કને કડવું ઝેર જેવું લાગ્યું હશે. પરંતુ એમાં આ લખનાર નિરૂપાય છે. તાવના દરદીને સાકર પાતાં તે મરી જાય છે અને કરીઆતું પાતાં ગાળો ખાવી પડે છે ! તો પણ સુજ્ઞ વૈદ્ય તો ગાળો ખાવાનું જ પસંદ કરે છે.

(૩૧-૫-૦૯